

**Kulturhistorisk inventering av
Göteborgs kyrkogårdar
Rapport 6**

ÖSTRA KYRKOGRÅRDEN

Göteborgs Stadsmuseum

Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning

Denna rapport är framtagen av Göteborgs Stadsmuseum i samarbete med Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Text: Karolina von Mentzer och Klara Johansson

Textbearbetning och layout: Karolina von Mentzer och Anna Rygård

Skisser och fotografier: Karolina von Mentzer och Klara Johansson

Äldre kartmaterial: Göteborgs Stadsmuseum, Stadsarkivet, Kyrkogårdsförvaltningens centralarkiv

Omslag: Skiss föreställande Östra kyrkogården, av Karolina von Mentzer

Tryckt i Göteborg 1995

Innehållsförteckning

Inledning	1
Historisk översikt beträffande begravningsskicket i Sverige	3
Undersökningen av Östra kyrkogården	7
Inventeringen	7
Kvartersinventering - Metodbeskrivning	7
Selektiv gravinventering - metodbeskrivning	8
Fotografering	9
Blanketter	9
Arkiv	10
Litteratur	10
Tidigare undersökningar	11
Historik	13
Härlanda, Bagaregården, Redberget och Olskroken	13
S:t Pauli församling och kyrka	17
Östra kyrkogården under 1800-talet	17
Östra kyrkogårdens utveckling under 1900-talet	21
Byggnader	27
Kapellet	27
Inspektorsbostaden	27
Vaktmästarbostaden	29
Krematoriet	31
Expeditionsbyggnaden	33
Verksamhetsområdet	33
Vegetationshistoria	35
Yrkesgrupper och välkända personer	37
Beskrivning	43
Omgärdning och entréer	43
Kvarterens utseende och karaktär	45
Monumenten på västra kullen och dess omgivning	49
Byggnader	53
Vegetation	55
Gravvårdstyper	59
Sammanfattande karakteristik	65
Kulturhistorisk bedömning och bevarandeförslag	67
Kulturminneslagen	67
Begravningslagen	68

Naturvårdslagen	68
Bevarandeförslag	69
Kyrkogården som helhet	69
Stråk	71
De enskilda gravvårdarna med stort kulturhistoriskt värde	71
Skötselråd	82
Tvättning	82
Lavar	82
Lagningar	82
Flisor	83
Gjutjärn	83
Inskriptioner, förgyllning och målning	83
Källor och litteratur	85
Informanter	85
Otryckta källor	85
Tryckta källor och litteratur	86
Bilagor	

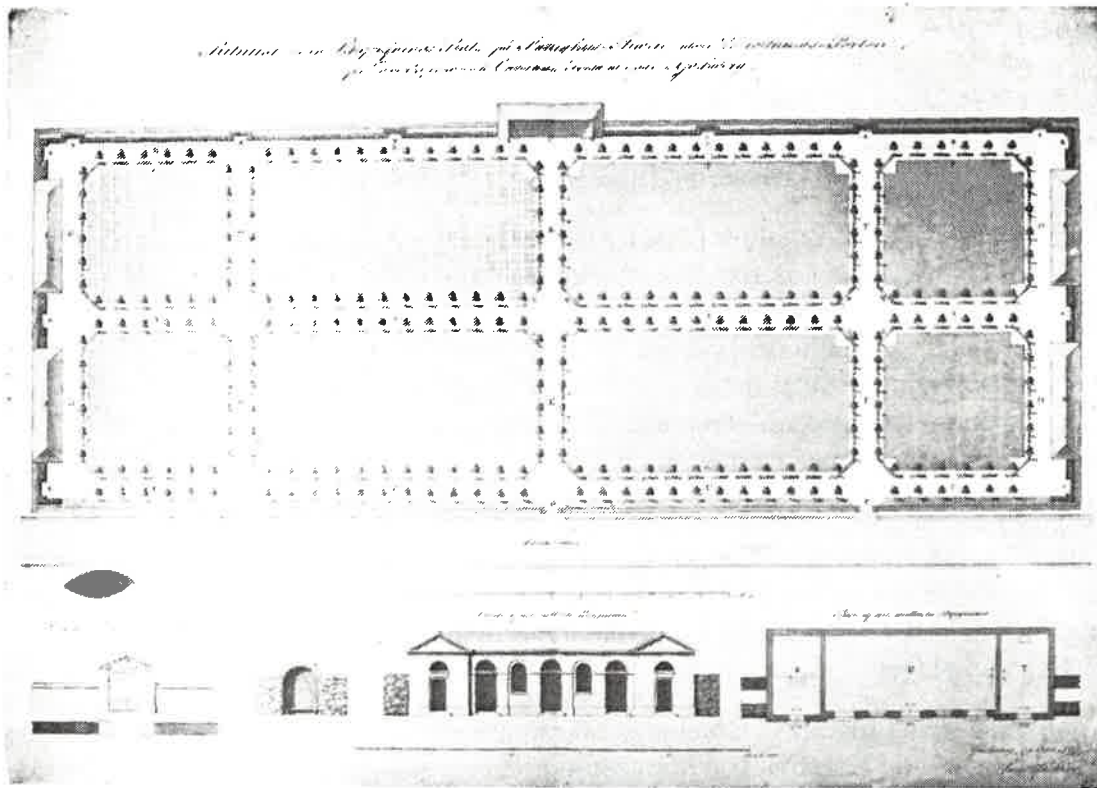
Inledning

Begravningsplatser är kulturhistoriskt intressanta miljöer stadda i ständig förändring. Det är därför viktigt att varje förändring görs med utgångspunkt från en kulturhistorisk kunskap om den aktuella begravningsplatsen.

Göteborgs kyrkogårdsförvaltning har tagit initiativ till ett samarbete med Göteborgs Stadsmuseum för att genomföra kulturhistoriska kyrkogårdsinventeringar. Inventeringen utgör underlag för bedömningen av de kulturhistoriska värden som kyrkogårdarna i Göteborgs kyrkliga samfällighet rymmer. Denna rapport behandlar Östra kyrkogården. Avsikten är att rapporten skall fungera som vägledning inför den kommande vården och planeringen av kyrkogården. Bevarandeförslaget skall leda till ett skydd av kyrkogårdens värdefulla innehåll.

Inventeringen är genomförd under sommaren och hösten 1994 av Karolina von Mentzer. Klara Johansson har medverkat i inventeringen och som textförfattare i följande kapitel; Historik; Kyrkogården under 1900-talet, Byggnader, Vegetationshistoria, och Beskrivning; Västra kullen, Vegetation, Gravvårdstyper, samt bidragit i diskussionen kring bevarandeförslaget.

Originalmaterialet förvaras i Göteborgs Stadsmuseums arkiv. För rapporten svarar bebyggelseantikvarie Karolina von Mentzer vid Kyrkogårdsförvaltningen och antikvarie Anna Rygård vid Göteborgs Stadsmuseum.

Planritning över Stampens kyrkogård, upprättad av C. W. Carlberg år 1797. Planen visar ett regelbundet kvarterssystem med trädrader utmed kvartersgränserna.

Historisk översikt beträffande begravningskicket i Sverige

Det kristna begravningskicket samt kyrkogårdarnas uppkomst och utseende har under historiens gång förändrats. Faktorer som påverkat kyrkogårdarnas utveckling har bl a varit hälso- och hygienaspekter, myndighetsförordningar, lokala traditioner, kyrkans lära, trädgårdsideal och ekonomi.¹

De medeltida kyrkorna byggdes ofta med en tillhörande liten kyrkogård som delades in efter byarna i socknen.² Denna tradition har levt kvar i modern tid, främst i stadskyrkogårdarna där fortfarande många gravar är familjegravar.³ De första kyrkorna var ofta befästa och sedan behovet försvann har traditionen levt kvar i en liknande form, nämligen kyrkogårdsmuren och entrén.⁴ På äldre kyrkogårdar fanns ofta flera entréer. Dessa benämndes efter sin traditionella användning; "likporten" "prästgårdsgrinden", etc.

På Sveriges kyrkogårdar har genom tiderna olika slags byggnader förekommit på själva kyrkogården. Klockstaplar placerades ofta på en kulle bredvid kyrkan för att ljudet skulle nå så långt som möjligt. Lokala variationer i utseende och material har utvecklats. Det var även vanligt att under medeltiden och tiden därefter uppföra en sk "tiondelada", då kyrkan fick tionden av spannmål, som skulle förvaras någonstans. Byggnaderna var inte speciellt påkostade utan uppfördes i lokala byggnadsmaterial såsom t ex tegel eller i de skogsrika trakterna i Sverige, av timmer. Med föreställningen om en individuell uppståndelse var det nödvändigt att uppsamla och tillvarata de ben som vid nya grävningar kom i dagen på kyrkogården. Till detta ändamål uppfördes benhus, vilka har störst utbredning i de södra delarna av Skandinavien.

Kyrkogården fungerade under lång tid både som område för kyrkliga ceremonier och som samlingsplats för handel. Det var vanligt att kungligheter och högadel begravdes inne i kyrkobyggnaderna.⁵ Under senmedeltiden fick adeln samt kyrkans välgörare möjlighet till gravplats i kyrkorna. Församlingens stora flertal begravdes i området kring kyrkan. De gravsattes i sk varv, där den enskilda gravplatsen markerades med en kulle eller ett träkors.

Den medeltida kyrkogården var endast gräsbevuxen och utan några planteringar. I viss mån förekom det en trädkrans runt begravningsplatsen, men vanligen återfanns träden utanför kyrkogårdsmuren. Det var genom de medeltida klostren som trädgårdskonsten i Sverige utvecklades. På klosterträdgårdarna introducerades nya växter, exempelvis buxbom och klostrens trädgårdar och begravningsplatser påverkade med stor sannolikhet de omkringliggande kyrkogårdarna.

På 1600-talets kyrkogårdar rådde ännu i stort sett medeltida förhållanden. Kyrkorummet utgjorde fortfarande platsen för de förnämas gravar. Under denna tid betade djuren på kyrkogårdarna. Det ingick i klockarens löneförmåner att få gräsbete för kreatur (detta privilegium fanns kvar fram till år 1819). Redan år 1554 sände Gustav Vasa ut ett förmaningsbrev i Sverige. Däri stagades att gravplatserna inte fick förorenas av djur och

¹ Bucht, E, s 12

² Wadsjö/Ambrosiani s. 11-21

³ Wadsjö/Ambrosiani s. 45

⁴ Wadsjö/Ambrosiani s. 11-21

⁵ Bucht s. 12-18, 100

att gravarna skulle hållas och bevaras på ett kristligt sätt. Brevet fick ingen större genomslagskraft, troligen mycket att klockarprivilegierna fortfarande levde kvar. Under 1600-talets slut övertog staten kyrkans plikter och rättigheter.

Med stormaktstidens krig kom de utländska influenserna. I slotts- och herrgårdsparker började under 1600-talet alléer av inhemska träd att planteras, och under senbarocken introducerades den idag i parker och på kyrkogårdar så vanliga parklinden.⁶ Många av de vanligaste växtmaterialen på kyrkogårdarna såsom bok, idegran, liguster och måbär växer naturligt över hela Europa, och gick troligen vägen över godsens parkanläggningar till kyrkogårdarnas planteringar. Mot slutet av 1600-talet började trädplanteringar på kyrkogårdarna förekomma i form av lindar på jämnt avstånd runt hela kyrkogården⁷. Trettioåriga kriget medförde internationella kontakter med Tyskland och sedan Frankrike, som med tiden influerade och påverkade den svenska trädgårdskonsten och även de svenska kyrkogårdarna⁸.

Fram till 1783 var det fortfarande vanligt med begravingar inne i själva kyrkobyggnaden, men upplysningens idéer resulterade det året i en kunglig förordning som förbjöd fortsatt försäljning av gravar inne i kyrkorna.⁹ Hygien hade blivit viktigare än tidigare och kyrkornas ohygieniska miljö skulle förändras. På 1790-talet skedde en stor befolkningsökning vilket ställde större krav på begravningsplatser än tidigare. För att undvika alltför ohälsosamma miljöer i stadens centrum, blev det allt vanligare att anlägga nya kyrkogårdar utanför staden. Redan tidigare hade man anlagt sådana kyrkogårdar, men dessa var oftast avsedda för farsotsoffer eller fattiga.

Under 1800-talet fick kyrkogårdskonsten ett genombrott. Gustav IV Adolf drev igenom en författning år 1805 som krävde ritningar för uppförandet av nya kyrkogårdar med rekommendation om trädplantering och striktare planer. År 1815 beslöt den svenska riksdagen att begravingar på kyrkogårdar i städer eller byar måste upphöra. Istället skulle nya begravningsplatser anläggas utanför städerna och byarna. Efter år 1815 utvecklades kyrkogårdarna till arkitektoniska enheter. Gångar, plansystem och kvartersindelning efter symmetriska mönster blev allt mer vanligt. De nya kyrkogårdarna anlades i regel med alléer och regelbundna gravkvarter. Trädbeståndet skulle skänka begravningsplatsen en parkkaraktär, men även rena mark och luft. Den franska barockparken, även kallad fransk formträdgård, var med sin strikt symmetriska planläggning och formklippta vegetation, ofta en förebild för de nyanlagda kyrkogårdarna¹⁰.

Flertalet nya kyrkogårdar försågs med bisättningskapell.¹¹ Kyrkogårdarnas mest framträdande platser såldes som familjegravar till det övre samhällsskiktet. Gravkonsten utvecklades alltmer, innehållande olika konststilar, stenhuggartraditioner och järnindustrins gjutna järnkors, kedjor och staket, men fortfarande under första hälften av 1800-talet begravdes stora delar av allmänheten i varv med gravkullar och/eller träkors.

Den sk kyrkogårdsparken utvecklades och mot slutet av 1800-talet mjukades de stränga franska idealen upp av influenser ifrån England.¹² Parker och kyrkogårdar anlades och

⁶ Bucht s. 19-20, 100

⁷ Wadsjö/Ambrosiani s. 47

⁸ Bucht s. 18

⁹ Bucht s. 20-28

¹⁰ Svalin s. 10

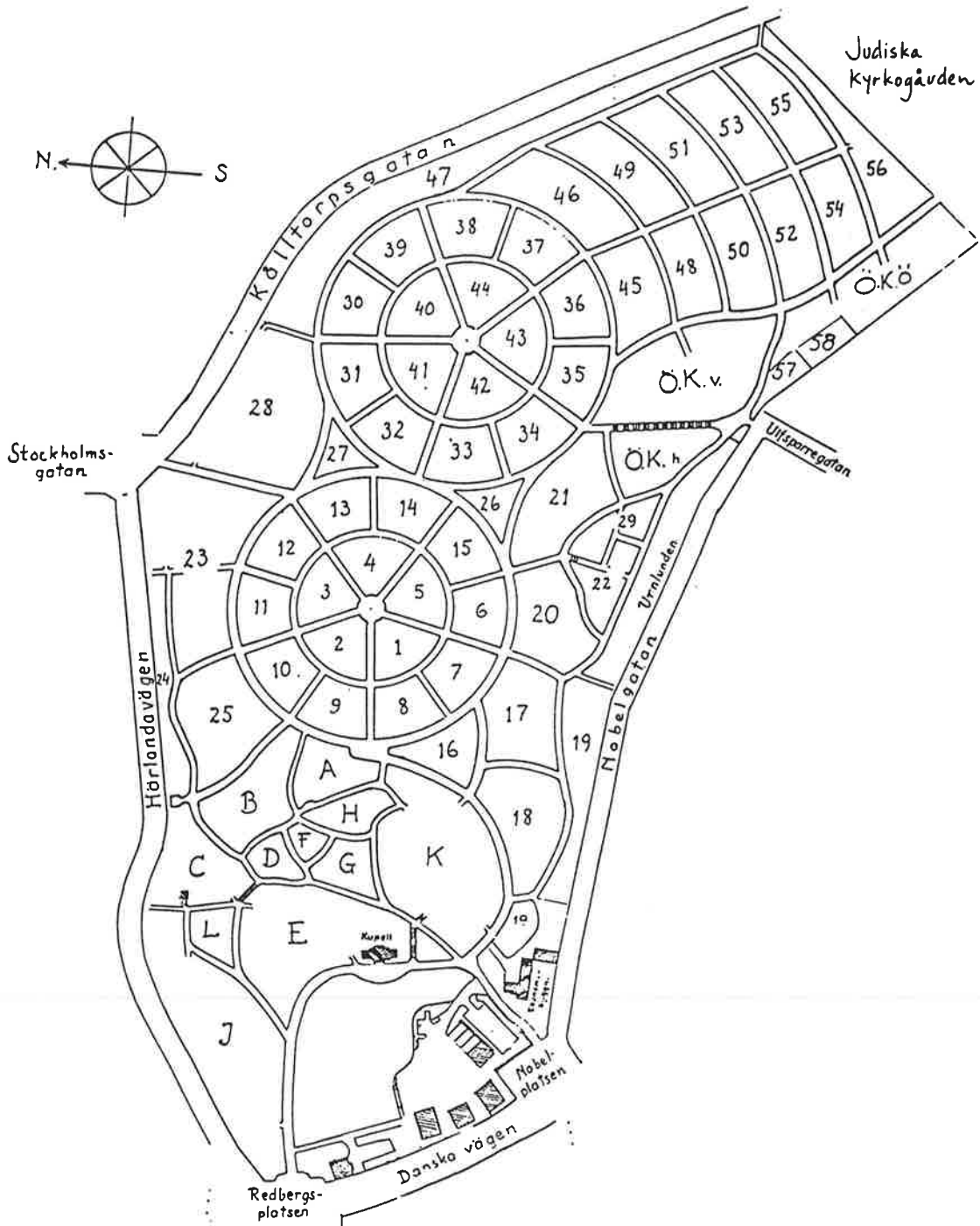
¹¹ Bucht s. 28

¹² Svalin s. 10

omformades med oregelbundet slingrande stråk, prunkande grönska och friare planteringar. Vid sekelskiftet utvecklades parallellt med kyrkogårdsparken också skogskyrkogården.¹³ Den var i första hand influerad från Tysklands parkkyrkogårdar och antog en än mer fri och oregelbunden karaktär.

1900-talets början kan kännetecknas av en utveckling av det sena 1800-talets kyrkogårdstyp. Gravvårdar tillverkades under de första decennierna med i princip samma hantverksmässiga metoder som varit i bruk under senare delen av 1800-talet. Det är först vid mellankrigstiden som en mer industriell tillverkning slår igenom när det gäller gravvårdar av sten. Gravvårdar av trä och järn förekommer knappast efter 1920-talet. Efterkrigstiden kännetecknas av en accelererad massproduktion av gravvårdar och strängare utformningsbestämmelser som i bl a har lett till att den variationsrikedom som tidigare var vanlig till stora delar försvann.

¹³ Bucht s. 26-34

Plankarta över Östra kyrkogården. Göteborgs kyrkogårdsförvaltning

Undersökningen av Östra kyrkogården

Undersökningen av Östra kyrkogården är en del i inventeringen av Göteborgs kyrkogårdar. Denna rapport bygger på inventeringen som genomförts under hösten 1994 och de skriftliga källor som studerats. I rapporten ingår en historik, en beskrivning och karakterisering av kyrkogården, en sammanfattande beskrivning av gravvårdarna och en kulturhistorisk bedömning med bevarandeförslag.

Målsättningen har varit att precisera de kulturhistoriska värden som kyrkogården rymmer för att ett bevarande av dessa värden skall bli möjligt. Förhoppningen är att museets kulturhistoriska ställningstaganden och bevarandeförslaget skall fungera som råd och riktlinjer vid eventuella förändringar av såväl kyrkogården som helhet som av de enskilda gravplatserna.

Inventeringen

Inventeringen av Östra kyrkogården har utförts under hösten 1994. Metoden är en utveckling av de riktlinjer som Riksantikvarieämbetet sammanställt i "Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser" (1985, 1990).

Undersökningen är avgränsad till att behandla området innanför kyrkogårdens omgärdning. Omgivningen kring Östra kyrkogården beskrivs på ett översiktligt sätt i kapitlet "beskrivning". Den tidsmässiga begränsningen har en naturlig avgränsning bakåt i tiden till anläggningsåret 1860. De gravnummer som kyrkogårdsförvaltningen använder har också använts i inventeringen. Vissa gravar saknade nummer och gravkartan har därför kompletterats av museet med några få nya nummer med bokstaven Ö (övriga gravar) före siffran.

Kyrkogårdens omgärdning, struktur och form samt byggnaderna på kyrkogårdsområdet har inventerats och jämförts med de arkivaliska källorna. En *kvartersinventering* som beskriver kvarterens form, struktur och karaktär har genomförts. Kvartersinventeringen kompletteras av en mer detaljerad *selektiv gravinventering*, där enstaka unika, gamla eller representativa gravplatser väljs ut för en mer grundlig dokumentation.

Beträffande inventeringen av varje enskild gravplats, har inga typer av dekorativ plantering nämnts utom i de fall där planteringen bedöms vara av äldre slag, t ex buxbom eller sedum.

Kvartersinventering - Metodbeskrivning

Kvartersinventeringen av Östra kyrkogården är uppbyggd som en översiktlig registrering av samtliga kvarter på kyrkogården. Varje kvarter har inventerats för sig och beskrivits på en blankett (se bilaga 2). Denna inventeringsmetod har utvecklats i syfte att ge en möjlighet att angripa det mycket stort antalet gravkvarter av varierande ålder och karaktär. För att informationen som samlas in ska vara tillräcklig, relevant och möjlig att på ett enkelt sätt tolka i framtiden, krävs en strukturerad beskrivning av kvarterets egenskaper samt även dess speciella karaktär. I denna inventering har följande delar av kvarteren beskrivits; omgivning, omgärdning, ingångar, vegetation,

planform, gångsystem, nutida prägel, gravvårdstyper, material, byggnader och eventuella fornlämningar.

Vid beskrivningen av kvarterens omgärdning och gångsystem samlas information om kvarterets gränser och inre struktur. Beskrivningen av vegetationen ger information om vilka träd- och busksorter som förekommer. Genom att ange de gravvårdstyper som förekommer i kvarteret kan kvarteret sättas in i ett tidsmässigt sammanhang. Gravvårdarnas ålder och arkitektoniska utformning ger kunskap om hur kvarteret anlagts och förnyats. För att beskriva gravkvarterets värde på ett tidigt stadium och ge en möjlighet att sätta det i relation till andra gravkvarter, görs till sist en bedömning av kvarterets kulturhistoriska värde.

När inventeringen i fält är avslutad, redovisas varje kvarter i pärmar med en gravkarta över kvarteret, en inventeringsblankett, samt fotografier. Originalmaterialet förvaras på Göteborgs Stadsmuseum.

Selektiv gravinventering - metodbeskrivning

Efter kvartersinventeringen av alla kvarter på kyrkogården gjordes ett urval av gravvårdar som skulle ingå i det vi kallar den selektiva gravinventeringen. För urvalet av gravvårdarna har följande kriterier använts;

- gravvårdar före 1870
- alla gravvårdar med järndetaljer
- gravvårdar med speciell konstnärlig/arkitektonisk utformning
- gravplatser av person- och stadshistoriskt intresse
- gravplatser med buxbomshäck eller sedumtäckt yta
- gravvårdar med tidstypisk utformning

Selektiv gravinventering innebär i detta fall två typer av dokumentation;

- 1) en dokumentation som endast innebär fotografering av de utvalda gravvårdarna
- 2) en dokumentation med beskrivning enligt inventeringsblankett samt fotografering.

1.

- I kyrkogårdens östra delar dvs; kvarter 20-56, Östra kullen och urngravfälten, samt kvarteren i de norra delarna dvs C, J, L, har kvartersinventeringen fördjupats med dokumentationstyp 1 och urvalet har skett efter kriterierna beskrivna ovan. Två undantag är gravvårdarna över Charles Felix Lindberg (kv. J) och Viktor Rydberg (kv. C), som inventerats enligt dokumentationsalternativ 2. (se plankarta sid.)

2.

- De övre delarna av kvarter K, hela F, G och H på västra kullens övre delar är utvalt som särskilt intressant, då det representerar en synnerligen ovanlig och speciell miljö och många gravvårdar inom detta område har dokumentationsalternativ 2. Kategorierna ovan har använts för urvalet av gravvårdar.

- Delar av kvarter E och K, hela A, B och D på västra kullens nedre delar innehåller gravvårdar av intresse på grund av ålder, konstnärlig utformning mm och en fördjupning enligt dokumentationsalternativ 2 har utförts, med ett urval enligt kriterierna ovan.
- I kvarter 16-19 som ligger i de sydöstra delarna av kyrkogården och där ett stort antal gravvårdar är från perioden före 1870 fördjupades kvartersinventeringen med dokumentationsalternativ 2, enligt kriterierna ovan.
- I kvarter E har alla gravvårdar i Krügers och Jacobs gång inventerats enligt dokumentationsalternativ 2.
- I kvarter 7-10 haren selektiv gravinventering av de yttre raderna av cirkeln genomförts enligt dokumentationsalternativ 2, då dessa gravplatser är de första på kyrkogården, dvs från perioden 1861-1870. Urvalet gjordes efter kriterierna ovan.
- Avgränsningen beror på kyrkogårdens storlek och nödvändigheten av att koncentrera resurser och tid på de delar av kyrkogården som efter kvartersinventeringen var utförd, bedömts vara av stort kulturhistoriskt värde.

Originalmaterialet förvaras vid Göteborgs Stadsmuseum.

Fotografering

Kyrkogården som helhet har dokumenterats i översiktsbilder av gångstråk, vegetation, karaktär mm, samt detaljfotografier av omgärdning, entréer, och bebyggelse. Varje kvarter har fotograferats översiktligt i anslutning till kvartersinventeringen för att gestalta kvarterets karaktärsdrag. I respektive kvarter har ett urval gjorts av kvarterstypiska eller ovanliga gravvårdar, samt gravvårdar med järndetaljer och dessa har fotograferats separat.

Varje selektiv gravinventeringsblankett har kompletterats med ett fotografi.

Samtliga gravvårdar i kvarter F, G, och H, övre delen av kvarter K, Krügers och Jacobs gång i Kvarter E, samt kvarter 16 har fotograferats.

Fotograferingen har utförts med svart-vit film. Varje fotokopia har ett negativnummer och är monterad i anslutning till respektive inventeringsblankett. Negativen och fotokopiorna förvaras på Göteborgs Stadsmuseum.

Blanketter

I arbetet med inventeringen av Östra kyrkogården har tre olika blanketter använts och dessa beskrivs nedan.

1. **"Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser"**, behandlar kyrkogården som helhet. Blanketten innehåller uppgifter om anläggningsår, utvidgningar, förändringar och byggnader, samt innehåller även en beskrivning, där uppgifter om omgärdning, vegetation, gångsystem och nutida prägel ingår. Den innehåller även en kulturhistorisk bedömning av kyrkogården. (*se bilaga 1*).

2. **"Kvartersinventeringsblankett"** är en blankett, skapad för att ge möjlighet att beskriva ett kvarters egenskaper översiktligt i fält. På blanketten antecknas under rubriken "Beskrivning" kvarterets omgivning samt eventuell omgärdning och ingångar till kvarteret. Vegetation t ex i form av allé eller häckar beskrivs. Under rubrikerna "Nutida prägel" och "Gravvårdstyper" beskrivs kvarterets karakteristik och gravvårdstyperna inom kvarteret. Därefter, under rubriken "Genomgående material" beskrivs gravvårdarnas material och om det förekommer sedumtäckta ytor eller buxbomshäckar. Blanketten innehåller också utrymme för beskrivning av eventuella byggnader och fornlämningar. Till sist utförs en första kulturhistorisk bedömning. (*se bilaga 2*)
3. **"Kulturhistorisk inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser - Selektiv gravinventering"** är mer detaljerad än blanketterna ovan. Blanketten innehåller information om varje enskild gravplats och ger först uppgifter om kvarters- och gravnummer samt vilket negativnummer tillhörande fotografier har. Därefter beskrivs gravplatsens omgärdning och yta, om gravvårdarna är liggande eller stående samt vilket material de är gjorda av. Dessa uppgifter följs av en beskrivning av gravplatsen och gravvården, där hela inskriptionen beskrivs. Skador som finns på gravvård och stenram redovisas. I stort sett alla blanketter har försetts med skisser av gravplatsen, gjorda i fält. Blanketten har också utrymme för en kulturhistorisk bedömning som ska fungera som riktlinje inför utformningen av bevarandeförslaget. (*se bilaga 3*).

Arkiv

Själva inventeringen har föregåtts av arkivstudier. Följande arkiv har använts:

- Göteborgs kyrkogårdsförvaltnings centralarkiv.
- Göteborgs Stadsmuseums arkiv.
- Kulturminnesvårdsavdelningens arkiv, Göteborgs Stadsmuseum.
- Stadsbyggnadskontoret i Göteborg, Plan- och mätningsarkivet.
- Göteborgs byggnadsnämnds arkiv.
- Landsarkivet i Göteborg.
- Stadsarkivet i Göteborg.
- Länsstyrelsen i Göteborgs och Bohus län, Kulturmiljöenhetens arkiv.
- ATA, Antikvariskt Topografiskt Arkiv i Stockholm.

Litteratur

En källa som har varit mycket värdefull i vårt arbete, både när det gäller datering av de äldre gravarna och identifiering av de svårtydda gravhällarna från 1800-talets början, är "Gravskrifter på Göteborgs stads och näraliggande församlingars begravningsplatser". Boken är tryckt år 1869 och innehåller avskrifter av ett urval av de gravvårdar som då fanns på Östra kyrkogården.

I Fredbergs bok "Det gamla Göteborg" finns ett avsnitt om Redberget och Bagaregårds-trakten som har varit till hjälp vid författandet av stadsdelens historik. "Redbergslid med omnejd genom tiderna", utgiven av Gamla Redbergspoikar 1964, har varit till stor hjälp beträffande de gamla landerierna i området kring Östra kyrkogården samt stadsdelarnas utveckling under 1800- och tidigt 1900-tal.

”Kyrkogårdens gröna kulturarv” utgiven av institutionen för landskapsplanering vid Sveriges Lantbruksuniversitet 1992, har bidragit med kunskap om kyrkogårdens vegetationshistoria. Boken behandlar kyrkogårdens vegetation ur ett kulturhistoriskt perspektiv. Kapitlet ”Från beteshage till trädgård - kyrkogårdens historia” av Kjell Lundqvist redogör på ett tydligt sätt för historiken som rör vegetationen på våra kyrkogårdar genom tiderna.

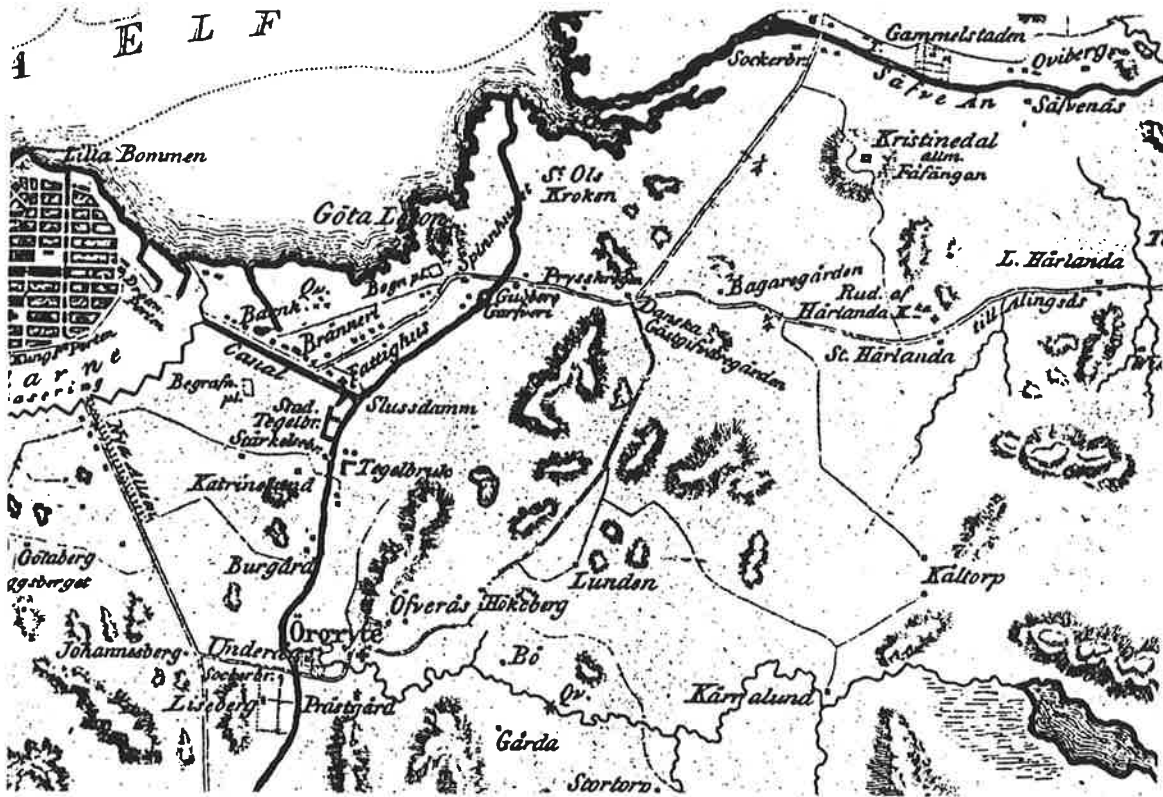
Bland den litteratur som behandlar kyrkogårdar ur ett kulturhistoriskt perspektiv kan ”Kyrkogårdskonst” från 1919 av Ambrosiani och Wadsjö nämnas. ”Kyrkogårdens form och miljö”, utgiven av Boverket, Riksantikvarieämbetet och Svenska kyrkans kyrkogårdsdelegation 1991 har varit av betydelse för vårt arbete. I boken beskrivs lagar, förordningar, ansvar och planeringsfrågor beträffande dagens kyrkogårdsmiljöer. Vidare har tidigare inventeringar av kyrkogårdar i bl a Jönköpings och Älvsborgs län studerats.

Ett stort antal tidningsartiklar från 1900-talets början fram till idag behandlar Östra kyrkogården ur olika perspektiv. Det största antalet beskriver de kända göteborgare som vilar på kyrkogården, men flera artiklar har varit behjälpliga för datering av mindre utvidgningar av kyrkogårdsområdet, byggnaders uppförande, ombyggnad och rivning, samt till sist även debatten kring kyrkogårdar i allmänhet.

Till sist bör även Malin Fajerssons examensuppsats, Gravstenar - en spegling av samhället, Institutionen för Kulturvård i Göteborg 1993, nämnas. Uppsatsen behandlar den tekniska utvecklingen av gravstensframställningen under 1900-talet, samt hantverkets betydelse för gravstenarnas utseende.

Tidigare undersökningar

I början av 1980-talet gjordes en kortfattad inventering av Östra kyrkogården. Den ingick i forskningsprojektet ”Begravningsplatskulturen i Göteborgs och Bohus län - en kartläggning”. Projektet genomfördes under 1979-1981 av ABAKO Arkitektkontor AB, med stöd från Statens råd för byggnadsforskning. Inventeringen innehåller en översiktlig beskrivning av begravningsstraditioner och religiositet i Västsverige, samt praktisk information om Östra kyrkogården. Därefter en översiktlig beskrivning av Östra kyrkogården med tillhörande gravkarta där träd och annan vegetation är markerade, samt en fotokarta med tillhörande fotoprotokoll. Delar av originalmaterialet finns idag på Länsstyrelsens kulturmiljöenhet, KME, i Göteborg.

Belägenheten omkring Göteborg år 1809, detalj av området kring den plats där Östra kyrkogården ligger idag. Karta:GSM

"Det gamla Redberget", målat ur minnet och på grundval av gamla fotografier av Oscar M Magnusson år 1939. Foto: GSM, efter oljemålning, D. 19639

Historik

Härlanda, Bagaregården, Redberget och Olskroken

Hela bygden öster om Göteborg kallades länge för Utlanden.¹⁴ Det var en jordbruksbygd, med fiske som binäring. Jorden ägdes främst av kyrkan eller ståndspersoner, men brukades som utgårdar av småbönder och torpare. När staden Göteborg anlades på 1600-talet kom de gamla bondgårdarna i göteborgarnas ägo.

Området kring den mark som idag utgörs av Östra kyrkogården, dvs stadsdelarna Kålltorp, Bagaregården, Redbergslid och Olskroken, har anknytning till Härlanda by som länge var en folkrik by och en egen socken med kyrka från 1100-talet. Denna raserades 1528.¹⁵ Stora delar av marken kring Härlanda by var obebyggd och användes till mulbete. Marken omfattade det som senare blev landerierna Härlanda, Bagaregården, Kaggelyckan samt en del av Sävenäs säteri. Härlanda by donerades 1474 till den nya staden Nya Lödöse. När staden Göteborg anlades kom Härlanda att tillhöra Göteborg.

Landeriet Stora Härlanda kallades under 1600-talet för Härlanda Bergs Äng och därefter långt in på 1800-talet för Härlanda äng, innan det får namnet Stora Härlanda¹⁶. År 1716 blev borgmästare Wilhelm de Silentz ensam innehavare av arrendet.¹⁷ Han fick sedan besittningsrätt på marken och efter hans död tog hans änka över förvaltningen av marken som fortfarande var obebyggd och utgjordes av betesmark. När änkan dog såldes marken till assessorn Nicolas Jacobsson med besittningsrätt samt rätt till uppodling och nybyggnad. Nu tillhörde även en del av Kristinedals landeri samt en del av Kaggelyckan Härlanda¹⁸. Den siste ägaren till landeriet Härlanda var kaptenen F. A. Sylvan¹⁹. Göteborgs stad köpte år 1903 ett område av Härlandamarken, för att där år 1904-1907 uppföra det nya cellfängelset²⁰. Göteborgs stad övertog Härlanda landeris mark och byggnader år 1916²¹.

Landeriet Bagaregården som tidigt tillhörde Härlanda bys mark, kallades under början av 1600-talet för Härlanda med sedan 1671 kallas detta område Bagaregården.²² Bagaregården omfattade inte någon stor areal och hade till skillnad från landeriet Härlanda endast en besittare. År 1651 köpte Joachim Schönfeldt marken. Schönfeldt vara bagare och det är säkerligen efter honom som området har fått sitt namn. År 1758 blev Johan Minten (1722-1785) som kom till Göteborg från Tyskland 1744, ägare till Bagaregården. Han uppförde en manbyggnad år 1760 och bedrev där ett omtalat värdshus.

¹⁴ GSM, arkiv kapsel Bagaregården

¹⁵ Redbergslid med omnejd s 35

¹⁶ Redbergslid med omnejd s 30/1

¹⁷ Redbergslid med omnejd s 35

¹⁸ Redbergslid med omnejd s 62

¹⁹ Det g:a Gbg s 474

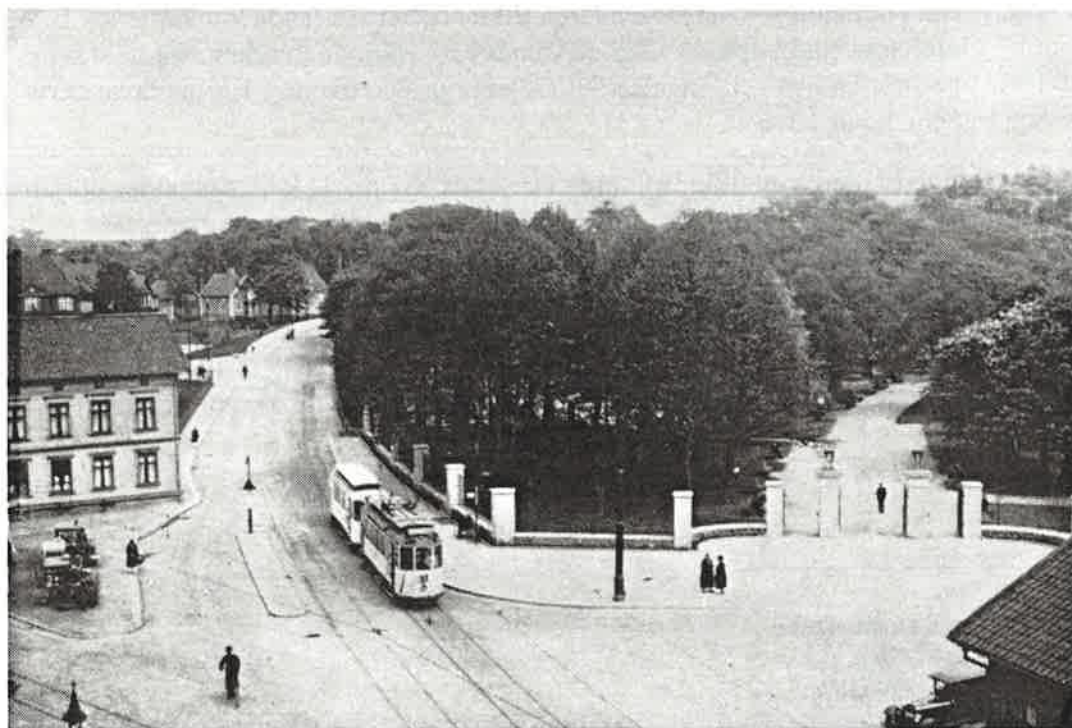
²⁰ Det g:a Gbg s 474

²¹ Redbergslid med omnejd s 62

²² Redbergslid med omnejd s 42

Fotografiet visar Redbergsplatsen vid tiden kring sekelskiftet. Till höger syns Östra kyrkogårdens huvudentré, placerad närmare Redbergsplatsen än idag. Foto: GSM 6962, uå

Fotografiet visar Redbergsplatsen och är troligen från 1930-talet. Vi ser Östra kyrkogårdens nya entré, uppförd på 1920-talet. Foto: GSM

Morten Waern (1826-1896) en av Göteborgs mest bekanta köpmän, var under 1800-talets senare hälft ägare till Bagaregården.²³ År 1899, tre år efter Waerns död inlöste staden Bagaregården av Waerns änka för 100.000 kr²⁴. På 1910-talet uppfördes en tät bebyggelse med landshövdingehus längs Ånäsvägen och därefter växte stadsdelen Bagaregården upp²⁵. Området exploaterades kraftigt under 1910- till 1930-talen efter en plan av Albert Lilienberg och bebyggdes 1914-1925 av bostadshus av landshövdingehustyp och en serie villor. Landeribyggnaden står kvar idag och fungerar som kulturhus. Bagaregården är idag klassad som en kulturmiljö av riksintresse.

Det vi idag kallar Redbergsplatsen är sedan långt tillbaka en urgammal korsning och här gick den viktiga kommunikationsleden Danska Vägen, som omtalas som nyanlagd år 1733, ”för de danska resandes bekvämlighet”²⁶. Danskarna både anlade och underhöll vägen, då de inte hade tillstånd att passera det starkt befästa Göteborg, på sin väg norrut. Genom att köra ut ur Göteborg via Drottningporten, vidare förbi Fattighuset på Stampen, samt passera Svingeln, nåddes denna korsning.²⁷ Platsen var ett vägskepp där fyra färdleder möttes. Danska vägen hade en förlängning norrut till Kungälv (nuvarande Ånäsvägen) och vägen som ledde ut från Göteborg gick vidare inåt landet till Alingsås och Stockholm (nuvarande Härlandavägen).

I denna korsning, som fick namnet Redbergsplatsen först år 1883, fanns krog, värdshus och handel. I trekanten som bildades mellan Ånäsvägen, Härlandavägen och Örngatan låg länge några välkända 1800-talshus, inrymmande handelsbod, stallar och bageri.²⁸ Anton Olssons handelsbod och Harald Larssons lanthandel en bit därifrån var på 1800-talet två stora handelshusen i denna stadsdel.

På höjden i närheten av Redbergsplatsen, precis norr om landsvägen låg ”Danska värdshuset”, även kallat ”Redbergz krog för de resande af Dannemark och Norrige”. Det hade anor bakåt i tiden till 1600-talet.²⁹ Mark och byggnad överläts till staden år 1866.

Byggnaderna har rivits efter hand och i början av 1940-talet var samtliga borta. Området togs i anspråk för gatubreddning och en allmän plats i början av 1940-talet.³⁰ Bl a skulle Härlandavägen breddas med 8 meter. På slutet av 1920-talet utvidgades torget i samband med spårvägsdragningen till Stora Härlanda.³¹ Samtidigt fick denna utvidgning i resultat att den gamla entrén in till Östra kyrkogården revs och att den nya entrén förlades en bit in från vägen.

Landeriet på Redbergets höjd kallades på 1600- och 1700-talen för Reberg.³² Ännu på 1830-talet var Redberget så gott som obebyggt. Förr bestod sydsidan av det som idag

²³ Det g:a Gbg s 470

²⁴ Det g:a Gbg s 471

²⁵ GP 22/2 1990

²⁶ Arbetet 13/10 1992

²⁷ Gbg berättar GP 22/2 1990

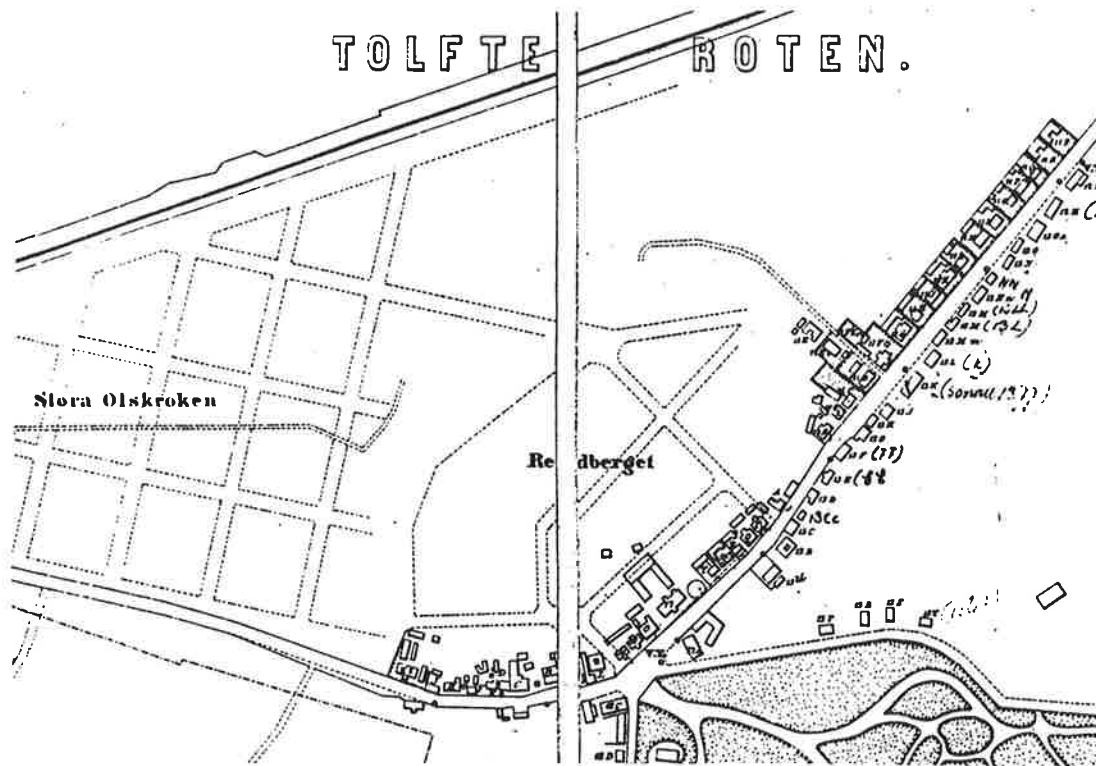
²⁸ GP 22/2 1990

²⁹ Det g:a Gbg s463

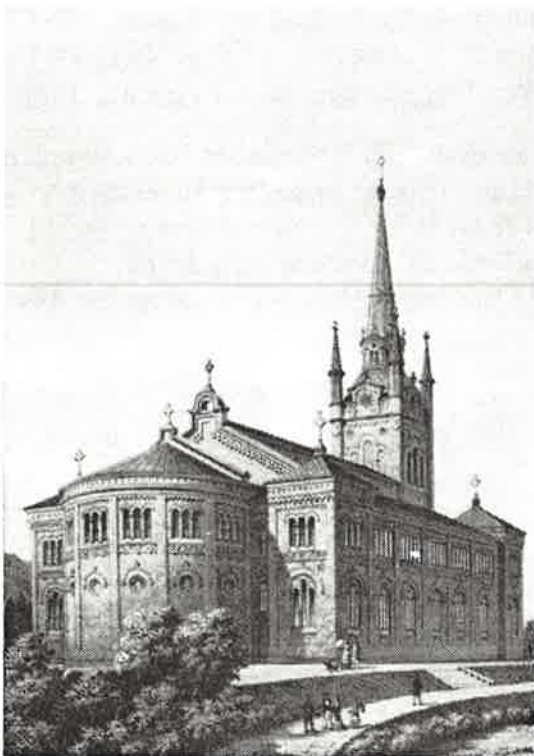
³⁰ GP 8/9 1939

³¹ GP 8/11 1927

³² Det g:a Gbg s462

Detalj av karta från 1870-talet, som visar hur området kring Östra kyrkogården såg ut vid denna tid. Olskroken stadsplaneras och längst till höger ser vi Östra kyrkogårdens nordvästra hörn. Karta: GSM

Fotografiet visar S:t Pauli kyrka, uppförd år 1880-1881. Foto: GSM, efter litografi, D. 4622

heter Redbergsvägen nästan uteslutande av ängar³³. Marken inlöstes 1866 av staden enligt landeribestämmelserna³⁴. Wahammars äng (Stora Olskroken) nämns redan på 1620-talet.³⁵ År 1671 tog Nicolas Preuss över arrendet av marken. Han anlade här, i anslutning till det som idag heter Redbergsvägen, ett värdshus. Detta kallades i folkmun för "Prysssekrogen" eller "Prysses krog". Marken var ända fram till 1800-talets början till största delen mulbetesängar med undantag för ängsvaktarhus och värdshuset. I början av 1800-talet fanns enklare bebyggelse i form av små bostäder av trä.

År 1865 godkändes en byggnadsplan för Olskroken, Redberget och Änäsvägen.³⁶ Hela området delades in i kvarter och tomter lades ut för bebyggande. På 1890-talet hade den södra delen av denna nya förstad anlagts och ett stort antal byggnader uppförts. År 1891 blev Olskrokstorget försäljningsplats. Bebyggelsen utgjordes nästan uteslutande av landshövdingehus. Dessa är rivna idag och är på Redbergsvägens västra sida ersatta av tegelbyggnader från 1970- och 1980-talen och på den östra sidan av flerfamiljshus från 1930- till 1950-talet.

Marken kring det område där Östra kyrkogården ligger idag bevarade länge en lantlig karaktär. Härlanda, Bagaregården, Redberget och Olskroken var länge betesmarker och obebott. Området bebyggdes dels med mindre trähus och med större landeribyggnader under 1700-talet. Marken inlöstes därefter bit för bit under 1800-talets andra hälft, för att under 1800-talets senare hälft och efter sekelskiftet planläggas och bebyggas.

S:t Pauli församling och kyrka

Mitt emot kyrkogården ligger S:t Pauli kyrka, uppförd år 1880-81. Konsul Oscar Ekman motionerade i stadsfullmäktige om anslag ur Renströmska fonden och beviljades 125.000 kr för uppförandet av en kyrkobyggnad. S:t Pauli kyrka uppfördes år 1880-1881 efter ritning av arkitekt Adrian Peterson och invigdes 1882.

År 1969 upplöstes Gamlestadens församling. Nya församlingar bildades i Nylöse och Kortedala och de områden som blev kvar bildade S:t Pauli församling.³⁷ Församlingen omfattar idag Olskroken samt delar av Bagaregården, Gårda, Gubbero och Lunden.

Östra kyrkogården under 1800-talet

Gamla kyrkogården på Fattighusängen (Stampens kyrkogård) hade länge varit otillräcklig och den vattensjuka marken skapade problem vid begravingar.³⁸ Valet av plats för ny kyrkogård blev ämne för stridigheter. Bagaregården kom upp som förslag, men det fanns flera motståndare till detta alternativ. Redaktör S. A. Hedlund var en av dem. Han kämpade för Ranängarna, Fürstenbergska ängen eller Skår. En annan stark motståndare till förslaget var J. A. Rossing, Göteborgs frivilliga brandkårs stiftare. Han ville att Gamla

³³ GP 15/4 1966

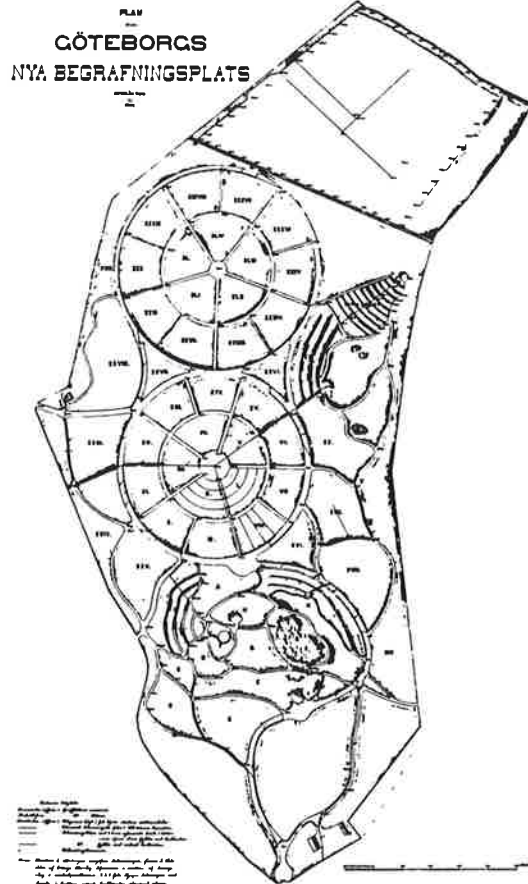
³⁴ Get g:a Gbg s 462

³⁵ Redberget genom tiderna s 100-114

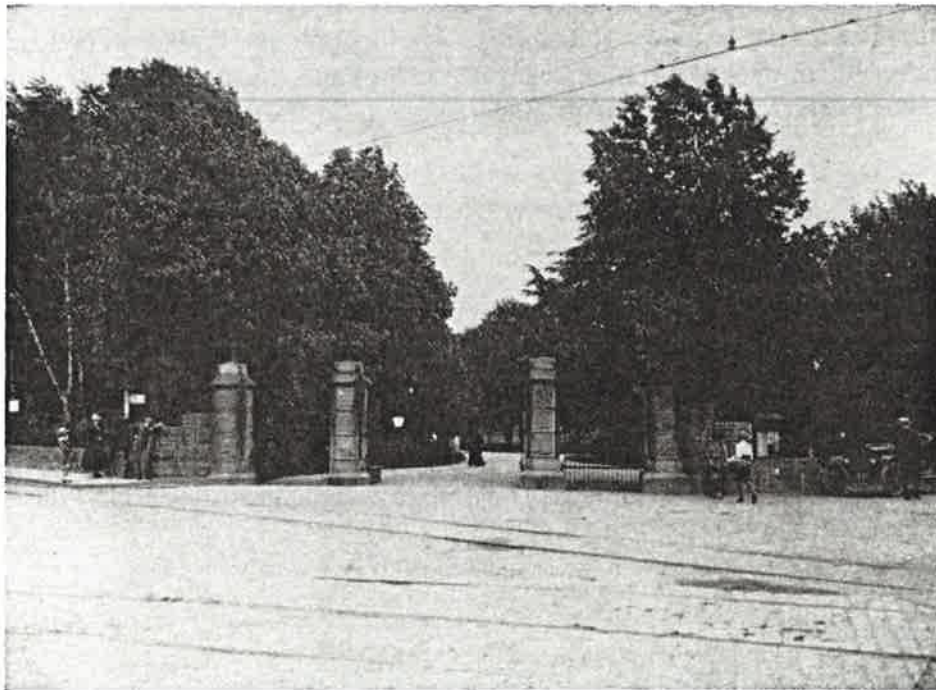
³⁶ Redbergslid med omnejd s 29-32

³⁷ Göteborgaren och kyrkan s 12

³⁸ Det gamla Göteborg s 465-66

Planritning över Östra kyrkogården från år 1888. Vid denna tid kallades kyrkogården för Göteborgs Nya Begravningsplats. På planen syns terrasseringarna på de västra och östra kullarna. Göteborgs kyrkogårdsförvaltnings centralarkiv.

Entréposterna på fotografiet tillkom på 1880-talet efter att de första grindposterna rivits. Foto: GSM PK 2763, uå

kyrkogården skulle utvidgas. Ett av de främsta argumenten mot att förlägga kyrkogården i Bagaregården var att det var svårt för vanligt folk att resa hela vägen dit för en begravning. Vid allmän rådstuga den 19 oktober 1860 beslöts till slut att 48 tunnland, 21 kappland mark skulle inköpas av herr Schuback å Bagaregården. Debatten tog inte slut med beslutet att anlägga kyrkogården i Bagaregården, år 1860. I en insändare i H.T den 22/12 1860 står:

" att olägenheterna för den nya begravningsplatsens användande bliva icke så stora för den klass, vartill de räkna sig, vilka lyckats genomdriva Bagaregårdsförslaget av det enkla skäl, att de hava råd att begagna hyrvagnar" ---

sedan ändras inriktningen på artikeln och han skriver:

---"att de privilegierade sk. bättre klasserna fortfarande kommer att begagna begravningsplatsen på Stampen, då däremot det övriga folket borde ligga från deras grannskap så långt avlägset som möjligt".

Stadsarkitekt J H Strömberg ritade Östra kyrkogården som en oregelbunden parkkyrkogård med höjdvariationer efter naturens förutsättningar, förlängd österut med två större och en mindre cirkel. Huvudentrén, ritad av samme arkitekt 1862, förlades i kyrkogårdens västra hörn. Den utformades med fyra poster av tegel med dekorativa överstycken, troligen i natursten, krönta av kors³⁹. Grindarna var till en början provisoriska av trä, men byttes senare troligen ut till järngrindar. Huvudentrén blev alltså färdig först två år efter det att kyrkogården invigts. Även flera mindre entréer in till kyrkogården fanns på 1800-talet (se ritning år 1888); mindre entréer i kyrkogårdens södra och norra del samt en något större entré mot Kålltorpsgatan i kyrkogårdens norra sträckning. I anslutning till entrén uppfördes år 1862 en inspektorsbostad med tillhörande vedbod. Från huvudentrén gick en bred huvudgång upp till kapellet. Även detta ritades av H. J. Strömberg och uppfördes 1860.

Den sk Nya Begravningsplatsen (Östra kyrkogården) invigdes den 16 november 1860 av domprosten och nykterhetskämpen Peter Wieselgren, assisterad av prosten C. Prehn, stadskomminister J. O. Johansson, andre domkyrkoadjunkten Th. D. Hellberg, samt vik. komministern vid Christinae församling G. Sellman. En kör av Elementarläroverkets elever, anförd av Israel Sandström, avslutade högtidligheten.

Den 27/2 1861 skedde den första gravsättningen. I fält 9 gravsattes f. d. artilleristen, N. Mobergs son, Frans Ludvig, 20 dagar gammal. Redan första året skedde många begravningar på Östra. Stor barnadödlighet framgår av statistik från denna tid. Mässling och difteri härjade under årets sista månader.

Kyrkogårdens västra delar karaktäriserades av mjukt rundade gångsystem runt de oregelbundna stora kvarteren och planteringar utmed kyrkogårdsgränsen.⁴⁰ Bakom kapellet utnyttjades kullens stigning för anläggningen av gravkvarter i en romantisk och naturlig miljö, och på den östra delen av kullens sluttning anlades terrasser. Uppe på kullen anlades tidigt monumentala gravvårdar och minnesstenar över framstående göteborgare. En gravplats på kullen kostade 750 kr, till skillnad från övriga delar av kyrkogården där en gravplats kostade 250 kr. Det är i de västra delarna av kyrkogården, dvs västra kullen och kvarter 16-19 m.fl. som vi idag finner det största antalet gravvårdar

³⁹ Ritning entré 1862 Kyrkogårdsförv. centralarkiv

⁴⁰ Karta 1888 Kyrkogårdsförv. centralarkiv

På fotografiet ser vi trappan upp till krematoriet på östra kullen, troligen under 1900-talets första decennier. Terrasserna var bevuxna med höga häckar och ett stort antal lövträd. Foto: GSM PK 931, uå

från perioden kring 1861-1870. Öster om västra kullen anlades varje cirkel med formen av en tydlig stjärnplats, där radiella gångar strålar från cirkelns mitt. I den västra cirkelns yttre gravplatsrader finns många gravvårdar från perioden 1861-1870 kvar än idag. Sannolikt har det stora antalet gravvårdar i cirkelns inre delar varit av trä och med åren ersatts av modernare planerade gravplatsrader med vårdar av granit. Troligen fanns redan på 1880-talet planer på att förändra den minsta, borte cirkeln, men detta skedde sannolikt först efter sekelskiftet ⁴¹.

Partierna norr och söder om cirkelna planerades i kontrast till cirkelns utformning som oregelbundna stora kvarter med naturligt planerade gångar. I den norra delen av kyrkogården, i nära anslutning till den norra entrén mot Kålltorpsgatan, uppfördes år 1879 en vaktmästarbostad.

På 1880-talet ersattes huvudentrén gamla grindposter av tegel. De nya var utformade i kvadersten, troligen av granit och på äldre fotografier syns att de gamla posternas överstycken med svarta dekorativa kors, nu kom att kröna granitposterna. Varför grindposterna byttes efter knappt trettio år är oklart. ⁴²

Österut låg den sk östra kullen och här utnyttjades liksom på den västra kullen, naturens förutsättningar i form av anlagda terrasserings utmed sluttningen. Här fick stadens borgare och tjänstemän sina gravar. År 1890 uppfördes här det omdebatterade krematoriet, ritat av arkitekt Hans Hedlund. Byggnaden placerades högst upp på kullen ovanför den terrasserade sluttningen.

Det är svårt att helt avgöra hur kyrkogården har sett ut under 1800-talet. Troligen har ett mycket stort antal gravanordningar varit av trä. Endast de mer förmögna hade möjlighet att uppföra gravvårdar av sten och järn. En skillnad i status beträffande kyrkogårdens olika delar har med stor sannolikhet varit markant redan från kyrkogårdens första år. Uppdelningen mellan de båda kullarna och området dem emellan har troligen varit mycket tydlig. Vi kan också på äldre fotografier över kyrkogården avläsa att kyrkogården haft en mycket riklig vegetation. Även gravplatsytorna har haft en helt annan prägel än idag. Låga buxbomshäckar och gräsklädda gravkullar var mycket vanliga på 1800-talet och dessa bidrog tillsammans med hängträd och högt gräs till den grönskande och stundtals improviserade miljö som med 1900-talets förändringar endast på sina ställen fortfarande finns kvar.

Östra kyrkogårdens utveckling under 1900-talet

Under 1900-talet har inga större förändringar av kyrkogårdens planform skett, då kyrkogården redan ursprungligen anlades i hela sin ytsträckning⁴³. Planformen är således välbevarad medan de enskilda kvarteren har förändrats och förnyats både när det gäller gravvårdar och vegetation. Flera av de äldre byggnaderna har rivits och några har byggts om.

⁴¹ Karta 1888 och plan 1889 Kyrkogårdsförv. centralarkiv

⁴² Ant. Östra kg nov 1884

⁴³ Karta över Göteborg med Nya begravningsplatsen 1877. FlA:209, Stadsarkivet

Fotografiet visar de norra delarna av Östra kyrkogården år 1922. Vi ser rikligt med lövträd, låga buxbomshäckar i stort antal och högt gräs i gravradernas kantlinjer. I bakgrunden syns Härlanda fängelse.
Foto: GSM, PK 2634

Ritningen visar den utvidgning av kyrkogården som företogs mot Härlandavägen år 1928. Ritning: kopia i ABAKO kyrkogårdsinventering, länsstyrelsen, Göteborg.

I en tidningsartikel från 1914 beskrivs kyrkogården som en av våra vackraste begravningsplatser i landet.⁴⁴ Det är framför allt östra kullen som skribenten lyriskt lovordar. Den kuperade terrängen, terrasseringen och den friska grönskan med de solida stenvårdarna över borgerskapet skapar enligt författaren en obeskrivbar stilla fridsstämning. Likaså bör kvarteren väster om Östra kullen, kvarter 26, 27 och 16 till 21, ha präglats av borgerskapets stenvårdar bland stämmingsfull grönska⁴⁵. Det stora flacka allmängravfältet på kyrkogårdens östra del betraktades dock på ett helt annat sätt av sin samtid.⁴⁶

"Allt är här enklare och torftigare: delvis rätt ovårdade gräsmattor, på dessa murkna ålderdomliga träkors med utplånade inskriptioner(...) På andra gravar blott en brädlapp med ett nummer nedstucken i gräsmattan - de fattigas grifter."

Det fanns dock en del stenvårdar på detta undanskymda fält, och dessa erhöll ofta en mer representativ placering utmed gångstråk och kvartersgränser.

Något som ytterligare upprörde skribenten var det överlastade hav av olika stenmonument som i synnerlighet präglade området norr om stora huvudentrén, nuvarande kvarter J, och verkade likt en "stämmingslös stenöken"⁴⁷. Vid denna tid fördes en livlig debatt på nationell och lokal nivå kring kyrkogårdarnas utformning. Diskussionen rörde smak, konstnärligt utförande, vegetation och planering. Främst var man oroad över att den gröna 1800-talskyrkogården höll på att försvinna. I Göteborg kritiserade arkitekten Björner Hedlund vid ett av Tekniska husbyggnadsavdelningens möten år 1915 utvecklingen på kyrkogårdarna med Östra kyrkogården som avskräckande exempel.⁴⁸ Han påpekade att de ursprungliga planteringarna, gravkullarna och häckarna hade ersatts av sten i form av inramningar, hållar och stenvårdar. Han förespråkade istället trä och järn som gravvårdsmaterial och ansåg att gravvårdarnas verkan till stor del var beroende av inramning och omgivning.

"Vi borde här liksom man under de senare åren gjort i Tyskland börja återgå till systemet med enkla gravkullar som smyckas med blommor och levande växter samt små enkla vårdar som ej störa grannskapet eller åstadkomma disharmoni."

År 1922 beskrevs den stora dödsåkern på Östra kyrkogården som full⁴⁹. Gravträngseln och den tidigare förda debatten kring kyrkogårdens utseende resulterade i att allmängravfältet planades ut och nyanlades någon gång före 1930. En rutnätsplan anlades och nya planteringar och enhetliga stenvårdar från 1930-talet gav området dess moderna prägel. Rygghäckar mellan gravplatsraderna planterades med stor sannolikhet in vid denna tid⁵⁰ och vissa kvarter anlades med särskild plats för urngravar. 1930-talets strikta formideal och dess strävan att rationalisera samhället påverkade även utformningen av begravningsplatserna. Denna förändring raderade även effektivt ut den dystra påminnelsen om de lägsta samhällsklassernas fattiga liv och död.

Den växande staden och den ökade kollektivtrafiken kom att kräva allt mer utrymme under 1920-talet, Redbergsplatsen förändrades, gator breddades och spårvagnstrafiken

⁴⁴ Göteborgstidningen 18/4 1914

⁴⁵ Författarens kommentar

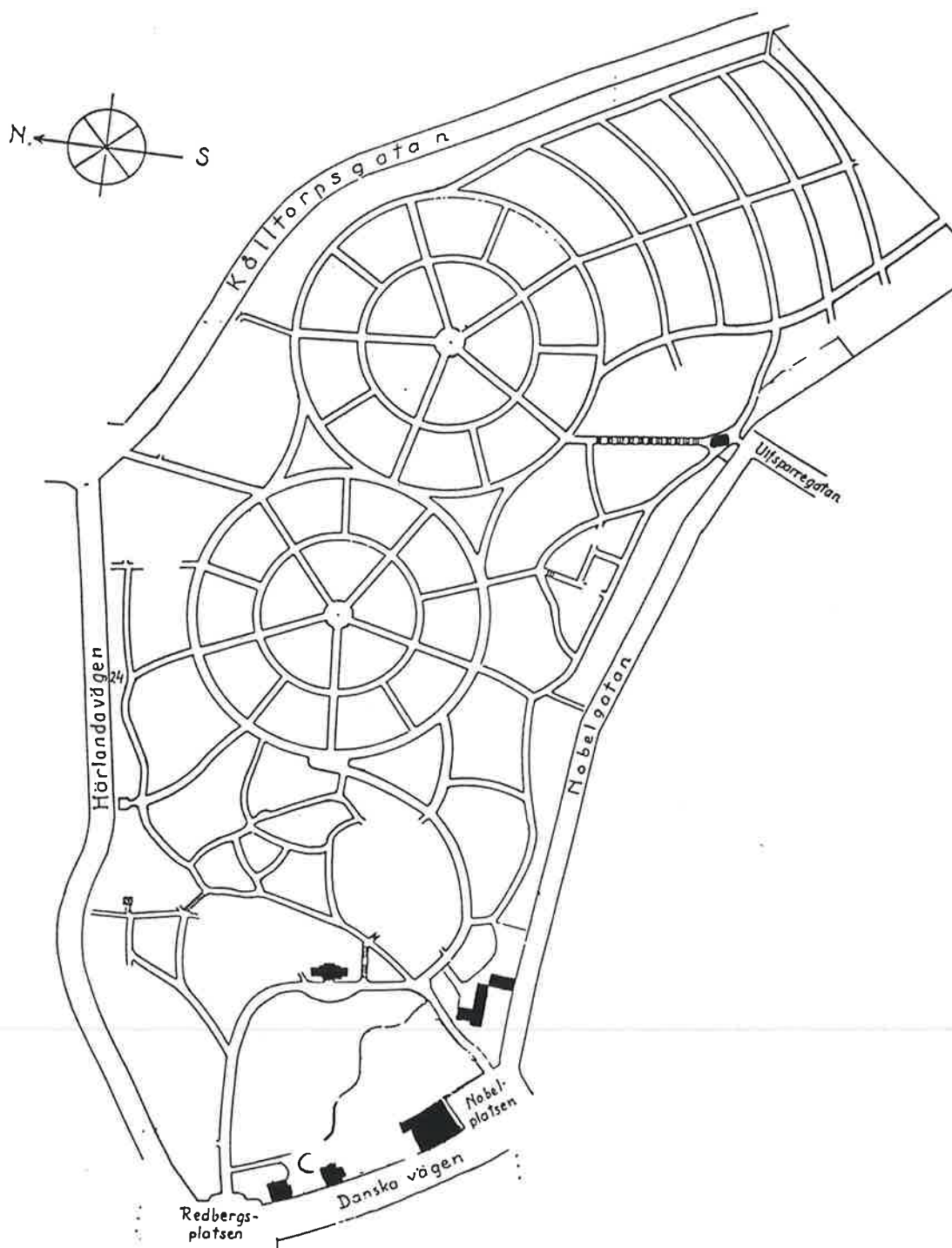
⁴⁶ Göteborgstidningen 18/4 1914

⁴⁷ Göteborgstidningen 18/4 1914

⁴⁸ Göteborgstidningen 23/4 1915

⁴⁹ Fredberg s 471

⁵⁰ Bucht s 34

Plankarta över Östra kyrkogården, där byggnaderna som fanns på området på 1950-talet är inritade.

utökades. I samband med detta gjordes år 1928 en smärre utvidgning av kyrkogården i kvarter C och 24 mot Härlandavägen, då denna gatusträckning rätades ut⁵¹. Kyrkogårdsmuren flyttades ut och alléträd planterades utmed muren⁵². I denna del av kyrkogården anlades efter utvidgningen nya gravplatser, varav flera var urngravar. Dessförinnan hade kyrkogården utvidgats något mot Danska vägen och fler växthus eller drivbänkar fick sin plats här⁵³.

På 1920-talet revs den gamla entrén, trots att det fanns en önskan i stadsfullmäktige att behålla de gamla grindarna och posterna.⁵⁴ Beslut togs om ny entré längre in på kyrkogården som ett resultat av att Härlandavägen skulle breddas för den nya spårvägsdragningen. Den nya platsen skulle bli "ett storslaget arrangemang". De gamla träden i kyrkogårdens yttersta delar fick också ge vika. Det nya grindpartiet ritades av arkitekt Erik Lundgren⁵⁵. Pelarna i entrén utformades i grå granit från Hunnebostrand och kröntes med bronsurnor⁵⁶.

Mellan 1905 till 1935 fick västra kullen de monumentala gravvårdar som idag ger dessa kvarter en unik karaktär av exklusivitet och personlig manifestation. De förmögna redare och handlande som avled kring denna period hörde till industrialismens förgrundsgestalter i Göteborg.

I början av 1940-talet noterades det att det inte rädde någon brist på gravplatser i Göteborg⁵⁷. På Östra kyrkogården hade utrymme för nya gravplatser skapats på det f. d. allmängravfältet. Gravvårdar har sedan successivt placerats på lediga platser i de äldre kvarteren. Även i delar av det stora f. d. allmänfältet, urnlunden och de nordvästliga kvarteren på kyrkogården tillkom ett relativt stort antal gravvårdar under denna period.

Den modernare synen på begravningar och kraven på kyrkogårdens utformning blev tydligare under 1960- och 1970-talen, då bl a urngravfälten 57 och 58 anlades. Kvarteren präglas av en tidstypisk homogenitet och rationalitet såväl i planform och planteringar som på de enskilda gravstenarna.

Kyrkogården har behållit sin ytsträckning genom över 100 år. Stora delar av den ålderdomliga karaktären finns kvar i kyrkogårdens västra delar, medan de mest märkbara förändringarna berört gravkvarterens och gravstenarnas utformning i kyrkogårdens östra delar, det f. d. allmängravfältet. Krematoriet på östra kullen ansågs ha tjänat ut sitt syfte och revs redan 1955. Vaktmästarbostaden vid Kålltorpsgatan revs troligen också under denna period. Kapellet genomgick under 1950-talet vissa förändringar och moderniseringar. Genomgripande förändringar skedde i ekonomiområdet under början av 1980-talet, då expeditiionsbyggnaden byggdes om för administration och personal och ekonomiområdet vid Nobelplatsen erhöll sina moderna maskin- och förrådshallar.

51 Karta över föreslagen utvidgning 1928, ABAKO

52 Kort Beskrivning till Karta över föreslagen utvidgning 1928, ABAKO

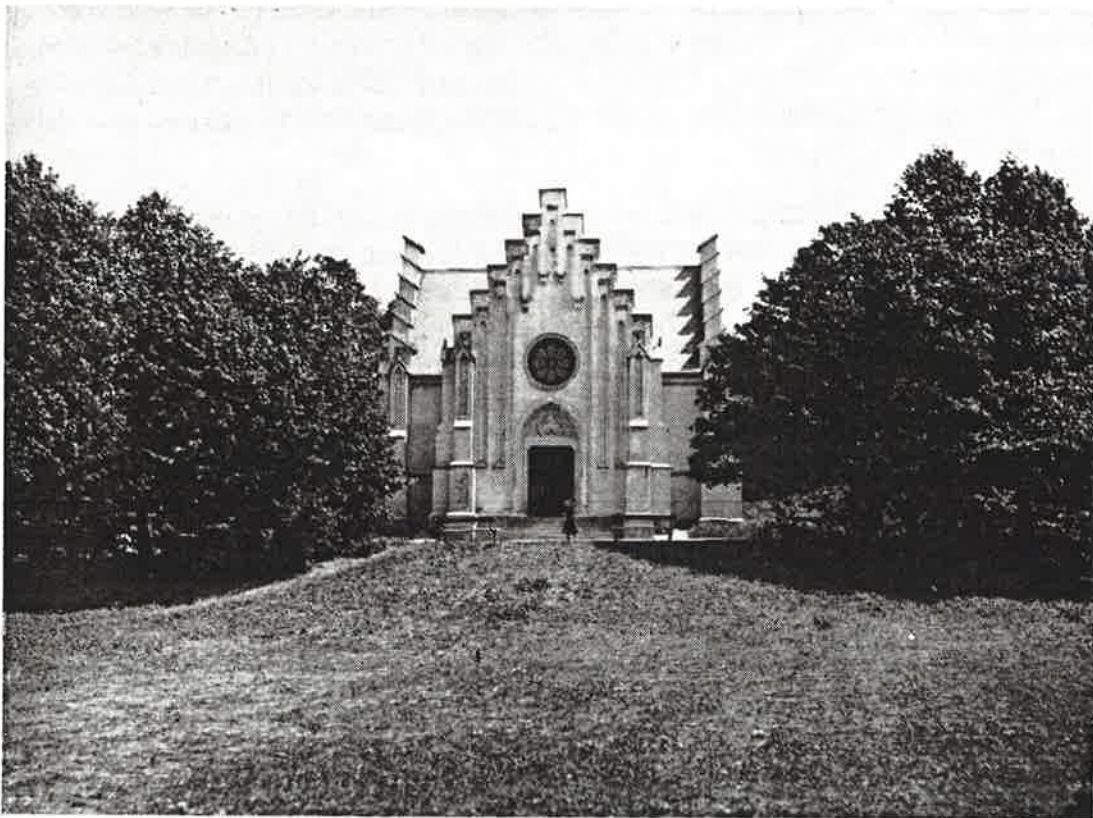
53 Tidningsartikel utan datering, trol. kring 1928-29. Förvarad på Östra kyrkogården

54 GP 8/11 1927

55 Östra klippärm

56 GP 16/8 1927

57 GP 14/9 1943

Äldre fotografi på kapellet uå. Foto: GSM E 390

Kapellets interiör år 1902 med väggmålningar av Georg Puli. Foto: GSM D. 52 512

Byggnader

Kapellet

Kapellet uppfördes år 1861 efter ritningar av stadsarkitekten H. J. Strömberg.⁵⁸ Byggmästare var F. W. Ullrich. Det placerades utmed huvudgången i kyrkogårdens västra del. Synlig från huvudentrén och belägen nedanför västra kullens sluttning, framhävdes byggnadens monumentala prägel. Den nygotiska stilen var vid denna tid relativt ovanlig i Göteborg och kapellets utformning var vid tiden för uppförandet mycket modern. Kapellet uppfördes som en putsad, liksidig byggnad med trappgavlar. Huvudentrén i den västra fasaden mot gången utformades med nygotisk omfattning. Porten var av brons och dekorativt utformad.

Ett rosettfönster ovanför porten blev det enda ljusinsläppet på den västra fasaden. De övriga fasaderna hade gotiska höga med masverk och färgat fönsterglas. Trappstegsgavlarna fick ett dekorativt utseende med nygotisk prägel. Trappstegsgavlarnas hörn kröntes av mindre, svartmålade kors, lika korsen i den ursprungliga huvudentréns överstycken.

Interiören var troligen liksom fasaderna utformad i den högst moderna nygotiska stilen. De stora fönstren med färgat glas gav rummet en stämningsfull prägel. Golvet var anlagt i schackmönster med en dekorativ bård utmed väggpartierna. Innertaket kläddes med träpanel och bjälklagen var synliga.

Byggnaden reparerades p.g.a. fuktskador år 1894⁵⁹. Arkitekt E. Thorburn var ansvarig för reoveringen. Nu fick väggarna fick troligen en dekorativ mönstermålning, avslutad i fönsterhöjd med en bred dekorativ bård. År 1899 dekorerades kapellet interiört i form av frescomålningar av konstnären Georg Pauli, på bekostnad av bidragsgivare i staden.⁶⁰

År 1955 byggdes kapellet till med två lägre byggnadskroppar, en på den norra och en på den södra gaveln.⁶¹ I dessa tillskott inrymdes kranssal och väntrum. Det var troligen vid denna tid som den ursprungliga kapellsalen förändrades, väggmålningarna målades över och rummet fick en helt annan prägel.

Inspektorsbostaden

Två år efter kyrkogårdens invigning, år 1862, uppfördes en inspektorsbostad och en bod för redskap i närheten av huvudentrén utmed gränsen mot Danska vägen.⁶² Mellan byggnaderna anlades en oval plantering. Arkitekt var H. J. Strömberg, som ritat kyrkogården och kapellet. Huvudentrén in till kyrkogården låg placerad längre västerut än idag. Därifrån gick en sk inkörsväg in i kyrkogårdsområdet, utmed Danska vägens sträckning, fram till inspektorsbostaden.

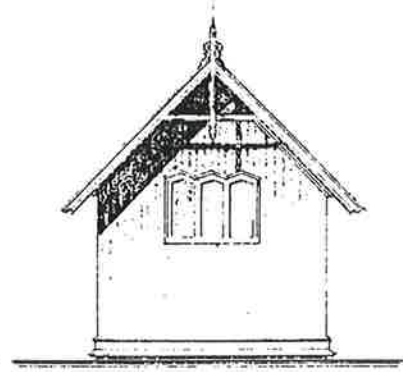
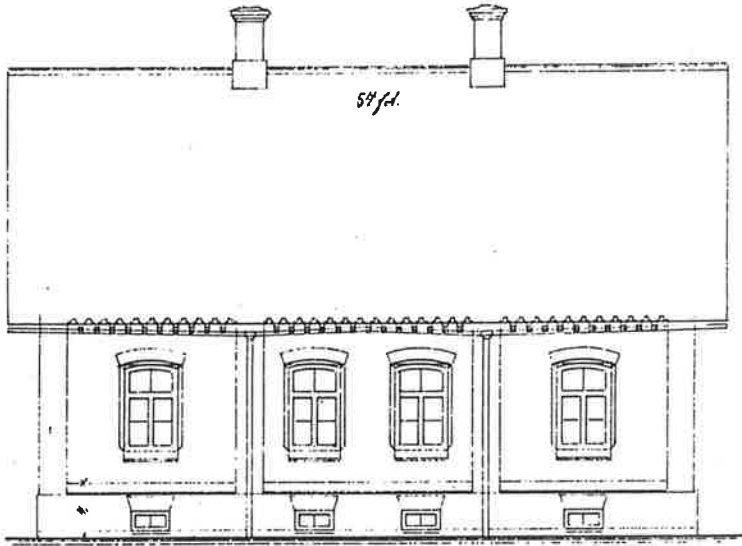
⁵⁸ GSM kapsel 306:4

⁵⁹ BNA, ritning 59831

⁶⁰ GSM kapsel 306:4

⁶¹ BNA ritning nr 72248

⁶² Karta A11777 Stadsarkivet

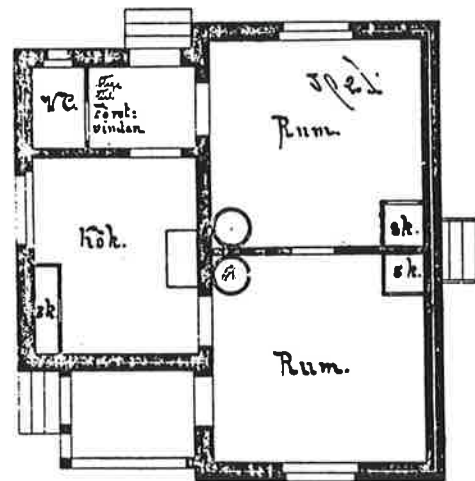
Redskapsboden omot Danske vägen

Fasad omot stora Inkegsvägen

Här ser vi ritning på inspektorsbostaden med tillhörande bod, uppförda år 1862. Ritning: BNA A11778-11779

Fasad.

Plan.

Ritning på vaktmästarbostaden som uppfördes i kyrkogårdens norra del år 1879. Ritning: BNA 591830A

Inspektorsbostaden uppfördes i gult tegel med sadeltak och en dekorativ tegelfris under takfallet och innehöll en bostadsvåning med fyra rum och kök samt källare och vind.⁶³ Vardera långsidan försågs med segmentbågsformade fönster. Gavlarna försågs med fönster i samma format och utformning som de på långsidorna. Fönstren var segmentbågsformade och entrén med förstuga i trä fanns mitt på den södra fasaden.

Redskapsboden uppfördes som en envånings byggnad av trä med fasad av stående träpanel och placerades mittemot inspektorsbostaden⁶⁴. Gavlarna var dekorerade med enkel snickarglädje och försedda med tre sammansatta fönster utan spröjs. Byggnaden bestod av fem små genomgående rum varav ett troligen var avträde⁶⁵.

Kring 1926 byggdes entrén på inspektorsbostaden om. En ny trappa anlades intill byggnaden och en entré öppnades i fasaden där ett fönster tidigare funnits. Den gamla entrén av trä byggdes in och försågs med ny entré och en stentrappa utmed fasadens sträckning.. Interiört behölls rumsindelningen, med ett tillskott av WC och inredning av kök. Entrérummet fick ny funktion som kapprum. När den nya kyrkogårdsentrén tillkom 1927 hade Danska vägen tagit en del av kyrkogårdsmarken i anspråk genom att breddas och passerade direkt utanför inspektorsbostadens västra gavel⁶⁶.

Någon gång från 1930- till 1950-talet fick inspektorsbostaden en ny funktion som kontor för kyrkogårdsförvaltningen⁶⁷ och år 1962 byggdes den f.d. inspektorsbostaden till.⁶⁸ Den ursprungliga rumsindelningen förändrades kraftigt genom att tre rum slogs ihop och ett rum lades till genom en tillbyggnad åt söder. År 1969 förlades kyrkogårdsexpeditionen i en annan byggnad på kyrkogården. På 1970- och 1980-talen använde Kyrkans jourtjänst byggnaden och efter att denna verksamhet lämnat byggnaden stod den tom under 1990-talets första år.⁶⁹ Sedan 1992 använder PRO byggnaden för sin verksamhet. Efter 1978 revs redskapsboden, troligen i samband med ekonomiområdets expansion söder om byggnaden⁷⁰.

Byggnaderna i området vid huvudentrén har under hundra år förändrats från att vara en bostad med tillhörande bod i ett relativt ostört läge, till att fungera som ombyggt kontor med modern interiör. Miljön som tidigare hade ett relativt ostört läge, är idag en del av kyrkogården som är mycket utsatt av den intensiva trafiken vid Redbergsplatsen.

Vaktmästarbostaden

En vaktmästarbostad uppfördes 1879 nära entrén vid Härlandavägen/Kålltorpsgatan. Arkitekten till denna "portvaktarestuga" som huset betecknas på ritningen är okänd, men en byggmästare Bülow ansvarade för att huset uppfördes.⁷¹

⁶³ Karta A11778 Stadsarkivet

⁶⁴ Karta A11779 Stadsarkivet

⁶⁵ Karta A11777 Stadsarkivet

⁶⁶ Karta ny entré 1927 BNA

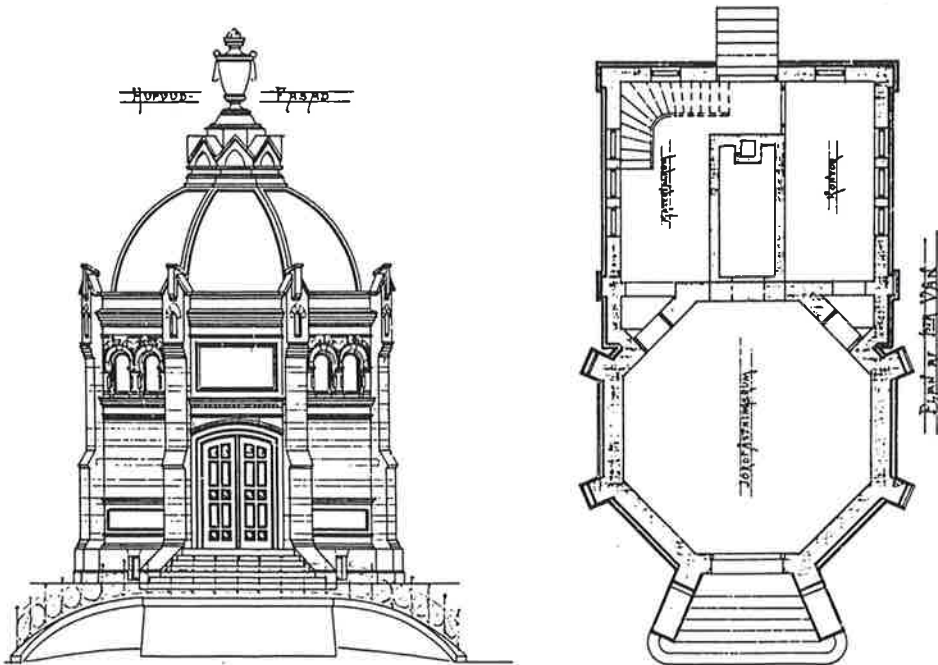
⁶⁷ Karta utökn växthus 1952 BNA

⁶⁸ Ritning tillbyggnad kontor 1962 BNA

⁶⁹ Int Leif Andersson 23/1 1995

⁷⁰ Karta rivning växthus 1978 BNA och Karta ekonomiomr1983 BNA

⁷¹ Nybyggnadsritning 1879, 591830 BNA samt byggnadsnämndens protokoll 25/6 1879, Stadsarkivet

Här ser vi ritning på krematoriet, uppfört år 1889 på östra kullen. Ritning: BNA 591833

Krematoriet på östra kullen ritades av arkitekt Hans Hedlund och här avtecknat av J. A. Holmqvist. GSM

Ritningen visar en envåningsbyggnad, byggd i vinkel, troligen i tegel och med plåttäckt tak. Huset bestod av två rum och kök, samt förstuga. Från förstugan ledde en stege upp till vinden. Köket hade en spis och de båda rummen var försedda med eldstäder. Ett äldre fotografi i boken Redbergslid med omnejd genom tiderna visar husets exteriör med Härlandafängelset i bakgrunden.⁷² På en grusplan framför huset står två män, den ena med myndig framtoning, sannolikt vaktmästaren själv, en äldre kvinna samt en yngre med ett barn. Bilden visar också att byggnaden försetts med en vacker inglasad veranda.

En bod uppfördes troligen samtidigt som vaktmästarbostaden. En förändringsritning från 1917 visar att ett brygghus skulle inrymmas i en tillbyggnad till boden.

Uppgifterna om de två husen är knapphändiga, men på en karta från 1936 finns fortfarande vaktmästarbostaden utritad. På en plan från 1954 saknas de bägge husen, och de revs därför troligen under 1940-talet. Det var en tid då rationaliseringar och moderniseringar ledde till stora förändringar i samhället, såväl för invånarna som för bebyggelsen.

Krematoriet

Något avskilt från övriga delar av kyrkogården, på östra kullen, låg Sveriges första permanenta krematorium. Det var en mindre byggnad i tegel, ritad av arkitekt Hans Hedlund och uppförd år 1889 av byggmästare E Krüger i en för tiden karaktäristisk stil⁷³. Krematoriebyggnadens tegelfasad var murad i dekorativa mönster, gesimser längs fasaden markerades med formtegel och den kompakta byggnadskroppen kröntes av en plåtklädd kupol. Krematoriet bestod av ett större åttkantigt rum där jordfästningen förrättades, och ett mindre rektangulärt rum där själva kremeringen utfördes.⁷⁴ Förbränningen av kistan kunde bevittnas av besökarna genom en glasruta på ena sidan av ugnen. Den samtida pressen uppmärksammade naturligtvis det nybyggda krematoriet, och beskrev bl a byggnaden som ”uppförd i en ganska vacker och smakfull stil” samt hur en lång trappa med terrassformade avsatser leder upp ”till den lilla vackra krematoriebyggnaden”.

Uppförandet av krematoriet hade föregåtts av mycket stridigheter och en hetsig presspolemik, innan slutligen Kungl. Maj:t biföll förslaget att bygga ett krematorium på Östra kyrkogården i Göteborg. Svenska likbränningsföreningen i Göteborg, vilken bildades år 1884, (senare Svenska eldbegängelseföreningen), arbetade mycket aktivt och med stor entusiasm för sina idéer. Mycket snart efter föreningens bildande väcktes förslaget att bygga ett krematorium i Göteborg⁷⁵. I Sverige fanns vid denna tid endast ett provisoriskt krematorium på Norra begravningsplatsen i Stockholm sedan ett par år tillbaka. Förslaget att uppföra ett krematorium mötte starka protester, och från visst kyrkligt håll ansågs kremering vara hedniskt, det saknade kristliga förebilder och var jämförbart med avrättning⁷⁶!

Ivrarna för kremering argumenterade intensivt och flera namnkunniga personer förspråkade eldbegängelsens begravningskick.

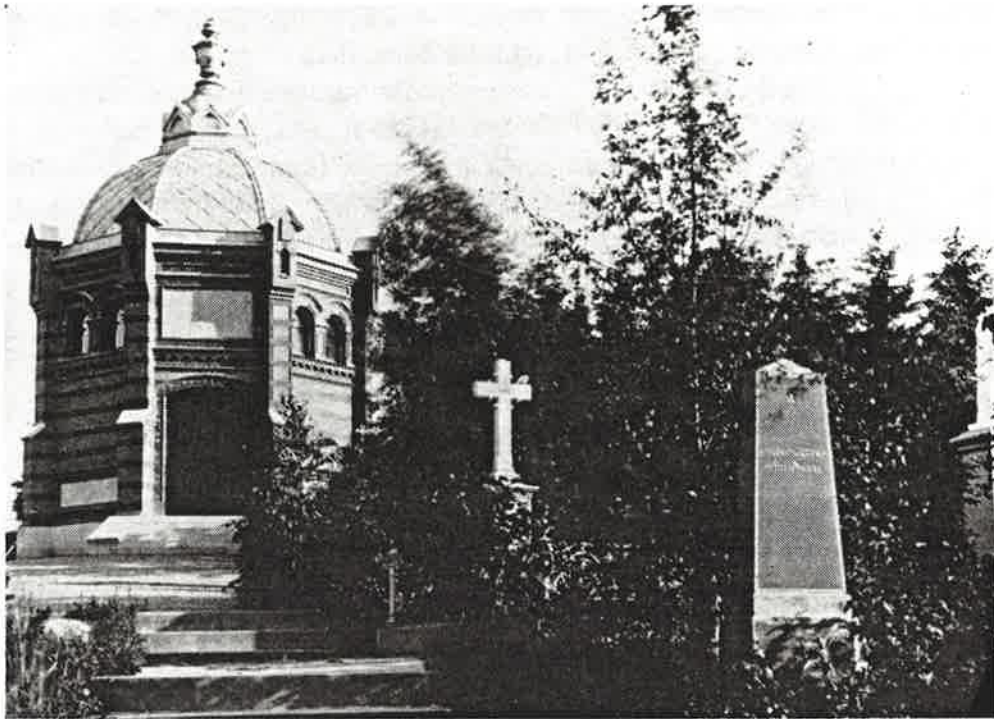
⁷² Redbergslid med omnejd s 30.

⁷³ Förändringsritning 1917, 591836 BNA

⁷⁴ Kapitlet baserar sig i huvudsak på tidningsartiklar utan datering förvarade på Östra kyrkogården. Vid eventuell daterad artikel eller vid annan källa preciseras det med not.

⁷⁵ Svenska eldbegängelseföreningen i Göteborg s 1-2

⁷⁶ Göteborgsposten 8/7 eller 9/7 1955

Fotografiet visar krematoriet med gravvårdar på terrasserna i förgrunden. Foto: GSM D 54192

Här ser vi hur krematoriets interiör såg ut vid Viktor Rydbergs begravning år 1895. Foto: GSM, efter kopia ur Göteborg i äldre och nyare tid.

Chefredaktör S A Hedlund klargjorde sin inställning i Handelstidningens ledarspalt ⁷⁷ och från kyrkligt håll argumenterade kyrkoherde Albin Rosengren för eldbegängelse. ⁷⁸ Rosengren kritiserade kyrkans negativa inställning, och menade att den endast grundade sig på fördomar och traditionsbunden vana. Trots denna tidvis mycket hetsiga debatt uppfördes krematoriet, endast fem år efter föreningens bildande. Den 1 februari år 1890 invigdes byggnaden med kremeringen av grosshandlare P. Isberg, som personligen hade ivrat för eldbegängelse ⁷⁹.

Under de drygt 60 år som krematoriet var i drift, undergick det tre större renoveringar, där fuktskador tycks varit ett av de större problemen. ⁸⁰ En förödande brand vid jul år 1920 orsakade stora skador och en omfattande ombyggnad krävdes.

Totalt hann det utföras drygt 6700 kremeringar i det lilla krematoriet, innan anläggningen ansågs alltför omodern och ineffektiv. Krematoriet på Kviberg invigdes år 1952, och från det året slutade krematoriet på Östra kyrkogården att användas. År 1955 revs byggnaden och därmed gick landets första permanenta krematorium förlorat, samt som en samtida journalist uttryckte det; så försvann även ”ett monument över kampen för en idé som slutligen vann genomslag” ⁸¹.

Expeditionsbyggnaden

När de äldsta delarna av dagens expeditionsbyggnad byggdes finns inga säkra uppgifter om, men enligt kartor bör det ha skett någon gång under 1930-talet ⁸². Byggnaden uppfördes som förråd, och det skall enligt uppgift även tidigare på samma plats legat en förrådsbyggnad, som bl a inrymde en smedja ⁸³.

1954 utökades förrådsbyggnaden med garage, sandupplag och ytterligare förråd ⁸⁴. Det var inte förrän drygt tio år senare som den äldre och mittersta delen av byggnaden inreddes till kontor ⁸⁵. Från 1969 kom kyrkogårdens expedition att förläggas till f d förrådsbyggnaden och administrationen att skötas i det nyinredda kontoret.

Nästföljande och senaste förändringen av expeditionsbyggnaden skedde 1983. ⁸⁶ En genomgripande ombyggnad resulterade i dagens moderna lokaler och utrymmen för kontor och personal.

Verksamhetsområdet

På en karta från 1920-talets mitt fanns på det nuvarande verksamhetsområdet två stycken huslängor ⁸⁷.

⁷⁷ Svenska eldbegängelseföreningen i Göteborg s 1

⁷⁸ Göteborgsposten 19/1 1940

⁷⁹ Minnesanteckning u. å. Förvaras på Östra kyrkogården.

⁸⁰ Göteborgsposten 26/4 1954

⁸¹ Göteborgsposten 8/7 eller 9/7 1955

⁸² Kartor och situationsplaner 1926-1940, BNA

⁸³ Informant Leif Andersson, telesamtal 950123

⁸⁴ Förändringsritning 1954, 591849 BNA

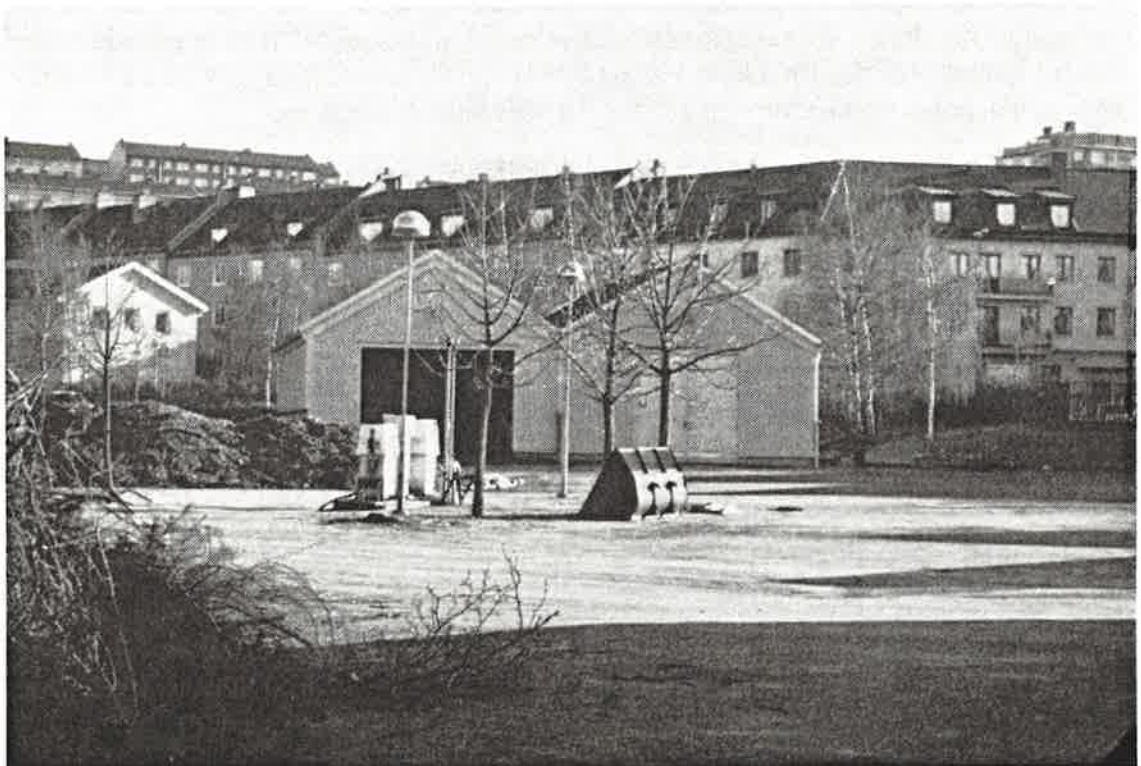
⁸⁵ Förändringsritning 1969, 591883 BNA

⁸⁶ Ombyggnadsritning 1983; B10332-40, B19772-78 BNA

⁸⁷ Karta över Göteborg, odaterad, trol. 1926, BNA

Expeditionsbyggnaden som ligger i kyrkogårdens södra del. Foto: GSM 40-95

Här ser vi verksamhetsområdets byggnader. Foto: GSM 41-95

Dessa var troligen växthus eller drivbänkar, då det på 1930-talet fanns växthus på området vid Danska vägen ⁸⁸. Så ser området ut till fram till 1940. Någon gång mellan 1940 och 1952 uppförs fler växthus, drivbänkar samt ett pack- och förrådshus till på området ⁸⁹. Under denna period byggs även växthus på Västra kyrkogården i Göteborg, vilket pekar på att kyrkogårdarna under 1940-talet fick ökade krav och ansvar för att själva ombesörja uppdrivning och utplantering av växtmaterialet. Tidigare sköttes detta sannolikt av de omkringliggande trädgårdarna och av privata trädgårdsentreprenörer.

Växthusen på Östra kyrkogården byggdes till i olika omgångar för att 1956 vara sju till antalet ⁹⁰. På 1970-talet ansågs växthusen och drivbänkarna ha tjänat ut sitt syfte och de revs 1978. ⁹¹ I samband med rivningen och omplaneringen av området, revs även de resterande byggnaderna på området förutom den före detta inspektorsbostaden.

Fyra större hallar uppfördes på området 1985 och de används för olika förråds- och verkstadsändamål. ⁹² Området försågs också med bensinpumpar och upplag för jord och kompost.

Vegetationshistoria

Östra kyrkogården som anlades år 1860 har en planform som tycks bestå av både den stramare, symmetriskt uppbyggda franska parken samt av den mer "naturliga" engelska formen. Kyrkogårdens huvudgångstråk betonas av de alléer som följer utmed gångstråken. Alléerna består övervägande av lind, då endast enstaka exemplar finns kvar av det tidigare större almbeståndet. De stora cirkelarna i kyrkogårdens mitt, vilka ursprungligen projekterades för att vara tre stycken ⁹³, har en strikt utformning med en tydlig stjärnplatsform där gångarna strålar radiellt ut från cirkelmitten. Evtig gröna växter som hörde formträdgården till, ses på flertalet av Östra kyrkogårdens kvarter i form av återplanterade cypresser och tujor ⁹⁴.

Stora delar av Östra kyrkogården har även en karaktäristisk, mjukare, planform med spännande höjdskillnader, slingrande gångstråk och riklig grönska. Trots att kyrkogården än idag ger intryck av en lummig park med spår från äldre planteringar, visar äldre fotografier att Östra kyrkogården vid tiden kring sekelskiftet var än mer frodigt grönskande med pampiga almar och lindar, lövbuskage, häckarrangemang och romantiska hängträd. Hängbuskar och hängträd, sk sorgträd, blev ett populärt inslag i den romantiska sekelskifteskyrkogården ⁹⁵, och förstärkte det känslösa intrycket. Dessa stildrag karaktäriserade i huvudsak stadskyrkogården ⁹⁶, medan lantkyrkogården länge bibehöll sin mer ålderdomliga prägel beträffande vegetationen.

Det nya seklets kyrkogårdsvegetation följde 1800-talets parkideal, men kom kring 1920

⁸⁸ Informant Leif Andersson, telesamtal 950123

⁸⁹ Karta 1940 BNA, tillbyggnadsritning 1952, 591846 BNA

⁹⁰ Tillbyggnadsritning 1956, 591863 BNA

⁹¹ Situationsplan 1978, 46537 BNA

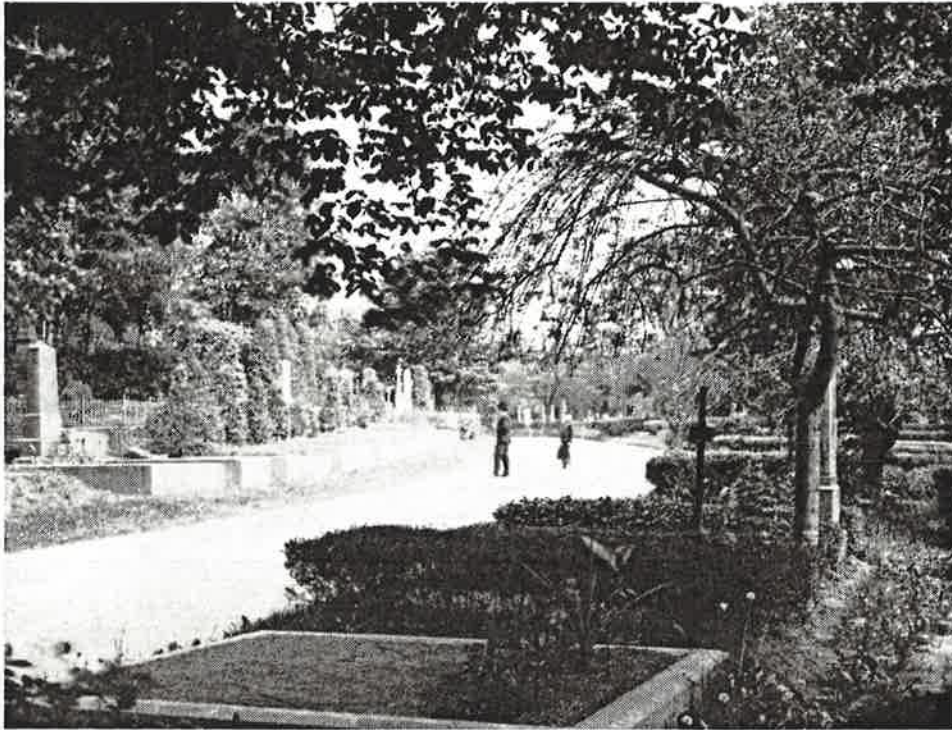
⁹² Situationsplan 1983, 1010334 BNA

⁹³ Situationsplan 1889, 591832 BNA

⁹⁴ Mandahl s 4

⁹⁵ Bucht s 15

⁹⁶ Mandahl s 4

Fotografiet visar de västra delarna av Östra kyrkogården. Märk de rikliga växtligheten. Till vänster syns de nedre delarna av kvarter K och till höger kvarter 19. Foto: GSM E 389

Här ser vi kvarter E år 1922. De stora lövträden har en betydande roll för kvarterets karaktär. I fonden syns monumenten vid Krügers gång. Foto: GSM PK 2782

att reduceras och förenklas till dagens allt mer rationaliserade kyrkogårdstyp. Bl a. för-
enklades häckarrangemang till rygghäckar mellan gravraderna, vilket vi tydligt ser i fler-
talet av Östra kyrkogårdens kvarter idag. År 1915 rådde det en debatt kring bristen på
vegetation på våra kyrkogårdar och på det tunga stenhav av gravar som på ett domi-
nerande sätt präglade kyrkogårdarnas utformning⁹⁷. Östra kyrkogården erhöll mer
vintergröna träd och buskar, vilket kan vara en följd av att det i debatten rekomen-
derades mer planteringar, speciellt barrträd. Så var fallet med Västra kyrkogården i
Göteborg som vid denna tid försågs med mer barrväxter⁹⁸.

Olika vegetationsepoker på Östra kyrkogården efter 1940-talet kan idag avläsas och be-
rättas om olika ideal och mål. Under 1940- till 1950-talet planterades det tall på Östra
kyrkogården som än idag genom återplantering präglar delar av västra kullen.⁹⁹ Berbe-
risbuskar tillfördes de två efterföljande årtiondena och under 1980-talet tillkom idegran i
en större mängd. För cirka 20 år sedan anlätades en landskapsarkitekt på Östra kyrkogår-
den som kompletterade kyrkogårdsparken med i synnerhet mer träd, genom plantering
av bl a cypresser på sk blindplatser, samt lönnar och blommande prydnadsträd ute på
kvarteren. Under denna period skedde en hård hamling av lindarna i alléerna, som
medförde en förändrad karaktär i hela kyrkogården.

Vegetationen på Östra kyrkogården har sedan anläggningen år 1860 spelat en
tongivande roll för utformningen av kyrkogårdsområdet. Olika tidsperioder har
inneburit en varierande inriktning på valet av växtmaterial, men den gröna
kyrkogårdsparken med träd och buskar är idag som regel en naturlig form för
stadskyrkogården.

Yrkesgrupper och välkända personer

En rad namnkunniga svenskar och kända göteborgare har fått sin viloplats på Östra kyr-
kogården. De första stora gravmonumenten på kyrkogården var de som restes över bild-
huggaren Bengt Erland Fogelberg och Sven Renström¹⁰⁰.

Bengt Erland Fogelberg (1786-1854), var skulptör och professor vid Konstakademin.
Ett av hans verk är statyn över Gustav II Adolf vid Börsen i Göteborg¹⁰¹. Två gator i
Göteborg har fått hans namn; Nedre Fogelbergsgatan och Övre Fogelbergsgatan¹⁰².
Fogelberg begravdes i Trieste, men hans gravplats flyttades år 1862 till Östra
kyrkogården¹⁰³.

Sven Renström (1793-1869) bedrev tidigt egen handelsverksamhet inom trä- och järn-
branschen och blev senare riksdagsman. Han testamenterade 1,5 miljoner kr. till Göte-
borgs stad¹⁰⁴. Renström har genom detta bidragit till att många byggen i Göteborg
kommit till stånd¹⁰⁵. Bland dessa kan nämnas; Renströmska badhuset, Majornas

⁹⁷ Göteborgstidningen 23/4 1915

⁹⁸ Rapport Västra kyrkogården s 19

⁹⁹ Informanter Leif Andersson och Christer Andersson 941130

¹⁰⁰ Det g:a Gbg s471

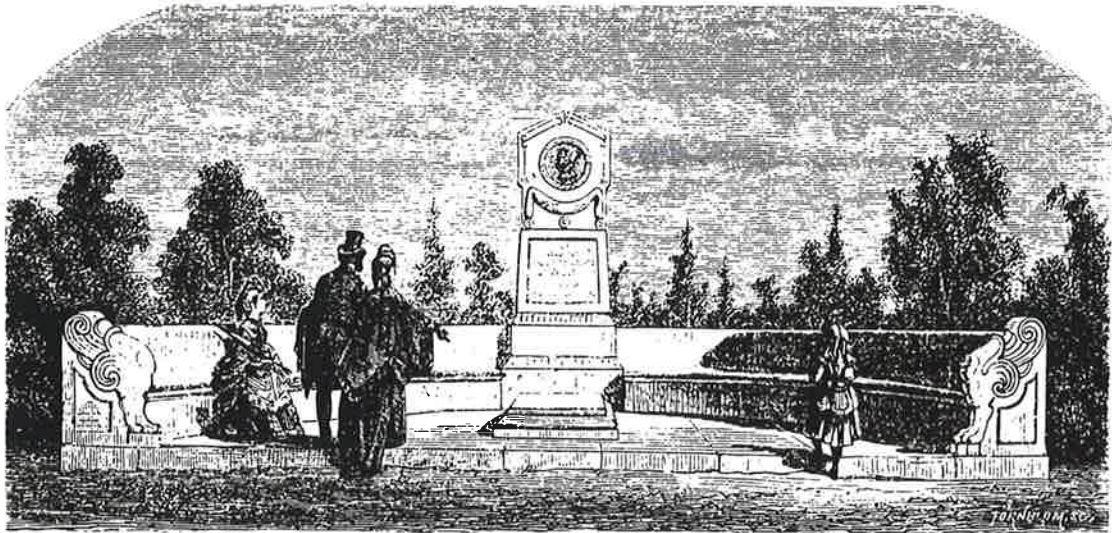
¹⁰¹ Lindahl, Dan

¹⁰² GT 8/9 1985

¹⁰³ Redb bl 14/10 1992

¹⁰⁴ GT 8/9 1985

¹⁰⁵ Lindahl, Dan

Sven Rensträms gravvård i kvarter H, högst uppe på västra kullen. GSM, kopia ur Svensk Familjejournal 1873

Västra kullens södra del kröns av monumentet över Arthur Seaton. Foto: GSM 40-95

Flickskola, Naturhistoriska museet och Slöjdföreningens skola. Göteborgs ålderdomshem och S:t Pauli kyrka har även de bekostats med medel från den Renströmska fonden. Viktor Rydberg (1828-1895), välkänd för sina dikter, var även journalist, kultur- och religionshistoriker, ledamot av Svenska Akademien, samt professor i kultur- och konsthistoria ¹⁰⁶.

Sven Adolf Hedlund (1821-1900), var huvudredaktör för Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Han var en av de aktiva i debatten kring frågan om var Östra kyrkogården skulle placeras. Familjens grav återfinns på västra kullen. Den välkände Göteborgsarkitekten Hans Hedlund (1855-1931), S. A. Hedlunds brorson, ritade flera monument på Östra kyrkogården; krematoriet, Eldbegängelseföreningens urngrav på östra kullen samt Viktor Rydbergs och August Röhss gravanordningar.

Johan Anders August Röhss (1836-1904) var bror till Wilhelm Röhss (känd bl a som grundare till Röhsska museet). Släkten kom från Schleswig i början av 1800-talet ¹⁰⁷. Han var känd som frikostig mecenat. Bland hans donationer märks 350.000 kr till Göteborgs högskola för upprättandet av professurer i nationalekonomi, geografi samt statskunskap ¹⁰⁸. Han blev även känd för sina konst donationer till Nationalmuseum och Göteborgs Konstmuseum ¹⁰⁹. Röhss vilar i ett mycket monumentalt mausoleum i västra kullens slutning.

Axel Broström (1838-1905) från Kristinehamn, var skeppsredare och bedrev på 1860-talet sjöfart med en galeas. Han bildade 1882 Ångbåts-ab Ferm och 1890 Ångbåts-ab Tirfing med säte i Göteborg. 1898 upptogs sonen i firman som då fick namnet Axel B & son. Axel Broström vilar i kvarter C. Axel Broströms son, Daniel (Dan) Axel Broström (1870-1925), var skeppsredare och politiker. ¹¹⁰ Han deltog i bildandet av AB. Svenska ostasiatiska kompaniet år 1907. Dan-Axel Broström (1915-1976), den förstnämndes sonson, var även han skeppsredare och verksam inom Broströmkoncernen ¹¹¹. Familjen Broströms grav finns högst uppe på västra kullen.

Affärsmannen och donatorn Charles Felix Lindberg (1840-1909), skänkte hela sin förmögenhet (2 milj kr.) till Göteborgs stad. ¹¹² Pengarna har bl a gått till Botaniska Trädgården, Carl Milles staty Poseidon på Götaplatsen, Slotsskogsvallen, fontänen vid Järntorget mm. Monumentet över Lindberg står i kvarter J.

Konstnären Ivar Arosenius (1878-1909) vilar tillsammans med sin hustru Eva uppe på kullen i kvarter G. Han dog endast 30 år gammal¹¹³.

Arthur Seaton (1847-1919) var jordbrukare, och affärsman.¹¹⁴ Han satt i stadsfullmäktige och drätselkammaren och var även ordförande i Trädgårdsföreningen samt Slotsskogens styrelser. Familjen Seaton kom till Göteborg från Skottland i början av 1800-talet.

¹⁰⁶ Lindahl, Dan

¹⁰⁷ Lindahl, Dan

¹⁰⁸ Svensk uppslagsbok 1947-1955 års upplaga

¹⁰⁹ Ny tid 3/19 1960

¹¹⁰ Svensk Uppslagsbok, 1947-1955 års upplaga.

¹¹¹ Svensk Uppslagsbok, 1947-1955 års upplaga.

¹¹² Lindahl, Dan

¹¹³ GT 8/9 1985

¹¹⁴ Lindahl, Dan

Fotografiet visar en ung flicka på besök vid en grav på Östra kyrkogården. Foto: GSM D. 49157

Axel Carlander (1869-1939) var grosshandlare, stadsfullmäktig, ordförande och direktör vid Gamlestadens fabriker, en av grundarna till SKF och Svenska Amerikalinen ¹¹⁵. År 1916 skänkte Axel Carlander tillsammans med sin far Christopher Carlander 800.000 kr till uppförandet av en sjukvårdsanstalt avsedd för betalande patienter. År 1927 invigdes Carlanderska sjukhemmet.

Eric Lemming (1880-1930), spjutkastare som vann 3 olympiska guld (1906, 1908, 1912), tog 10 världsrekord och 28 svenska rekord ¹¹⁶, vilar i kvarter 21 ¹¹⁷.

Karin Boye (1900-1941), var författare, poet och medlem i Svenska Akademien. Hon dog endast 40 år gammal och vilar i familjegraven, belägen i Krügers gång.

Beda Hallberg (1869-1945), skapade första majblomman för att kunna samla in pengar i kampen mot lungshot. Hon är begravd på östra kullen.

Ludde Gentzel (1885-1963), spelade teater, revy och gjorde film. ¹¹⁸ Han småpratade i radion som "optimisten" mot "pessimisten" Eric Abrahamsson på 1940-talet. Han arbetade även några år med Karl Gerhard. Gentzel ligger begravd i den stora urngrav som finns på kyrkogårdens östra kulle.

Sven Rydell (1905-1975), var en av Sveriges mest legendariska fotbollsspelare. ¹¹⁹ Han var som 19-åring med i det svenska landslaget i Olympiaden i Paris 1924 och fick Svenska Dagbladets bragdmedalj 1931.

Barbro Hörberg (1932-1976) var skådespelerska och vissångerska. Hon dog i förtid och begravdes i ett kvarter i Östra kyrkogårdens östra cirkel ¹²⁰.

Andra bemärkta personligheter begravda på Östra kyrkogården är; grosshandlanden Olof Wijk d. y., borgmästare Patrik Ekman, mecenaten Erik Gustaf Lindström, professor A. W. Malm, diktaren och vetenskapsmannen A.U. Bååth, mecenaten Bengt Erland Dahlgren, politikern och köpmannen P. Em. Lithander, dr Alrik Lindh, mecenaten James Roberston Dickson, industrimannen William Gibson, tidningsmannen Axel Krook och revykungen Axel Engdahl och många andra.

På Östra kyrkogården går många olika typer av titlar och inskriptioner att finna. Några av de äldre gravvårdarna har tysk eller engelsk inskription. Inskriptionerna berättar om köpmän, sjökaptener, hantverkare, tjänstemän, husägarinnor, trotjenarinnor, telegrafkontrollanter, poliskonstaplar m fl som levt och verkat i staden.

¹¹⁵ Lindahl, Dan

¹¹⁶ GT 8/9 1985

¹¹⁷ Lindahl, Dan

¹¹⁸ GT 8/9 1985

¹¹⁹ GT 8/9 1985

¹²⁰ GT 8/9 1985

Fotografiet visar bebyggelsen norr om Östra kyrkogården, nära huvudentrén och Redbergsplatsen. Foto: GSM 07-95

Vi ser här den huvudentré in till Östra kyrkogården som uppfördes på 1920-talet. Foto: GSM 07-95

Beskrivning

Östra kyrkogården ingår idag i Göteborgs kyrkogårdsförvaltnings östra distrikt. Tomten har fastighetsbeteckningen Bagaregården 742:9. Kyrkogården är 22 hektar till ytan och belägen i Göteborgs östra delar med huvudentré mot Redbergsplatsen ¹²¹. Den är Göteborgs kyrkliga samfällighets till storleken femte kyrkogård. Idag har Östra kyrkogården ca 20.000 gravplatser.

Kyrkogårdens läge är mycket trafikerat mot Redbergsplatsen. Härlandavägen och spår-vägslinjen går direkt utmed kyrkogårdens norra gräns och Danska vägen utmed den västra gränsen. Något lugnare är gränsen österut mot Kålltorpsgatan. Väster om Östra kyrkogården, på en höjd och inbäddad i grönska, ligger S:t Pauli kyrka. Bebyggelsen norr om kyrkogården representeras av landshövdingehus utmed Härlandavägen. Utmed Kålltorpsgatan ligger Härlanda fängelse och längre österut, flerfamiljshus. Österut gränsar kyrkogården till Judiska begravningsplatsen och söderut till Nobelgatan, vars södra sida är tätt bebyggd med höga hus.

Omgärdning och entréer

Kyrkogårdens huvudentré ligger mot Danska vägen och i angränsning till Redbergsplatsen. Den något inskjutna platsen framför entrén skapar en monumental karaktär och leder besökaren in i kyrkogården genom sin mjukt, konkavt, svängda form. Själva entrén från 1920-talet består av 4 entréposter i ljus granit med rusticering och strikt klassicerande formspråk. De något högre mittenposternas överstycken är profilerade och kopparklädda på ovansidan. De kröns av dekorativa bronsurnor i form av stiliserade fåglar som med sina huvuden bär upp stora fat. Pargrinden i mitten är mycket dekorativt utformad i smidesjärn. Vid sidan av mittgrinden finns två något lägre grindposter med samma utförande som mittposterna och enkelgrindar i samma utformning och material som pargrinden.

Den halvmeterhöga muren som ansluter till entrén består av rusticerande grovhuggna granitblock och är på ovansidan täckt av släta granitblock samt krönt av ett högt, strikt utformat järnstaket. Staketet är på återkommande ställen sparsamt dekorerat.

Vid Redbergsplatsen är muren lägre och krönt av ett smidesstaket som är lägre än vid entrépartiet och nästan helt saknar dekorativ utformning. Vidare finns en entré in till Charles Felix Lindbergs monument i närheten av Redbergsplatsen. Entrén leder endast in till monumentet, och inte in till kyrkogården. Den är dekorativt utformad och skiljer sig ifrån övrig mursträckning i form av en annan typ av smidesstaket och en grind mellan två grova grindposter i rusticerad granit, krönta av stenkulor. Staketet här är relativt högt och smäckert. Grinden är väldekorerad och smäcker.

Efter Lindbergs monument fortsätter samma murtyp som tidigare, nu österut. Muren kröns av ett gråmålat nätstängsel. Klättervin växer inifrån kyrkogården. Denna murtyp fortsätter utmed Härlandavägen och bryts av en entré i korsningen Härlandavägen / Kålltorpsgatan, i kyrkogårdens norra gräns.

¹²¹ Lindahl, Dan

Den östra entrén in till kyrkogården från Judiska begravningsplatsen. Foto: GSM 19-95

Västra kullens övre del (kvarter K) erbjuder en intressant blandning av monumentala gravvårdar. Foto: GSM 08-95

Denna entré har formen av en järngrind av modern typ med strikt formspråk. Utmed Kålltorpsgatan löper en mycket låg mur av grova granitblock, krönt av ett högt nätstängsel. I kyrkogårdens nordöstra hörn finns ytterligare en entré (bilinfart) med två enkla poster av granit. Den ena posten tillhör entrén in till Judiska begravningsplatsen och är dekorerad med en Davidsstjärna. Avgränsningen mot Judiska begravningsplatsen i kyrkogårdens östra del utgörs av ett halvhögt lövbuskage utmed hela gränsen.

En äldre, troligen ursprunglig entré mot Mosaiska begravningsplatsen finns i Östra kyrkogårdens östliga hörn. Den har formen av två grovhuggna grindposter av granit och en mycket dekorativt utformad pargrind i smidesjärn (se foto). På grindposternas yttersidor finns spår av järnfästen, som troligen är rester från ett järnstaket. Från denna entré, söderut utmed kyrkogårdsgränsen, följer endast ett nätstängsel.

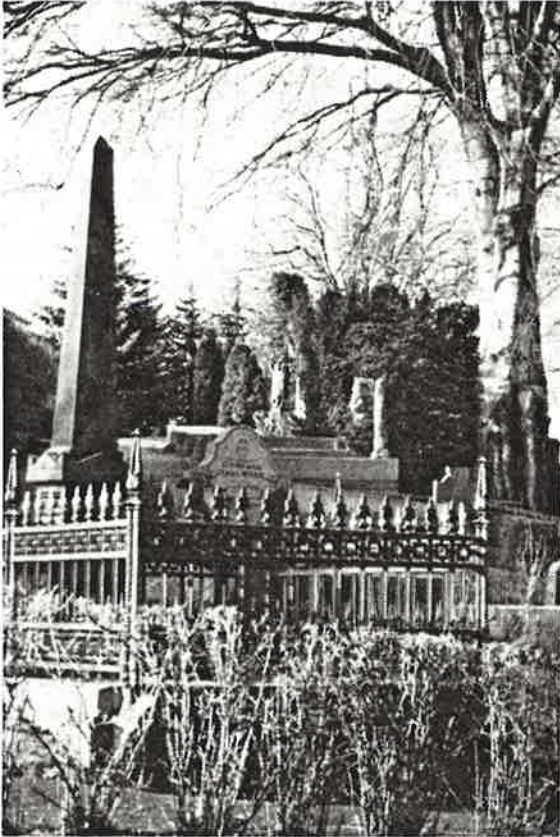
Mot Nobelgatan, vid den plats där krematoriet stod innan det revs, finns en liten och anspråkslös entré. Här finns ingen grind utan endast en öppning i stängslet och en trappa ned till kyrkogården. Här är muren av natursten låg och krönt av ett nätstängsel. Muren följer sedan marknivå utmed den södra gränden mot Nobelgatan, vilket gör att den på vissa ställen är väldigt hög, sett från gaturummet utanför kyrkogården. Vid Nobelplatsen finns en bred transport- och bilentré in till Östra kyrkogården. Den leder in till ekonomibyggnader och expedition inne i kyrkogården och här kör allt från materialtransporter till persontrafik. Entrén är modern, muren här är låg och av natursten och kröns av ett svartmålat järnstaket av yngre datum.

Kvarterens utseende och karaktär

De äldsta delarna av kyrkogården, det vill säga västra kullen och kvarteren i kyrkogårdens västra delar, har fortfarande en ålderdomlig karaktär. Kyrkogårdens centrala delar visar ett brett spektrum av gravvårdstyper, men det dominerande intrycket här är något yngre dvs 1910-1940 ca. Längst österut på kyrkogården finner vi dels en intakt 1800-talsmiljö på östra kullen i nära anslutning till det stora område av 1930-talskvarter som dominerar den östra delen av Östra kyrkogården.

I nära anslutning till huvudentrén ligger kvarter C, J, L och E. Huvuddelen av gravvårdarna i detta område är från slutet av 1800-talet till 1920-talet. Vid huvudentrén står fortfarande inpektorsbostaden som uppfördes år 1862. Utmed den västra kullens sluttning leder huvudgången förbi kapellet från år 1860. Gången är kantad av alléträd och leder besökaren in i ett parti av kyrkogården som har en mycket ålderdomlig prägel. I kvarteren 16-19 ligger nya och gamla gravvårdar blandat, men det är 1800-talsintrycket som dominerar. Buxbomshäckar, sedumtäckta låga gravkullar och hängaskar bidrar starkt till att denna miljö ger ett mycket speciellt intryck.

Den västra kullen höjer sig i kyrkogårdens västra del och är något alldeles unikt, inte bara för Östra kyrkogården, utan för hela landet. Dess exklusivitet, konstnärliga utformning och originalitet utgörs av en stor grupp av påkostade gravvårdar. I den stigande terrängen slingrar sig gångarna upp genom grönskan till de praktfulla gravvårdarna. De stora höjdskillnaderna har bidragit till en varierad miljö och gestaltning av området. Redan vid kyrkogårdens anläggning kostade en gravplats på kullen cirka tre gånger så mycket

På östra kullens terrasser finns en stor variation be-
träffande gravvårdstyper från det sena 1800-talet.
Foto: GSM 41-95

Fotografiet visar en vy över kyrkogårdens östra kvarter, från söder norrut. Lindallén markerar kvarterens
gränser. Foto: GSM 41-95

som övriga gravplatser på kyrkogården, vilket innebär att kullens högre status i förhållande till andra delar av kyrkogården sålunda var en ursprungligt placerad företeelse¹²².

Det är framför allt toppen på kullen, dvs översta delen av kvarter K, kvarter G och H, som utmärker sig tydligast. Fortfarande finns i dessa kvarter ett relativt stort antal gravvårdar från åren 1862-69. De är uppförda i tidstypisk stil i form av höga obelisker, grovhuggna höga stenar och utsmyckning i form av kors, änglar och pergamentsrullar. Det är inte förrän kring 1905 till mitten av 1930-talet som de mycket stora och monumentala gravvårdarna tillkommer. De särpräglade gravvårdarna som skapar den speciella monumentala och påkostade prägelns högst upp på kvarter K, tillkom främst under denna tidsperiod. Många av dem är arkitektoniskt och konstnärligt mycket välarbetade. Flera har dessutom stort person- och lokalhistoriskt intresse, då många av dåtidens namnkunniga göteborgsprofiler är begravda här.

Den västra kullens nedre delar innehåller ett brett spektrum av gravvårdstyper och material. Här trängs bronsänglar med järnstaket och obelisker i alla höjder.

I kyrkogårdens centrala delar finns de två stora cirklarna med ett strikt och markant gångsystem. Cirklarnas form förstärks med rader av allélindor runt kvarteren. Gravvårdsbeståndet är äldst i den västra cirkelns yttersta rader. Här finns flera gravvårdar från 1860-talet, men dominansen ligger på 1880-tal. I de inre delarna av denna cirkel är däremot gravvårdarna av yngre datum, främst från perioden kring 1940 och häckar delar av gravraderna från varandra. I den östra cirkeln är gravvårdarna från 1910-1950 ca och denna cirkel skiljer sig från den västra genom den sparsamma vegetationen och det mer oregelbundna anläggandet av gravvårdarna.

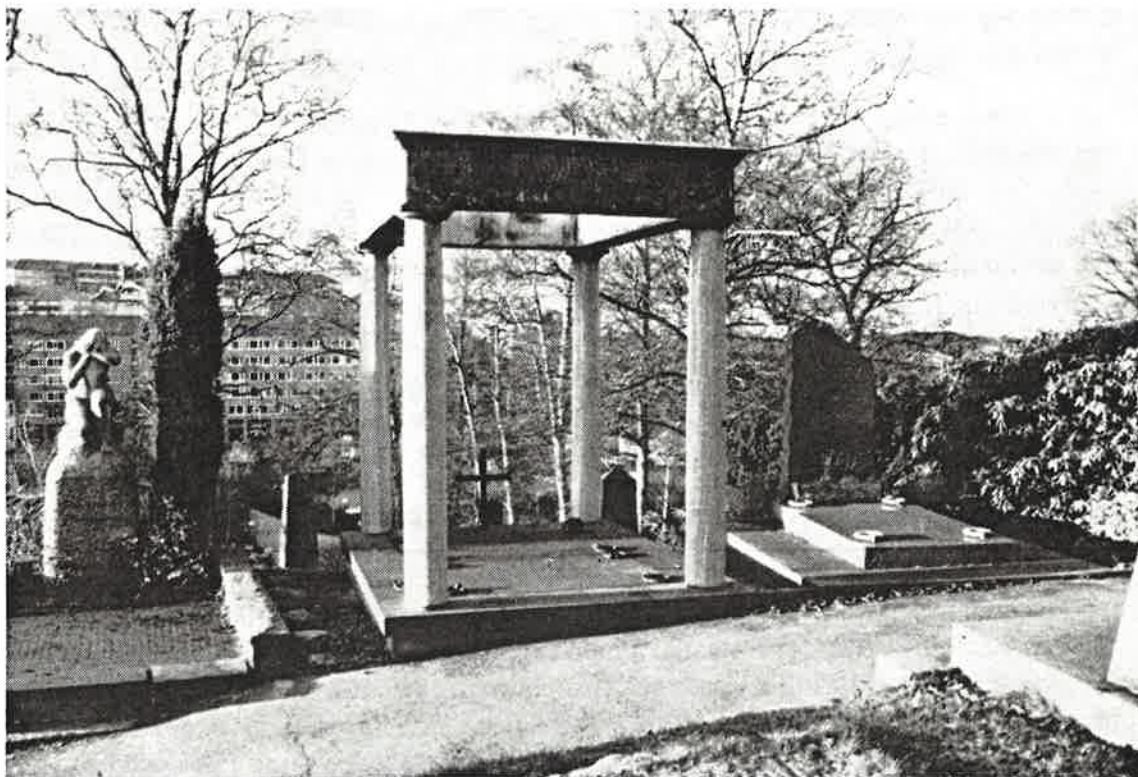
I kyrkogårdens norra delar ligger kvarteren 24 och 25, med gravvårdar från kyrkogårdens första årtionde. Karaktäriserande för denna del av kyrkogården är i övrigt en blandning av 1900-talets alla gravvårdstyper, i ett relativt ursprungligt kvarterssystem. I kvarter 23 finns ett förhållandevis stort antal gravvårdar från detta sekels första år och jugendstilen är tydlig i många av dessa gravvårdar.

På östra kullen i kyrkogårdens sydöstra del, stiger terrängen upp mot den plats där krematoriet tidigare låg. Slutningen förstärks av terrasser avdelade med häckar. Gravanordningarna är genomgående av sen 1800-talstyp och detta är en välbevarad miljö med sekelskifteskarakteristik.

I nära anslutning till östra kullen ligger ett urngravsparti med homogena, strikt planerade kvarter, avdelade med höga häckar. Gravvårdarna här är genomgående av sent datum, ca 1940-1960, med en dominans av 1950-talets gravvårdar. Norr om urngravskvarteren ligger kvarter 22 och 29, strikt planerade med gravvårdar från 1940- och 1950-talen som har stenram vänd mot gången.

Nedanför Östra kullen ligger den stora öppna yta som är den yngsta delen av kyrkogården. Området har en rutnätsform, kvarteren har en näst intill identiskt utseende och ett stort antal gravvårdar har ett liknande utseende. Här låg troligen ända fram till 1920-talet flera allmänfält. Området fick efter 1920-talet en helt ny plan med strikta homogena kvarter inom en rutnätsplan. Gravvårdarna placerades på rader med stenramarna vända mot gången.

¹²² Leif Andersson, intervju 94-11-30

Till vänster ser vi den skulpturala gravvården över familjen Pilström och till höger den nyklassicistiska gravanordningen över familjen Olsson. Foto: GSM 23-95

Krügers gång i kvarter E. På gångens vänstra sida ser vi gravvårdar från det sena 1800-talet och på dess högra sida, gravvårdar från 1930- till 1940-talet. Foto: GSM 05-95

I denna del av kyrkogården har häckarna mellan gravraderna och alléträden utmed kvartergränserna en stor betydelse för helhetsintrycket.

Monumenten på västra kullen och dess omgivning

De två första stora gravmonumenten på västra kullen var de som restes över Bengt Erland Fogelberg (1862) och Sven Renström (1869). Minnesvården över Bengt Erland Fogelberg är skapad av Fogelbergs konstnärskollega J. P. Molin, och restes efter hans död av beundrare och vänner. Vården, som står på en höjd i kvarter F, har formen av en hög kolonn i blankpolerad granit, krönt av en bronsbyst. Kolonnens övre del är dekorerad med hammare och stenhuggarverktyg, omgärdade av en krans i brons. Den har en mycket monumental placering, och gravvårdens karaktär tillsammans med dess läge vittnar om exklusiviteten i att begravas på västra kullens övre delar.

Det Renströmska monumentet är ritat av Scolander, i klassicerande stil. Monumentet står högt uppe i kvarter H, med resten av kyrkogården i fonden och har en monumental och dekorativ utformning. Gravplatsen är halvcirkelformad och har en tidstypisk karaktär med dekoration i form av stora lejonassar på sittbänkarnas kortsidor (se bild).

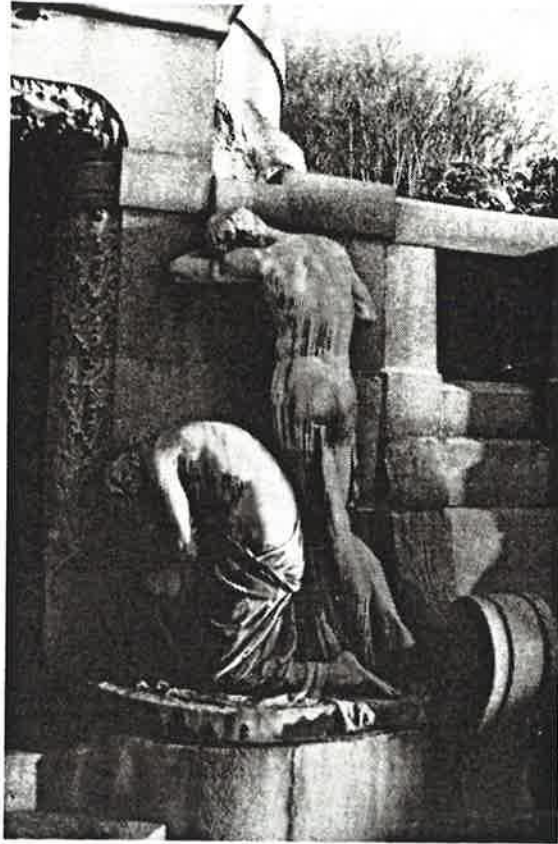
Redan på 1890-talet blir granit populärt som dekorativt element i arkitekturen, men det är först kring sekelskiftet och under nationalromantiken som graniten dominerar. Under 1920-talets nyklassicistiska era, med strikta formideal, används nästan uteslutande granit som dekorativ natursten. Parallellt med de strikta klassiska formerna förekommer de rustika och i vissa fall fornnordiskt inspirerade gravvårdarna. Gravanordningarnas form är ofta inspirerade av tidens arkitektur och konst och det är lätt att se paralleller mellan just gravanordningar och den samtida arkitekturen.

Flera gravvårdar på kullen är utformade som fristående gravkor, varav Röhss familjegrav i kvarter K är en av de största. En lång och rustik trappa leder upp till det högt placerade gravkoret i ljus granit. Monumentet har en mindre stenlagd förgård som omsluts av en mur med huggna sittbänkar. Gravanordningen pryds av välarbetat stenhuggeri i form av jugendornamentik och rusticering. Dekoren är dock relativt sparsmakad, och koncentreras istället till de två skulpturgrupperna vilka flankerar ingången. Även högst upp pryds monumentet av en bronsskulptur.

Utmed kullens östra sluttning står det fristående gravkoret i granit över Peder Molin. Den monumentala fasaden mot gången är utformad med kannellerade halvkolonner i granit på vardera sidan av en dekorativ bronsport. En kupol, täckt av granitblock avslutar gravanordningen.

Flera exempel finns på stora mausoleer, likt kryptor placerade i souterrain. Marks familjegrav i kvarter K, är en speciell gravanordning med sträng klassicistisk utformning. Kryptan har en kubisk form med ingång i souterrain. Ingen dekor eller utsmyckning pryder fasaden, istället sluter de sträva rusticerade väggarna an till det gräsbevuxna taket. Endast två uthuggna fönsteröppningar och den kraftiga järnporten bryter av den släta och odecorerade murytan.

Den största och mest påkostade gravanordningen på Östra kyrkogården är jugendmonumentet i granit över Arthur Seaton. Gravanordningen kostade 1,5 miljon kronor att uppföra år 1919 och upptar 18 gravplatser. Högst uppe i kvarter K syns ett skulpterat par i

Utsmyckning i form av skulpturer av Sigrid Blomberg på det Röhsska gravmonumentet. Foto: GSM 26-95

Fotografiet visar gravanordningen över P. Em. Lithander. Foto: GSM 55-95

kolossalformat som pryder kryptans framsida. Platsen framför gravanordningen omgärdas av en halvhög mur med sittbänkar. Två stora sfinxer i granit vaktar platsen och kryptan. Detta gigantiska monument visar kanske tydligast av alla gravvårdar på kullen hur prestigefylld en gravplats på västra kullen var.

På kullens absoluta topp är familjen Hedlunds gravanordning (i folkmun kallad "smörasken") placerad. Denna tumbaliknande grav i ljus granit vilar på grovhuggna stenblock i vilka sittbänkar är uthuggna. Dekoren är sparsmakad och gravanordningen avslutas med ett mjukt rundat lock.

Skulpturala gravanordningar av olika slag finns i relativt stort antal på kullen. Ett mycket välgjort stenhuggeri karaktäriserar ofta de många relieferna. Sjöholms familjegrav i kvarter K, är likt flera av gravvårdarna på kullen, stor och framträdande. Monumentet i ljus röd granit omsluts av en kraftig mur med viss dekor och sittbänkar. I ett högt granitblock är reliefen huggen, föreställande en smed i grova arbetskläder med verktyg. Mannen omsluts av Döden, i detta fall i form av en draperad gestalt. Formspråket på motiv, dekor och typografi är strävt, rustikt och med viss fornnordisk prägel.

Pihlströms grav i kvarter K, är prydd med en mycket välarbetad stensulptur. Vården omgärdas av låga kvaderhuggna granitblock, vilka inramar den i vit natursten huggna skulpturen. Figuren, sittande på ett postament, föreställer en ung flicka som sörjande döljer sitt ansikte i händerna.

Ett av de mest ovanliga och originella gravmonumenten på västra kullen är det klassiskt tempelliknande gravmonumentet över familjen Olson. Högt placerat i kvarter K, med kyrkogårdens västra delar och Redberget som fond, står fyra marmorkolonner bärande ett öppet överstycke i brons. Här har luften och den kringliggande naturen blivit en påtaglig del i gravanordningen. Den rena och enkla formgivningen får sin kontrast i den prunkande vegetationen och landskapsbilden i fonden.

Av de mycket udda och personliga vårdarna kan Holmings familjegrav vara en representant. Vården i ljus natursten är en hög halvcirkelformad mur konkavt formad mot betraktaren. Insidan består av fyra "urnskåp". Skåpen är försedda med lås och inskriptioner. Vården avslutas med ett platt tak klätt med koppar. Ingen övrig dekor eller utsmyckning pryder gravanordningen, utan formspråket är strikt och enkelt.

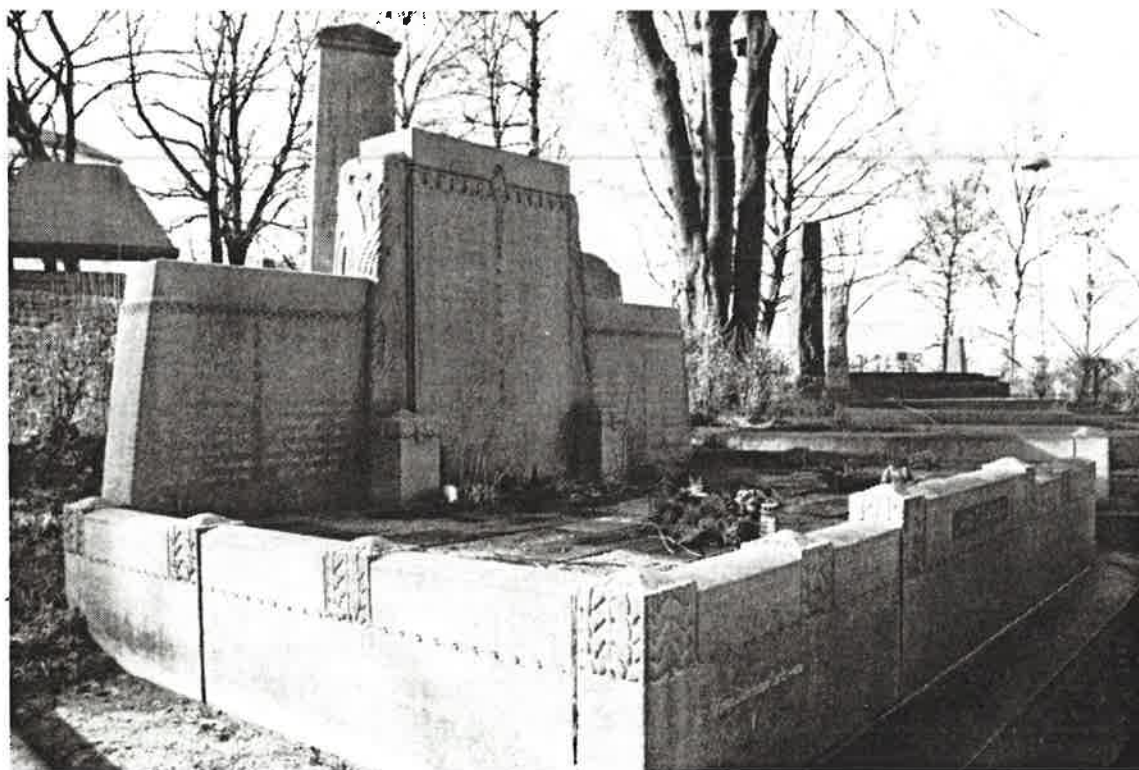
Krügers gång i kvarter E, är en plats inramad av granar i skydd av västra kullens stigande terräng. Från kapellet stiger den mjukt rundade gången svagt uppåt, kantad av klassicerande monument och stora fristående gravkor. Gången planar ut och utmed väggen av granar står de äldre monumenten i kontrast till de låga, senare tillkomna gravvårdarna i mörk granit på andra sidan gången. Här vilar många kända Göteborgare (Karin Boye, Otto Deijenberg m fl) och många gravvårdar är mycket påkostade. Under en obelisk vilar byggmästare August Krüger med familj, som givit gången dess namn.

Två fristående gravkor i granit från 1800-talets slut, står mäktiga utmed ena sidan av gången. Det ena är byggt till minne av politikern och köpmannen P. Em. Lithander. Detta monument är det största av de två, uppfört i granit och dekorerat med gavelfronton och halvkolonner i fasaden mot gången. Precis bredvid Lithanders gravkor står ett liknande monument över arkitekten Adrian Peterson. Även detta är av granit med gaveln mot gången dekorerad i den 1800-talsstil.

En fortsättning på det tidiga 1900-talets monumentala gravvårdar är de två stora zigenargravarna som tillkommit i sen tid i Krügers gång. De påkostade monumenten i

Monumentet över Charles Felix Lindberg. Foto:
GSM 32-95

På bilden ser vi urngraven på östra kullen, uppförd på 1910-talet.
Foto: GSM 41-95

blankpolerad svart granit och dekorerade med lyktor, står till minne av familjerna Horniak och Knapik. En strävan att genom sin gravvård vilja manifesteras sig lever kvar än idag.

Viktor Rydbergs mausoleum återfinns i kvarter C. Arkitekten Hans Hedlund har formgivit monumentet i granit som ligger i en sluttning, omgärdad av vintergröna träd. Det är utformat med ett rusticerat bottenplan, där en entréport i brons leder in till sarkofagen. Inne i detta rum finns en relief utförd av Sigrid Blomberg. Fasaden är rusticerad och en trappa leder på båda sidor upp till den övre delen av monumentet, som kröns av ett mycket välbearbetat överstycke. På framsidan, som vätter åt väster finns en bronsbyst över Rydberg, formgiven av bildhuggaren Per Hasselberg ¹²³.

Charles Felix Lindbergs monument återfinns i kvarter J, i anslutning till den norra muren. Gravanordningen har en nationalromantisk prägel med rusticerade och formhuggna detaljer. En gång belagd med stenplattor leder fram till den höga stående stenen som är dekorerad med en sörjande kvinna i relief. Denna anordning är även tillgänglig från gatan via en entré med järngrindar.

Den 1 april 1912 köpte Eldbegängelseföreningen en dubbelgrav på östra kullen.¹²⁴ Ritning till gravanordningen utfördes av arkitekt Hans Hedlund och gravanordningen fick ett tydligt jugendinspirerat formspråk. Graven bestod av en stående sten med plats för inskriptioner och själva gravplatsytan inreddes med betongfack för urnor. Det totala antalet gravplatser var 106. Platserna såldes och namnen högs in i den stående stenen. Gravanordningen sägs vara den enda i sitt slag i Skandinavien.

Byggnader

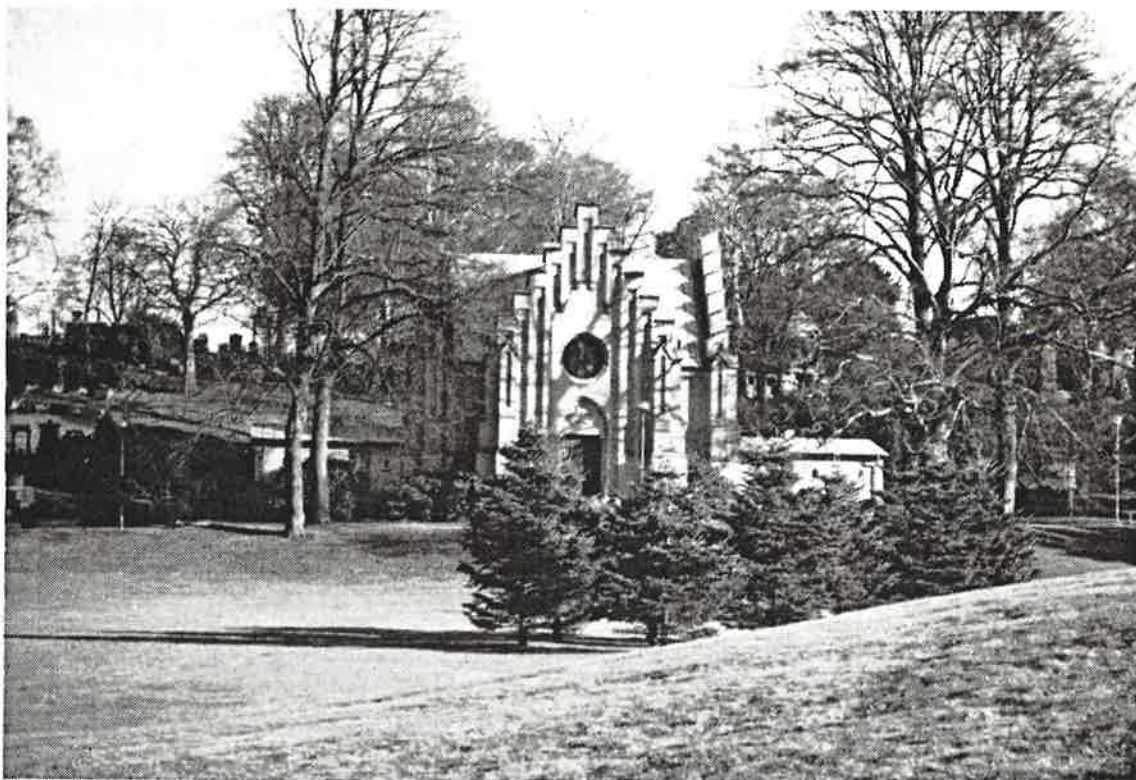
Kapellet är den byggnad som tillsammans med inspektorsbostaden idag är äldst på kyrkogården. Både det gamla krematoriet och vaktmästarbostaden är rivna. Kapellet har efter tillbyggnad 1955 fått ett förändrat utseende, men byggnaden har fortfarande ett relativt ursprungligt uttryck med många av de gamla detaljerna bevarade

Byggnaden består idag av en kvadratisk liksidig byggnadskropp, tillbyggd på den norra och den södra gaveln. De senare tillkomna byggnadsdelarna är låga och underordnade den ursprungliga byggnadskroppen.

Hela kapellbyggnaden är idag putsad i en gulbeige färg. Taket är kopparklätt. Den ursprungliga entrén är bevarad och utgörs av en bronsport med dekorativt smide och en dekorativ, nygotiskt utformad omfattning. Ovanför porten sitter ett rosettfönster med svartmålade karmar och färgat mönsterglas. Övriga fönster, med undantag av det som är placerat på den östra gaveln är ursprungliga. Små svartmålade kors, bevarade från 1860, kröner gavlarna. Enkla granitblock kröner trappstengavlarna och förekommer även som sparsam dekoration i fasaden. Tillbyggnaderna har ett tydligt 1950-talsuttryck, speciellt beträffande dörrar och fönster. Fasaderna är putsade i samma material och färg som den ursprungliga byggnadskroppen. De små fönstren är målade i en ljus gul färg och dörrarna av trä är lackade.

¹²³ Lagerberg s 119

¹²⁴ GP 26/4 1956

Kapellet med västra kullen i bakgrunden. Foto: GSM 41-95

Inspektorsbostaden idag, i närheten av huvudentrén.
Foto: GSM 41-95

Interiört finns mycket lite kvar av den ursprungliga karaktären. De interiöra ytskikten från tiden kring uppförandet och de dekorativa målningarna som kom till 1899 är övermålade. Bisättningsrummet har idag ett modern utseende, med undantag från fönster och takhöjd. Den norra tillbyggnaden fungerar som kransrum och prästrum, och den södra tillbyggnaden fungerar som vänthall.

Inspektorsbostaden uppförd 1862, har till stor del bevarat det ursprungliga utseendet. Förändringen gäller främst den nya entré som förlades på den södra fasaden 1962. Fasaderna är av gult tegel på sockel av rött tegel. Taket är täckt med tvåkupigt tegel och under takfallet är fasaden dekorerad med en mönstermurad gesims i gult tegel. De bågformade fönstren är målade gula. Tillbyggnaden med två entréer är klädd med gulmålad träpanel och taket är här klätt med rödmålad plåt. Exteriört är byggnaden välbevarad, men interiört är den förändrad flera gånger under 1900-talet.

Expeditionsbyggnaden har idag formen av flera sammanfogade byggnadskroppar. Den västra delen ligger i souterrain och är putsad gul. Övriga delar av fasaden är klädda med rödmålad träpanel och taket är täckt av tvåkupigt tegel. Fönstren är av en- och tvåluftstyp och de är liksom omfattningarna vitmålade. Dörrar är av trä respektive gav garageportstyp och vitmålade. Vid ombyggnad 1983 fick byggnaden en ny uppglasad och vitmålad entré i den västra byggnadskroppen.

Verksamhetsområdets byggnader som uppfördes 1985 är totalt åtta till antalet och sammanbyggda två och två. Fasaderna är klädda med träpanel och gulmålade. Taken är klädda med tvåkupigt tegel. Fönstren är av enluftstyp och fönsteromfattningarna av trä är vitmålade. De stora garageportarna är av plåt.

Östra kyrkogården har förlorat några betydelsefulla byggnader. Det gamla krematoriet som fick en monumental placering på toppen av den östra kullen, finns inte kvar idag. Det förlorade sin funktion när ett nytt krematorium uppfördes på Kvibergs kyrkogård på 1950-talet. Vaktmästarbostaden revs troligen på 1940-talet.

Vegetation

Östra kyrkogården har en parkliknande karaktär och vegetationen har en stor miljöskapande betydelse. Lindalléerna längs gångstråken ramar in kyrkogårdens kvarter, vilka i allmänhet är planterade med stora lövträd, prydnasträd, vintergrönt och blandbuskage.

Vid huvudentrén öppnar sig en stor grässlätt upp mot kapellet.¹²⁵ Som kontrast till det öppna fältet, står vid entrén höga silvergranar och serbiska granar. En stor friväxande alm utmärker sig här, vilken troligen är kvar efter det stora lövträdbestånd som tidigare fanns kring entrén. Kvarter J präglar området genom sina kraftiga taxus- och rhododendronhäckar mellan gravplatsraderna samt genom den mycket stora solitära cypressen. En stämningsskapande hängbok pryder kvarter E och här finns också en rad av höga granar som verkar likt en mäktig fond för kvarteren nedanför.

Huvudgången, förbi kapellet och mot expeditionsbyggnaden, kantas av flera stora lövträd; alm, pil, bok och lind. Den för Östra kyrkogården så karaktäristiska lindallén börjar vid expeditionsbyggnaden, och följer sedan hela kyrkogården utmed huvudgångstråken.

¹²⁵ Informant Christer Andersson 941130 och 950131

Den gamla lindallén utmed kvarteren i den västra cirkeln. Foto: GSM 02-95

Allélindor och låga häckar präglar starkt utseendet i de östra delarna av kyrkogården. Foto: GSM 13-95

Ett antal mindre björkar pryder området framför expeditionsbyggnaden. Västra kullen präglas av den stigande terrängen och den lummiga grönskan. Kvarteren på kullens nedre delar har flera stora björkar, lönnar och lindar. Lummigheten ökar högre upp på kullen och berikas med olika lövbuskage och prydnadsträd. Ett ovanligt träd är det kinesiska tempelträdet på kvarter F. I flertalet av kyrkogårdens kvarter står olika typer av lövträd och buskar, samt en del taxus och tuja - de vintergröna träden. Granarna vid entrén och tallarna högst upp på kullen på kvarter K skiljer sig från det vanliga trädbeståndet.

En uttalad ålderdomlig prägel har de äldre kvarteren på kyrkogården; kvarter 16, 17 och 18. Det är framförallt hängaskarna på dessa kvarter, men också inslagen av bl.a. syren och alm som skapar den romantiska karaktären.

De två cirklarna innehåller en del olikheter när det gäller vegetationen. Den västra cirkeln präglas av de måbärshäckar som är planterade mellan gravplatsraderna, och de förstärker cirkelformen. En yngre planterad lindrad följer den inre cirkelgången och cirkelns mitt betonas dessutom av de stora lindarna. Östra cirkeln däremot är mer sparsamt planterad. Trots viss häckplantering och en del fristående träd och buskar, samt även här en yngre lindrad, är den mer präglad av sina många stenvårdar.

Måbärshäckar mellan gravplatsraderna finns också östra kullen och betonar här terrasseringsen. Höga bokar och björkar är markanta inslag i denna del av kyrkogården. Ekdungen på urlundens östligaste hörn förstärker kullens stämmingsfulla karaktär. En kraftig berberishäck utgör en gräns mellan östra kullen och urnfälten i söder.

Det stora flacka gravområdet mot Judiska begravningsplatsen; kvarteren 45-56, har tämligen sparsam vegetation. Låga häckar, framförallt av måbär, är planterade mellan gravplatsraderna och kvarteren har enstaka inslag av solitärt planterade träd och buskar. Likaså har kyrkogårdens norra kvarter, 23-25, 28, blandbuskage och lövträd. En stor friväxande lind utmärker sig på kvarter 23.

Utmed Kålltorpsgatan är det oxelhäcken som skänker grönska till kvarter 47, och längs Härlandavägen är tujahäckar och lindar planterade.

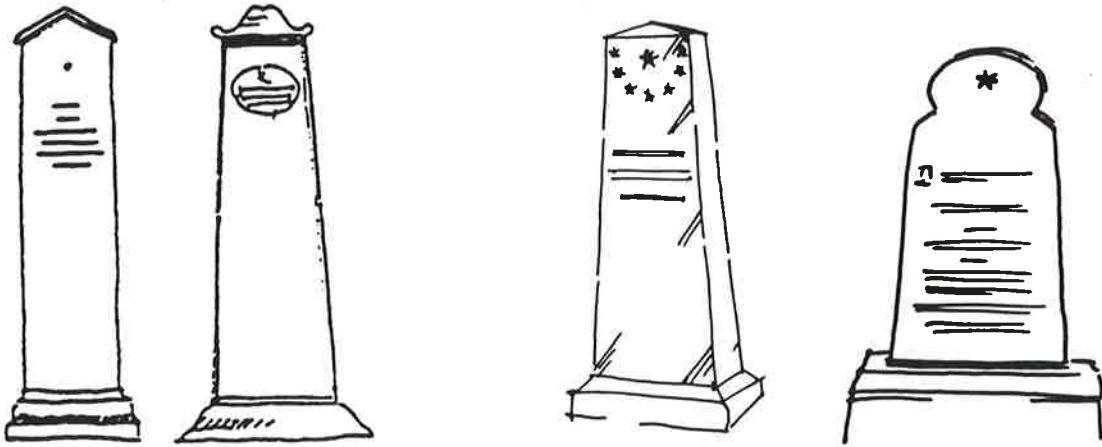
De tongivande alléträden längs huvudgångstråken på Östra kyrkogården skapar en lummig prägel åt hela kyrkogårdsparken, men växtmaterialen skiftar och ger kyrkogården en intressant variationsrikedom och omväxlande karaktär.

Idag är det huvudsakliga arbetet på Östra kyrkogården inriktat på återplantering och underhåll av befintligt växtmaterial. På många av dagens kyrkogårdar ser vi hur häckarrangemang förenklades till rygghäckar och träden planteras ofta i dungar och i större bestånd ¹²⁶.

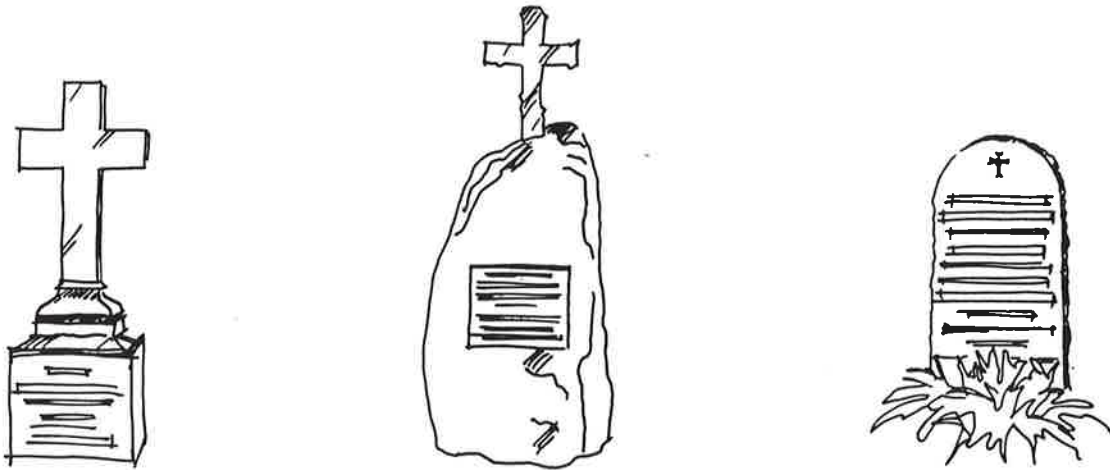
De senaste åren på Östra kyrkogården har det märkts en tydlig återhämtning och ökning av djurlivet igen. En av orsakerna kan vara att bekämpningsmedlet Totex, vilket tidigare var ett vanligt ogräsbekämpningsmedel på gångar och ytor, förbjöds 1989 på grund av dess stora miljörisker ¹²⁷. Idag berikas harar, ekorrar, fåglar och insekter området, och kyrkogården verkar likt en oas för både människor och djur.

¹²⁶ Bucht s 34

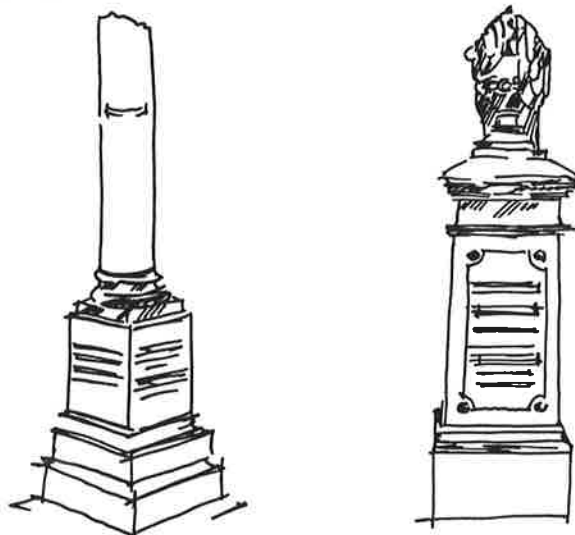
¹²⁷ Intervju Lilian Törnkvist Kemikalieinspektionen 941222

Till vänster två skisser på dödsbrädor, en förmässig företrädare till de tidiga stående kalkstensvårdarna. Till höger två stående gravvårdar av kalksten i den västra cirkelns äldsta kvarter.

Tre gravvårdstyper som representerar tiden efter 1860. Skisserna visar från vänster; Två kors på olika typer av postament i den västra cirkelns äldsta kvarter och en tidstypisk gravvård med grovhuggna sidor och slät framsida i kvarter 16.

Skisserna visar två lite mer exklusiva gravvårdstyper i marmor, som förekommer i ett flertal av de äldre kvarteren av kyrkogården. Till vänster ser vi en avhuggen kolonn på postament och till höger en beslöjad urna på postament.

Gravvårdstyper

Östra kyrkogården visar på en stor variationsrikedom beträffande gravvårdstyper från olika tidsepoker. De äldsta gravanordningarna på kyrkogården är från tidsperioden 1861-1870 och återfinns idag i kyrkogårdens västra delar. De första gravarna fick sin placering i kvarteren som utgör den västra cirkeln (7-10). Därefter förlades gravar i kvarteren 16-23 samt vissa delar av västra kullen. Kyrkogården har därefter fyllts ut gradvis.

Under tidigt 1800-tal fram till mitten av 1800-talet tillverkade stenhuggarna i Sverige hantverksmässigt det relativt lilla antalet gravvårdar som behövdes, då det stora antalet vårdar vanligtvis var av trä.¹²⁸ På grund av den korta beständighet som trä har, finns ytterst få trävårdar kvar i Sverige som helhet. Ritningar och fotografier visar dock hur dödsbrädornas utsmyckning och form under tidigt 1800-tal påminner om de samtidigt förekommande stenvårdarna.

Stenvårdarnas utseende under denna tidsperiod härrör troligen från den sk ”dödsbrädan”, på vilken den döde lades för att bäras till kyrkogården.¹²⁹ Under senare tid börjar man ställa upp dödsbrädorna på kyrkogården, oftast på den dödes grav och även rista eller måla den dödes initialer på brädan för att därefter inkludera även hela namnet, dödsår och ibland bibelspråk och annan dekoration. Exempel på denna gravvårdstyp, utgörs på Östra kyrkogården av ett fåtal stående, sparsamt dekorerade och ofta tunna gravvårdar av kalksten.

Från 1850-talet fram till 1890-talet växte stenindustrin fram i Sverige¹³⁰ och en stor variationsrikedom beträffande gravvårdstyper och material utvecklades. Östra kyrkogården är inget undantag. Maskinell tillverkning av gravvårdar blev vanligt förekommande och kataloger över gravvårdstyper började ges ut under denna period. Nu utvecklades även gjuteriverksamheten och gjutjärn intog plats som det mest använda dekorationsmaterialet på kyrkogårdarna i form av staket, inskriptionsplattor och rena gjutjärnsvårdar i form av t ex kors.

Gravvårdar av sten från ca 1850-1880 på Östra kyrkogården varierar i utformningen och här finns väldigt många olika gravvårdstyper representerade. Marmorkors på postament av granit eller marmor är en gravvårdstyp främst representerad i kvarter 17-21. Vanliga gravvårdar från denna tid är också låga stående vårdar i granit med grovhuggna sidor och slät, blankpolerad framsida. Vanliga är också de obeliskformade gravvårdarna. Formen var förknippad med status, vilket innebar att ju högre gravstenen utformades, desto ”finare” var gravplatsen.¹³¹ Denna gravstenstyp förekommer i mycket stort antal på Östra kyrkogården. Den omgärdas vanligtvis av en äldre stenram, såväl med som utan järnstaket.

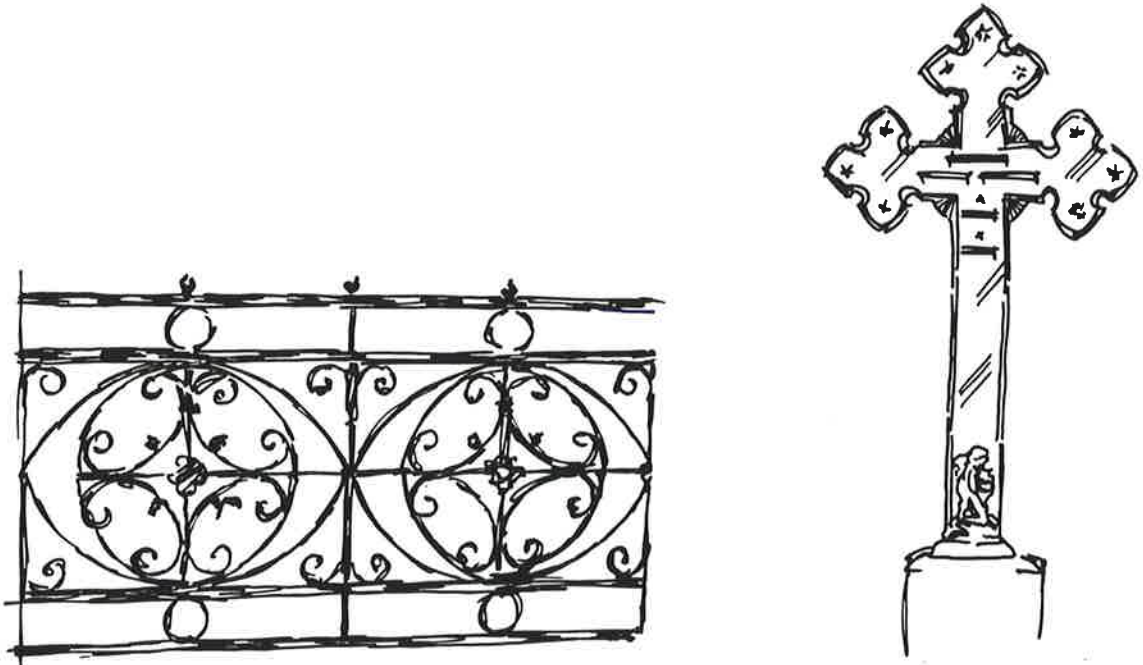
På Östra kyrkogården förekommer flera olika typer av stående klassicerande gravvårdar i olika höjder, alla i granit. Många har en blankpolerad yta och det förekommer olika typer av överstycken och inskriptionstyper. Vanliga symboler är stjärnor, ankare och

¹²⁸ Stämberg s. 15

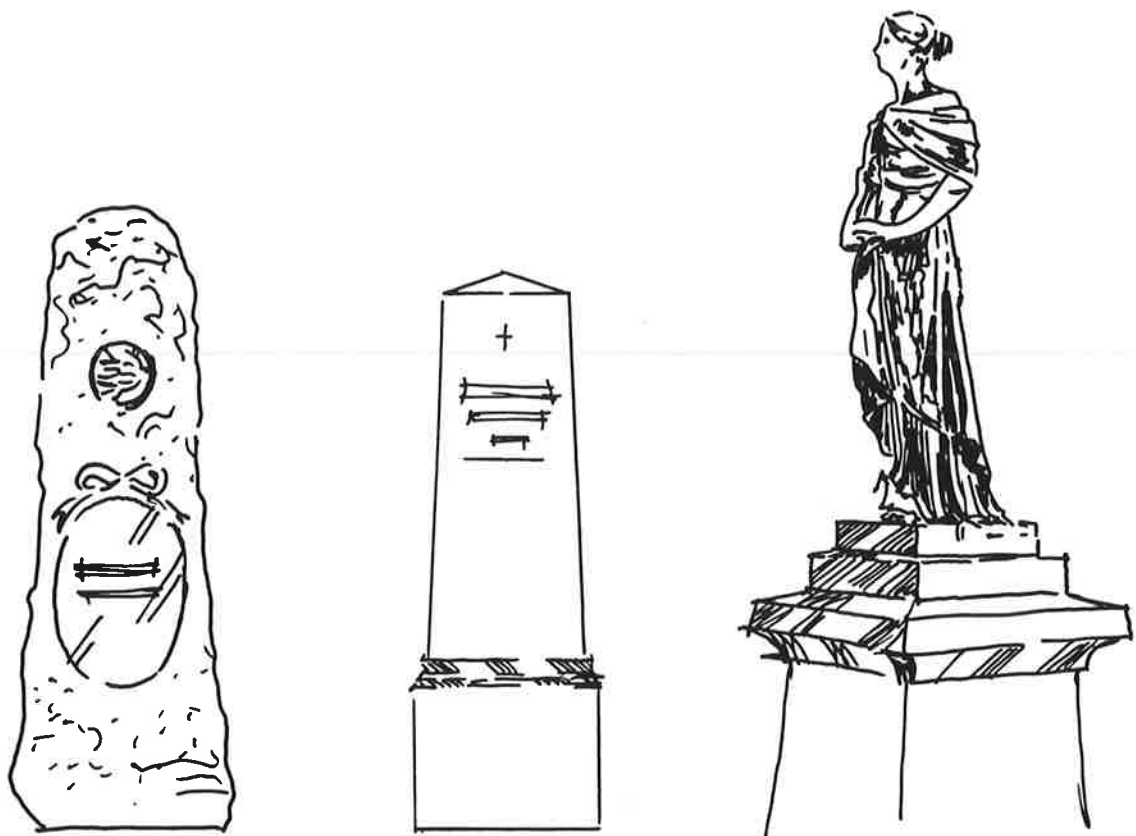
¹²⁹ Wadsjö/Ambrosiani s. 30

¹³⁰ Stämberg s. 15

¹³¹ Wadsjö s. 67

Skisserna visar ett järnstaket och ett järnkors, i kyrkogårdens äldre delar. På Östra kyrkogården förekommer många fina järnstaket, både gjutna och i smide, samt välgjorda kors i gjutjärn.

Skisserna visar tre olika gravvårdstyper från 1800-talets slut i kyrkogårdens västra del. Vi ser från vänster; en hög grovhuggen gravvård med medljong i marmor och polerad yta för inskription, en obelisk och längst till höger en representant för de skulpturala gravvårdarna som finns på Östra kyrkogården (kvarter K).

kors. Det största antalet gravplatser från denna tid omgärdas av en äldre stenram av granit. Gravplatsytan har ursprungligen i allmänhet varit täckt med sand, men idag förekommer även flisade ytor.

Buxbomshäckar runt gravplatserna var länge en vanlig företeelse på kyrkogården. Dessa är idag relativt få, även om det på Östra kyrkogården förekommer ett större antal än på många av Göteborgs kyrkogårdar.

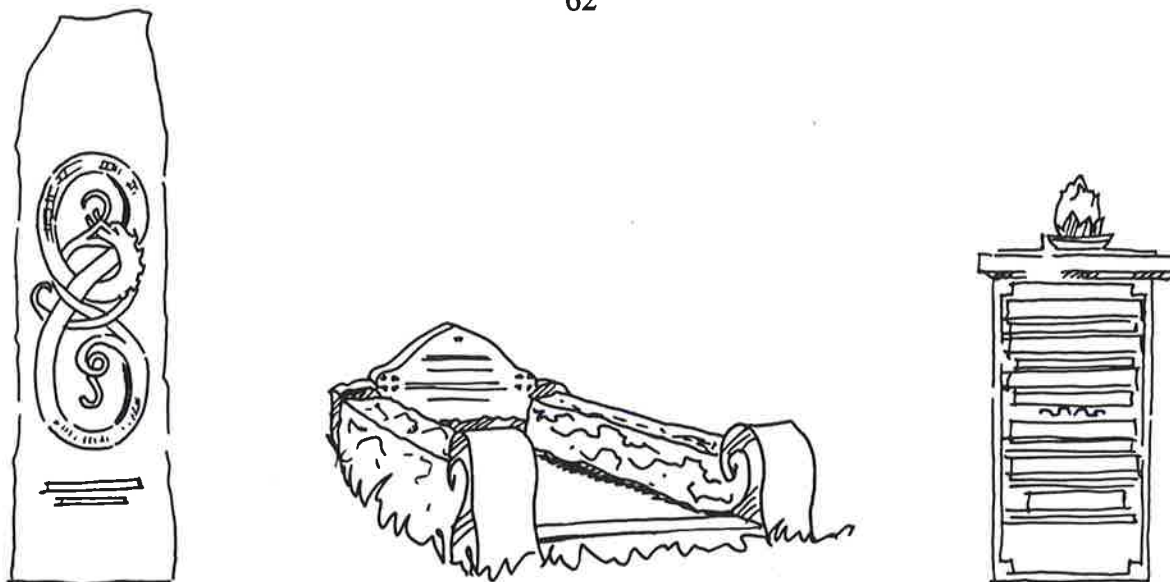
Under 1800-talet andra hälft blir gjutjärn ett mycket populärt material och på Östra kyrkogården finns fortfarande relativt många goda exempel på hur dessa gravvårdar såg ut. En vanlig typ i detta sammanhang är gravvårdar i form av ett järnstaket på äldre sten- eller järnram. En inskriptionsplatta (även kallad gravplåt¹³²) hänger ofta på en kortsida. Gjutjärnsvårdarna på Östra kyrkogården är i allmänhet målade svarta, i vissa fall med förgylld inskription och/eller försilvrade detaljer. Inskriptionsplattan föreställer ofta en pergamentsrulle, men det finns även exempel på en enklare typ med rektangulär form. Gjutjärnstaket på äldre sten- eller järnram förekommer också i kombination med en stående hög sten. Dessa staket varierar i höjd och utformning och det finns flera med samma typ av formgivning. Gjutjärnsvårdar som skiljer sig från de ovan beskrivna är järnkors och ett fåtal ovanliga järnvårdar av annan typ. Det finns både järnkors med enklare dekoration och sådana med en mycket välgjord dekorativ yta. Samtidigt med järnstaket har även trästaket förekommit, men inga sådana har bevarats.¹³³

Eftersom vissa delar Östra kyrkogården redan från anläggningstiden blev en exklusiv plats att begravas på, finns här ett stort antal exempel på mycket personligt utformade gravanordningar från 1800-talets andra hälft. Det största antalet gravvårdstyper av detta slag återfinns på de nedre delarna av västra kullen. De utgörs av tidiga gjutna gravvårdar i järn, vanligen med en nygotisk formgivning, puttis i brons samt gravvårdar krönta av avbildade gudinnor och dödsänglar i marmor. Vi finner flera ovanliga järnstaket av hög konstnärlig kvalitet och exempel på mycket höga obelisker, urnor på kolonner i polerade stensorter och flera bekransade urnor på kolonner av vit marmor.

Det *tidiga 1900-talets* gravvårdar på Östra kyrkogården kännetecknas dels av höga och kraftiga stående gravstenar med stenram och dels av gravplatser med kraftiga, ofta grovhuggna eller på annat sätt formgivna stenramar med låga gravstenar som ofta utgör en arkitektonisk enhet tillsammans med ramen. Jugendstilen är påtaglig i vissa av dessa mycket kraftfulla gravvårdar. Östra kullen, delar av den östra cirkeln och kvarteren 17 till 23 har flera goda representanter från tiden kring sekelskiftet. De höga, svarta och polerade obeliskerna med avfasad avslutning från det sena 1800-talet fortsätter att vara en vanlig gravvårdstyp i början av det nya seklet. Sida vid sida står även de mycket höga gravstenarna med grovhuggna sidor och de lägre kraftiga vårdar, vanligtvis i ljus granit, med sten och ram i en enhet. Vissa av dessa vårdar har lock som i sin utformning skapar en enhet med vården och ramen. Flera exempel på lock i sarkofagform finns också i dessa kvarter Kvarteren på Västra kullens sluttningar (kvarteren A, B, G, H) och kvarter 23 innehåller särskilt många jugendinfluerade gravvårdar.

¹³² Mannerstråle s. 25

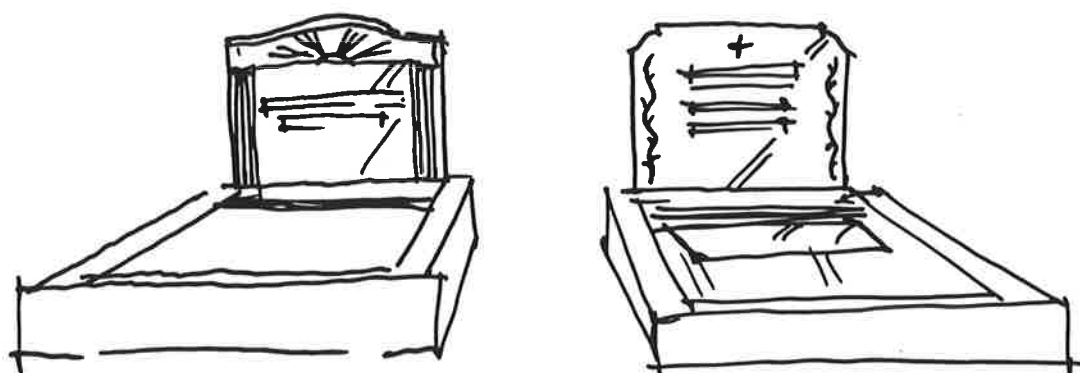
¹³³ Gravskrifter på Göteborgs..., 1869

Skisserna visar gravvårdstyper från sekelskiftet och 1920-talet. Från vänster; en nationalromantiskt utformad gravsten med tydliga drag av runsten, en grovhuggen gravanordning, med välbearbetad stenram och längst till höger en strikt utformad gravvård från 1920-talet. (ovan avskissade gravvårdar står i kvarter E och 17)

Skisserna visar två gravstenar i kyrkogårdens östra del med bearbetad stenram, typiska för 1930-talet.

Skisserna visar två strikta gravvårdar i tidstypisk stil från 1970-talet, med modern stenram.

I Sverige började utvecklingen inom gravkonsten att få en förändrad inriktning i början av 1920-talet.¹³⁴ År 1919 kom boken "Kyrkogårdskonst" av kulturhistorikerna Wadsjö och Ambrosiani, med en kritisk syn på gravkonstens utveckling från sent 1800-tal fram

till tjugotalet. Samfundet för Hembygdsvård ordnade år 1928 en utställning med gravvårdar, ritade av den tidens mest framstående arkitekter. I samband med utställningen gavs boken "Gravkonst" ut, med förslag och anvisningar om kyrkogårdar och vårdars utformning. Även på Stockholmsutställningen 1930 fanns en separat avdelning med gravstenar i funktionalistisk stil. Debatten var livlig. Gravstensformerna utvecklade en renhet, både i materialbearbetning och utformning.

Det är vid denna tid många av de påkostade monumenten på västra kullens övre delar uppförs. Det stora antalet av dessa personligt utformade gravanordningar är uppförda i granit med klassicerande eller jugendinspirerade motiv och visar på stenhuggarkonst av hög klass.

Östra kyrkogården visar många exempel på hur de stående gravstenarna utvecklas mot allt renare former, enklare typsnitt och lägre höjdmått. Stenarna från perioden 1920-1930 kan delas in i två typer. Den ena är lägre och bredare än de jugendinspirerade sekelskiftesstenarna. De har ofta en slät eller grovhuggen stående sten i enhet med stenramen. Vanliga dekorationer är stenkulor, urnor för blommor, formgivna, ofta avfasade stenramar mm. Den andra typen representeras av ett striktare formspråk med starkt klassicerande prägel. Formspråket är enkelt och ytorna släta. De stående gravvårdarna är ofta kvadratiska eller rektangulära. Vissa dekorativa element förekommer i form av bladrankor, facklor, urnor och andra klassicerande symboler. Dessa båda typer förekommer i stort sett över hela Östra kyrkogården men med undantag av de senare anlagda kvarteren.

Östra cirkeln präglas av de många gravvårdarna från 1920- till 1930-talet med sten och ram i ett, där ramen ofta har en rundad profil och prydd med kulor och urnor. Den striktare klassicistiska utformningen samt även en samtida grövre och rustikare gravvårdstyp ser vi flera goda exempel på i det stora fältet nära Judiska begravningsplatsen (kvarter 53-45), då dessa kvarter anlades kring 1928 -30.

Efter andra världskriget utvecklades en ny gravvårdstyp.¹³⁵ Den karakteriseras av låga breda gravvårdar, vanligtvis i granit och med enkla relativt smäckra stenramar av samma material. Genom restriktioner beträffande nyproducerade gravvårdars höjdmått från kyrkogårdsförvaltningens sida, kom gravvårdskatalogerna från denna tidsperiod att fyllas av varianter på den låga breda gravvårdstypen. Detta resulterade i sin tur i att större delen av de gravstenar som uppfördes under efterkrigstiden fick ett likriktad utformning. Antalet urngravar ökade och gravstenarna minskade i storlek. En annan orsak till gravstenarnas homogena utseende är att stenindustrin fick det svårt efter kriget och utrymmet för konstnärlig utveckling begränsades därför kraftigt. Det ökade begravningskicket med urngravar under 1940-talet har även satt sina spår på Östra kyrkogården.

Mot Härlandavägen i kvarter C och 24 är det en större mängd urngravar från 1940-talet, och urlunden vid Nobelgatan anlades vid denna tid. De stående gravstenarna som under 1940- och 1950-talen hade fått en allt mer låg och bred form, finns representerade över

¹³⁴ Stämberg s. 15

¹³⁵ Stämberg s. 17

Fotografiet visar en vy från västra kullen ned mot kvarter 16 och 17. Foto: GSM 15-95

Vy från östra kullen ned mot det flacka parti i kyrkogårdens östra del som karakteriseras av 1930- till 1940-talets gravvårdstyper. Foto: GSM 40-95

en stor del av kyrkogården. Som exempel kan nämnas de homogena gravvårdarna med släta och polerade gravstenar i kvarter 22, 29 och delar av västra cirkelns kvarter.

Gravvårdar från perioden efter 1955-60 liknar gravvårdarna från den föregående tidsperioden på många sätt, medan gravstenarna från 1960- till 1970-talen har en mer förenklad form och typografi. Formspråket är stelare, formerna rakare och ytorna slätare. Gravar från denna period ser vi på Östra kyrkogården inplacerade successivt där det givits plats, ofta i form av urngravar. Under 1960- respektive 1970-talet anlades två nya urnfält, kvarter 57 och 58. Inskriptionsstenarna, övervägande liggande, är i de allra flesta fall i röd granit, polerade och ibland prydda med något dekorativt mönster.

De moderna gravvårdar som representerar 1980- till 1990-talen visar en tendens till personligare utformning av gravvården än tidigare efterkrigsdecennier vilket innebär att ett rikare och personligare formspråk blir allt vanligare. De tidigare strikta reglemente för utformningen av gravstenar under 1950- till 1970-talet, har mjukats upp och ger därmed utrymme för mer personlig utformning av vårdarna. Vi ser idag exempel på nya materialval samt symboler och nya former på de enskilda gravstenarna som inte funnits tidigare.

Sammanfattande karakteristik

Östra kyrkogården är idag en mycket varierande miljö med gravvårdar från tiden kring kyrkogårdens anläggning år 1860 fram till idag. Den välbevarade planformen och de mjukt planlagda kvarteren har i stort sett kvar sin ursprungliga form och gör tillsammans med de stora gångstråken, kantade av lindalléer denna miljö mycket intressant.

Västra kullen är en unik miljö som saknar motsvarighet i landet. De storslagna monumenten från sent 1800-tal och tiden kring sekelskiftet, anlagda i en stigande terräng kantad av slingrande gångar, är särskilt bevarandevärd. I stort sett har de västra delarna av kyrkogården, innefattande kvarteren på och omkring den västra kullen samt delar av de mer centrala partierna, fortfarande en ålderdomlig karaktär. Här ligger nya och gamla gravvårdar blandat, men det är 1800-talsintrycket som dominerar och det förstärks av hängaskar och ett stort antal buxbomshäckar. Kapellet och inspektorsbostaden är två ursprungliga byggnader som bidrar till karaktären.

De norra, nordöstra och östra partierna av kyrkogården har däremot en annan karaktär. De två stora cirkelformade partierna har en central plats i denna delen av kyrkogården. Här har gravbeståndet av en mer homogen prägel. Vi finner i vidare i kyrkogårdens nordöstra delar, en starkt uttalad jugendkaraktär. I en stor del av kyrkogårdens östra partier dominerar gravvårdar och kvartersform från 1930- till 1950-talet. Kvarteren är anlagda i rutnätsplan som förstärks genom rader av häckar mellan gravplatsraderna. I kontrast till denna moderna del av kyrkogården, är östra kullen en mycket välbevarad 1800-talsmiljö anlagd med terrasseringsar. Här låg tidigare kyrkogårdens krematorium.

En vandring på kyrkogården erbjuder ett spektrum av gravvårdstyper. Här finner man små och anspråkslösa gravvårdar från 1860-talets första år, obelisker med varierande utformning från 1800-talets senare hälft, järnstaket och bronsänglar i alla modeller, pampiga monument från sekelskiftet samt strikt och enkelt utformade gravvårdar från 1940-talet. Denna spännande miljö erbjuder besökaren både ett strövtåg i en parkliknande miljö och en historisk resa med möjlighet att läsa inskriptioner över kända och okända göteborgare genom tiderna.

Kulturhistorisk bedömning och bevarandeförslag

Östra kyrkogården är en historisk miljö som ger en mycket god bild av begravningskulturens historia från 1860-talet fram till idag. Kyrkogårdens gravanordningar berättar inte bara om formvariationer och stilideal utan även om personer och yrkeskategorier som förekommit i stadsdelen.

Det är en viktig uppgift att precisera de kulturhistoriska värden som Östra kyrkogården rymmer. Definieras och uppmärksammas dessa värden kan delar av historien bevaras och bli en del av framtiden.

Museet har i samråd med länsstyrelsens kulturmiljöenhet och juridiska enhet diskuterat hur ett säkerställande av Östra kyrkogårdens kulturhistoriska värde bör ske. Det är lämpligt att särskilda föreskrifter upprättas där museets kulturhistoriska bedömningar kan utgöra ett underlag. Föreskrifterna skall utformas så att begravningslagens 7 kap, 25 och 26 §§ blir tillämpliga.

I det följande avsnittet ges en sammanfattning av de lagar som reglerar värden av våra begravningsplatser och som berör kyrkogårdarnas kulturhistoriska värden.

Kulturminneslagen

Kulturminneslagen (SFS 1988:950) ger landets kyrkliga miljöer och begravningsplatser ett lagligt skydd. I 4 kap, 11 § sägs:

“I värden av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas.”

Kulturminneslagens 4 kap, 13 §:

“För begravningsplatser som är anlagda före år 1940 krävs tillstånd av länsstyrelsen

- för att utvidga eller på något annat sätt väsentligt ändra begravningsplatsen,
- för att där uppföra någon ny byggnad eller fast anordning eller riva eller väsentligt ändra befintlig byggnad eller fast anordning. “

Väsentlig ändring av fast anordning, omfattar bl a:

- ändring av hägnad,
- ändring av material eller färgsättning på anordning inom kyrkogården, större ändring av gravkvarter och vägsystem,
- samt åtgärder som i sig själva inte är väsentliga, men som får betydelse för anläggningens helhetsverkan om de upprepas, såsom borttagande av gravramar, staket o dyl. kring gravplatser, ändrad trädvegetation, ändrad markbehandling inom gravvården.¹³⁶

Begravningslagen

De lagparagrafer som särskilt behandlar kyrkogården och dess delar med anknytning till kulturhistoriska värden är 7 kap, 25-27 §§, samt 37. I 25 § sägs:

“Gravplatsen får förses med gravanordning, om det inte strider mot vad som är avsett att gälla för den del av begravningsplatsen där gravplatsen är belägen.”

I 26 § sägs:

“Gravrättsinnehavaren bestämmer gravanordningens utseende och beskaffenhet. Det samma gäller gravplatsens utsmyckning och ordnande i övrigt. Upplåtaren får dock besluta de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt som är nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur.”

32-37 §§ behandlar vad som gäller efter gravrättens upphörande. 37 § behandlar särskilt kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar och gravanordningar:

“Om en gravanordning har tillfallit upplåtaren och den är av kulturhistoriskt värde eller av något annat skäl bör bevaras för framtiden, skall upplåtaren om möjligt lämna kvar den på platsen. Om gravanordningen ändå måste föras bort från gravplatsen, skall den åter ställas upp inom begravningsplatsen eller någon annan lämplig eller därtill avsedd plats.”

Naturvårdslagen

Genom en ändring i Naturvårdsförordningen (SFS 1993:1086) gäller sk biotopskydd för bl a alléer. I förslag till allmänna råd 1994-07-06 står följande om alléer och skyddet av dessa:

”Lövträd planterade i en enkel eller dubbel rad som består av minst fem träd längs en väg eller i ett i övrigt öppet landskap. Träden skall till övervägande del utgöras av vuxna träd.”

”--- Alléer utgör viktiga restbiotoper och är viktiga spridningskorridorer och refugier. De är viktiga för bevarandet av den biologiska mångfalden ---. De enskilda träden utgör inte sällan livsmiljö för rödlistade arter framförallt bland lavar och svampar. De kan även vara häckningsmöjligheter och viloplatser för hålbbyggande fåglar och fladdermöss. För födosökande fåglar är träden betydelsefulla genom sin insekts- och frörikedom.”

I förarbeten till lagen preciseras hur det är tänkt att skyddet skall fungera:

”Biotopskyddsbestämmelserna innebär förbud att avverka alléer. Skyddet bör däremot inte innebära att avverka enstaka träd i syfte att ersätta dessa mot nya. Utbyte av träd görs på ett sådant sätt att alléns karaktär inte skadas eller så att biotopen inte längre omfattas av skyddet t ex genom att merparten av träden avverkas så att allén inte till huvudsaklig del består av vuxna träd. Till skadliga företag kan räknas grävning, schaktning eller markbearbetning i allén.”

Bevarandeförslag

Östra kyrkogården är en mycket varierad miljö, där såväl de enskilda gravvårdarna som vegetation och gångsystem ger kyrkogården dess karaktär. Beträffande de enskilda gravvårdarna har ett urval av dessa gjorts efter olika kriterier. Samtliga gravvårdar uppförda före 1870, gravvårdar av järn och brons samt buxbomshäckar och sedumtäckta gravplatser har bedömts särskilt viktiga att bevara inom hela kyrkogården. Detta urval beror främst på att ovan nämnda kategorier är förhållandevis få i relation till andra gravvårdstyper. Gravvårdar med ålderdomligt utseende, speciellt konstnärlig utformning, personhistoriskt intresse har främst i de äldre delarna av kyrkogården fått ett starkt skydd. I de yngre kvarteren gäller bevarandet främst ett urval av de tidstypiska gravvårdarna.

Utmed de stora huvudgångarna i kyrkogården har gravvårdarnas ålder och utseende stor betydelse för uppfattningen av kyrkogårdens historia. Ett sk stråk är preciserat för att skydda de gravvårdar som har särskilt stor betydelse utmed de stora huvudgångarna.

Kvarterens planform, de inre gångsystemen, ofta med sandade ytor samt äldre bänkar och vattenposter har en lång tradition på kyrkogården och är av betydelse för kvarterens karaktär.

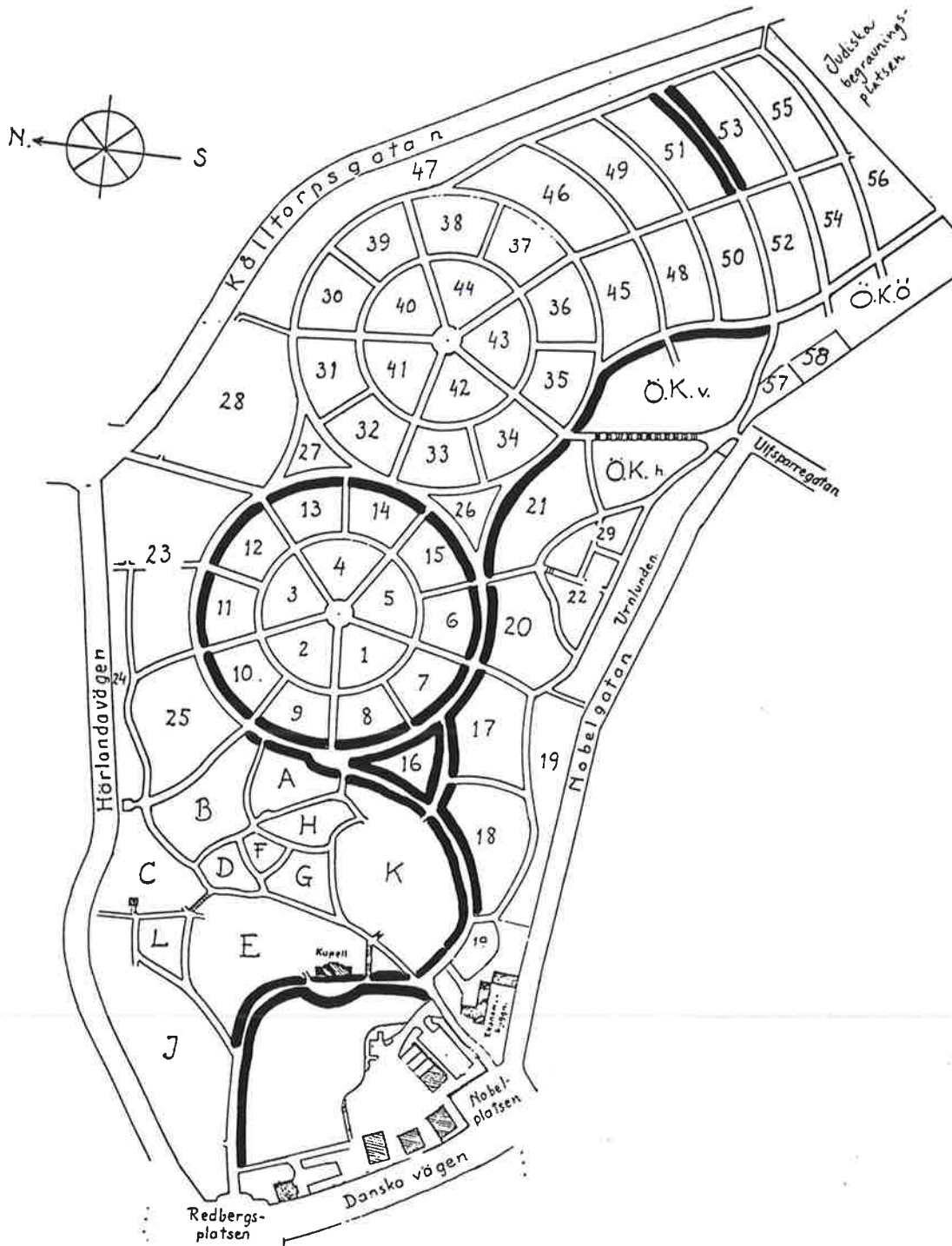
Växtligheten har en mycket central och stämningsskapande funktion på kyrkogården, som har varit en parkliknande, lummig plats under hela detta sekel. Alléer har bedömts särskilt viktiga för uppfattningen av kvarterens form. Inne i de äldre kvarteren bidrar den äldre vegetationen till den ålderdomliga prägeln, främst i form av hängaskar, almar, lindar, buxbomshäckar och sedumtäckta gravkullar. I flera av kvarteren i den östra delen av kyrkogården, är häckarna omistliga då de delar av gravplatsraderna i enlighet med efterkrigstidens ideal.

Nedan följer en beskrivning av de olika bevarandekategorierna beträffande kyrkogården som helhet, stråken och de enskilda gravvårdarna. Generella regler som gäller på hela kyrkogården och regler för respektive kvarter har upprättats.

Kyrkogården som helhet

Följande karaktärsdrag och delar av kyrkogårdsmiljön har bedömts väsentliga att bevara ur kulturhistorisk synpunkt:

- Kyrkogårdens planform skall bevaras. Kyrkogården har i stort sett haft samma sträckning från anläggning till idag.
- Kyrkogårdens omgärdning i form av den mur som sträcker sig runt hela kyrkogårdsområdet skall bevaras.
- Det huvudgångssystem som finns idag skall bevaras. Det har i huvudsak behållit sin form från anläggningstiden och är mycket viktigt för uppfattningen av kyrkogårdens olika delar.
- Huvudentrén och den tillhörande muren i samma stil är en viktig och monumental inkörsport till kyrkogården och skall bevaras. Den äldsta kvarvarande entrén, i kyrkogårdens sydvästra del mot Judiska begravningsplatsen, skall bevaras.
- Kapellet och inspektorsbostaden skall bevaras och underhållas med traditionella metoder och material.
- Vegetationen är en viktig del av kyrkogårdens karaktär. Äldre träd, såsom t ex hängaskar, lindar, almar och ekar skall bevaras. Det existerande växtmaterialet, både beträffande träd och buskar, skall vid skador ersättas med samma växtslag.

Plankarta över Östra kyrkogården, där stråket är inritat.

- Vattenposter av äldre modell skall bevaras. Äldre bänkar av gjutjärn med träsisits skall bevaras och underhållas.

Stråk

För en besökare på kyrkogården är gångstråken av stor betydelse för upplevelsen av miljön. Bevarandeprogrammet fäster stor vikt vid detta och begreppet "stråkfunktion" används. De gravplatsrader som ligger i kvartergränserna utmed de större huvudgångarna har således stort kulturhistoriskt värde.

De utvalda stråken redovisas på karta och definieras under respektive kvarter. Stråken omfattar gravvårdar från kyrkogårdens första år, men även en blandning av gravvårdstyper fram till idag. Avsikten med detta urval är att visa ett spektrum av gravvårdstyper med betoning på de äldre.

De enskilda gravvårdarna med stort kulturhistoriskt värde

Ett urval av gravvårdar med stort kulturhistoriskt värde har gjorts. Dessa gravvårdar är utvalda i kvarter där de utgör ett omistligt inslag i kyrkogårdsmiljön eller i stråk utmed huvudgångarna där de spelar en stor roll för upplevelsen av kyrkogården.

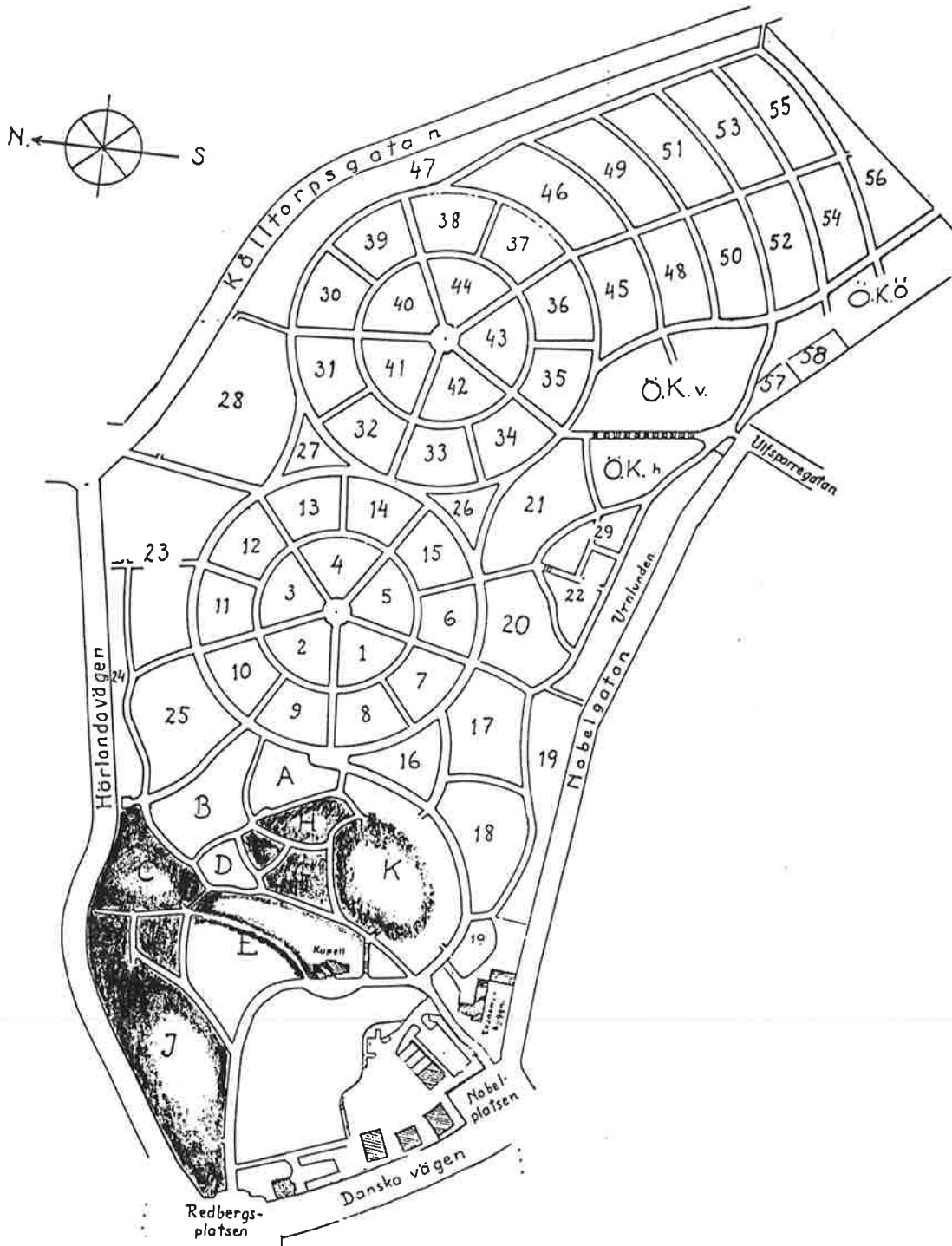
Följande typer av gravvårdar har bedömts väsentliga att bevara ur kulturhistorisk synvinkel; gravvårdar uppförda före år 1870 (i de äldre kvarteren i kyrkogårdens västra delar), alla gravvårdar av gjutjärn och brons samt de gravplatser som omgärdas av järnstaket (i hela kyrkogården), gravplatser med buxbomshäck eller sedumtäckt yta (i de äldre kvarteren i kyrkogårdens västra delar). Även gravvårdar med speciell konstnärlig eller arkitektonisk utformning (ett urval i de äldre delarna av kyrkogården), gravvårdar av person- eller stadshistoriskt intresse, gravvårdar med ålderdomligt utseende (främst i de äldre delarna av kyrkogården) samt gravvårdar med en tidstypisk utformning (i stråkets sträckning och där de nämns i bevarandeprogrammet för de enskilda kvarteren) har valts ut.

Urvalet presenteras på de följande sidorna under respektive kvarter.

Med stort kulturhistoriskt värde menas att gravvården har ett omistligt värde och på alla sätt måste bevaras för framtiden. Detta innebär följande:

- Dessa gravvårdar skall bevaras och vårdas, dvs järnstaket skall målas, skadade gravvårdar skall lagas, buxbomshäckar och sedumtäckta ytor skall skötas och konservator skall upprätta program för och på lämpligt sätt åtgärda skadade äldre gravanordningar.
- Dessa gravvårdar får varken avlägsnas eller flyttas.

Det är dock lika angeläget att de nya gravvårdarnas utformning och placering samt eventuell komplettering görs på ett varsamt sätt så att kyrkogårdens huvudsakliga karaktär bevaras och inte förvanskas.

Plankarta över Östra kyrkogården, där kvarteren som nämns i texten är markerade.

De enskilda kvarteren - generella regler

Där ej annat anges gäller följande;

- Alla gravanordningar av brons och järn skall bevaras och vårdas.
- Buxbomshäckar och sedumtäckta gravplatsytor bör bevaras och vårdas.
- Återlämnade stenramar utan vård bör bevaras och kan återupplåtas.
- Vid nytillskott av gravanordningar bör detta ske på befintliga tomma gravplatser.
- Inre gångsystem bör bevaras. De gångar som idag är sandade bör ej asfalteras.
- Alléträd skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas (se även Naturvårdslagen).

Kvarter C

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Gravanordningen över Viktor Rydberg (gravnr 357) har stort kulturhistoriskt värde.
- Häckarna mellan gravplatsraderna i den norra delen av kvarteret (utmed Härlanda-vägen) skall bevaras. Skadade växter skall ersättas med likadana.

Kvarter J

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Gravmonumentet över Charles Felix Lindberg (gravnr 425) har stort kulturhistoriskt värde.
- Gravvårdarna i kvarterets yttre delar (speciellt höga stående vårdar vid den stora huvudgången) bör bevaras.
- Vid nytillskott av gravanordningar bör detta ske i kistgravsformat.
- Det inre gångsystemet skall bevaras.
- Fristående lövträd i kvarteret samt vintergröna träd, speciellt närmast entrén skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas.
- Häckarna mellan gravplatsraderna skall bevaras. Skadade växter skall ersättas med likadana.

Kvarter L

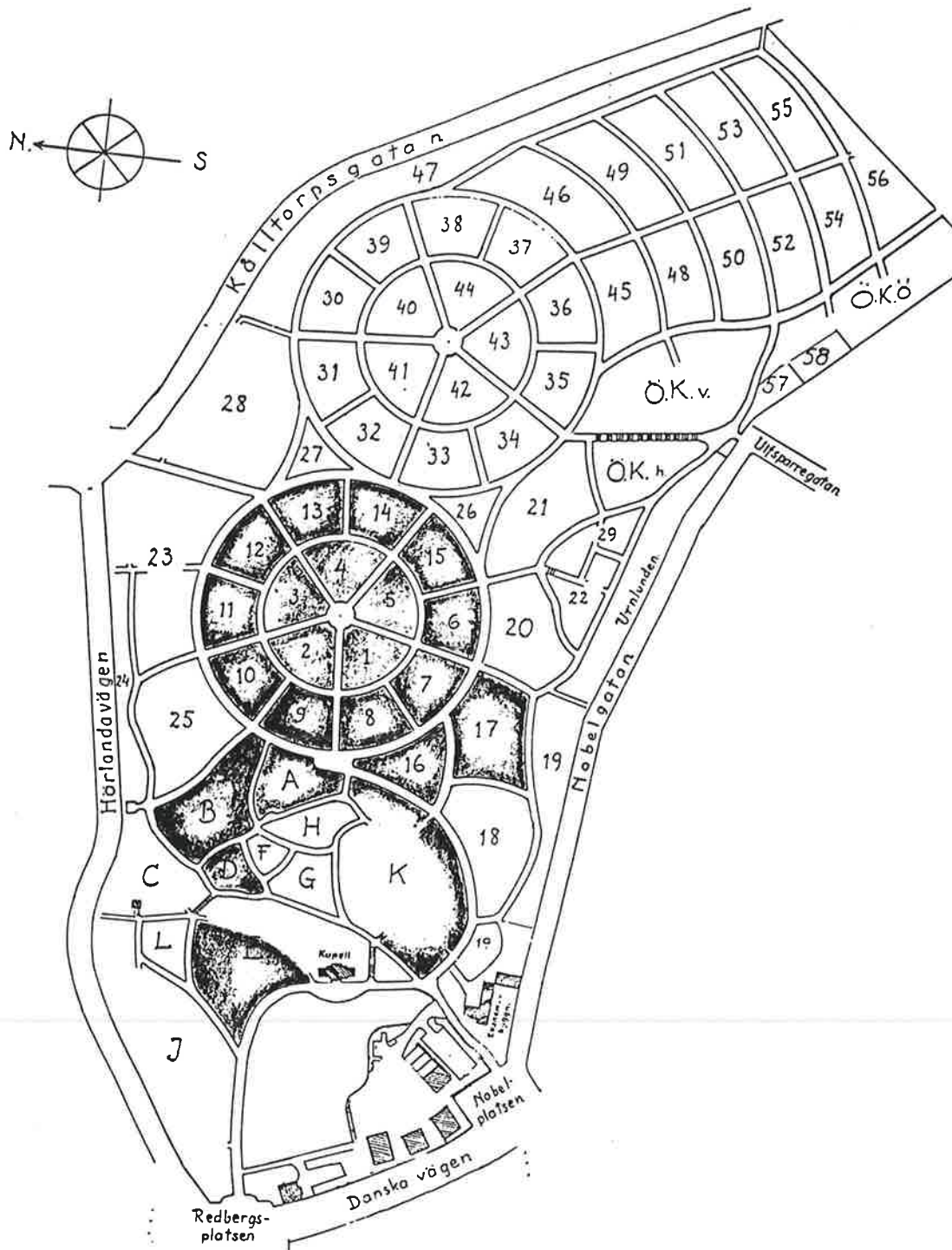
Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Vegetationen i kvarteret skall bevaras. Skadade växter skall ersättas med likadana.

Västra kullens övre delar (kvarter F, G, H, båda sidor av Jacobs gång och Krügers gång, samt övre delen av K)

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Samtliga gravanordningar har stort kulturhistoriskt värde.
- Det inre gångsystemet skall bevaras.
- Den lummiga karaktären som präglar västra kullen skall bevaras. Skadade växter skall ersättas med likadana.

Plankarta över Östra kyrkogården, där kvarteren som nämns i texten är markerade.

- Tallarna högst uppe på kvarter K skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas.

Västra kullens nedre delar (Kvarter B, A, D, samt delarna av K och E som inte tillhör de övre delarna av kullen)

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Stråkfunktion har följande gravanordningar; E: gravnr 1-27, K:5-9, 50-78, 198-223, A: 1-6, 13, 17-26, 27, 38, 49, B: 1-7, 37, 92. Dessa gravanordningar har stort kulturhistoriskt värde.
- Befintliga gravanordningar skall bevaras. Högst 20% kan återupplåtas. Restriktionen gäller i första hand de äldre gravvårdarna.
- Vid nytillskott av gravanordningar skall detta ske i kistgravsformat.
- Återlämnade stenramar utan gravvård bör bevaras och bör återupplåtas.
- Det inre gångsystemet skall bevaras.

Kvarteren i Västra cirkeln

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Stråkfunktion, i den yttre raden mot huvudgången i kvarter 6-15, gravnr: 6: 2-20. 7: 1-20, 8: 1-20, 9: 1-19, 10: 1-21, 11: 1-21, 12: 1-18, 13: 1-20, 14: 1-19, 15: 1-22. Dessa gravanordningar har stort kulturhistoriskt värde.
- Vid nytillskott av gravanordning skall detta ske i kistgravsformat.
- Det inre gångsystemet skall bevaras.
- Häckarna mellan gravplatsraderna skall bevaras. Skadade växter skall ersättas med likadana.

Kvarter 16

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Samtliga gravanordningar har ett stort kulturhistoriskt värde.
- Buxbomshäckar och sedumtäckta gravplatsytor skall bevaras och vårdas.
- Stråkfunktion i den yttersta raden mot huvudgången.
- Hängaskar i kvarteret skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas.

Kvarter 17

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Samtliga gravanordningar från perioden före 1870 har stort kulturhistoriskt värde.
- Stråkfunktion i den yttersta raden mot huvudgången - gravnr; 1-11A + 106-120. Dessa gravanordningar har stort kulturhistoriskt värde.
- Utöver gravvårdarna ovan har ett urval av gravvårdar med ett ålderdomligt utseende och speciell konstnärlig utformning gjorts, gravnr; 122, 129, 132-33, 136, 138, 139, 145, 151, 154, 183, 199, 203, 206, 216, 236, 245, 280, 287, 292, 296, 301, 310, 313. Dessa har stort kulturhistoriskt värde.
- Buxbomshäckar och sedumtäckta gravplatsytor skall bevaras och vårdas.

Plankarta över Östra kyrkogården, där kvarteren som nämns i texten är markerade.

- Återlämnade övriga gravanordningar bör bevaras, men bör ej återupplåtas.
- Hängaskar i kvarteret skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas.

Kvarter 18

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Samtliga gravanordningar från perioden före 1870 har stort kulturhistoriskt värde.
- Stråkfunktion i den yttersta raden mot huvudgången - gravnr; 1-19, 187-205. Dessa gravanordningar har stort kulturhistoriskt värde.
- Utöver gravvårdarna ovan har ett urval av gravvårdar med ett ålderdomligt utseende gjorts, gravnr; 34-35, 40, 63, 94, 119, 162, 180, 184, 185-86, 212, 229, 231, 239, 266, 292, 359, 379, 384. Dessa har stort kulturhistoriskt värde.
- Buxbomshäckar och sedumtäckta gravplatsytor skall bevaras och vårdas.
- Återlämnade övriga gravanordningar bör bevaras, men bör ej återupplåtas.
- Hängaskar och annat äldre trädbestånd i kvarteret, t ex alm, skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas.

Kvarter 19

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Arkitekt H. J. Strömbergs gravvård (gravnr 158) har stort kulturhistoriskt värde.
- Samtliga gravanordningar från perioden före 1870 har stort kulturhistoriskt värde.
- Äldre vegetation, speciellt alm skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas.

Kvarter 20

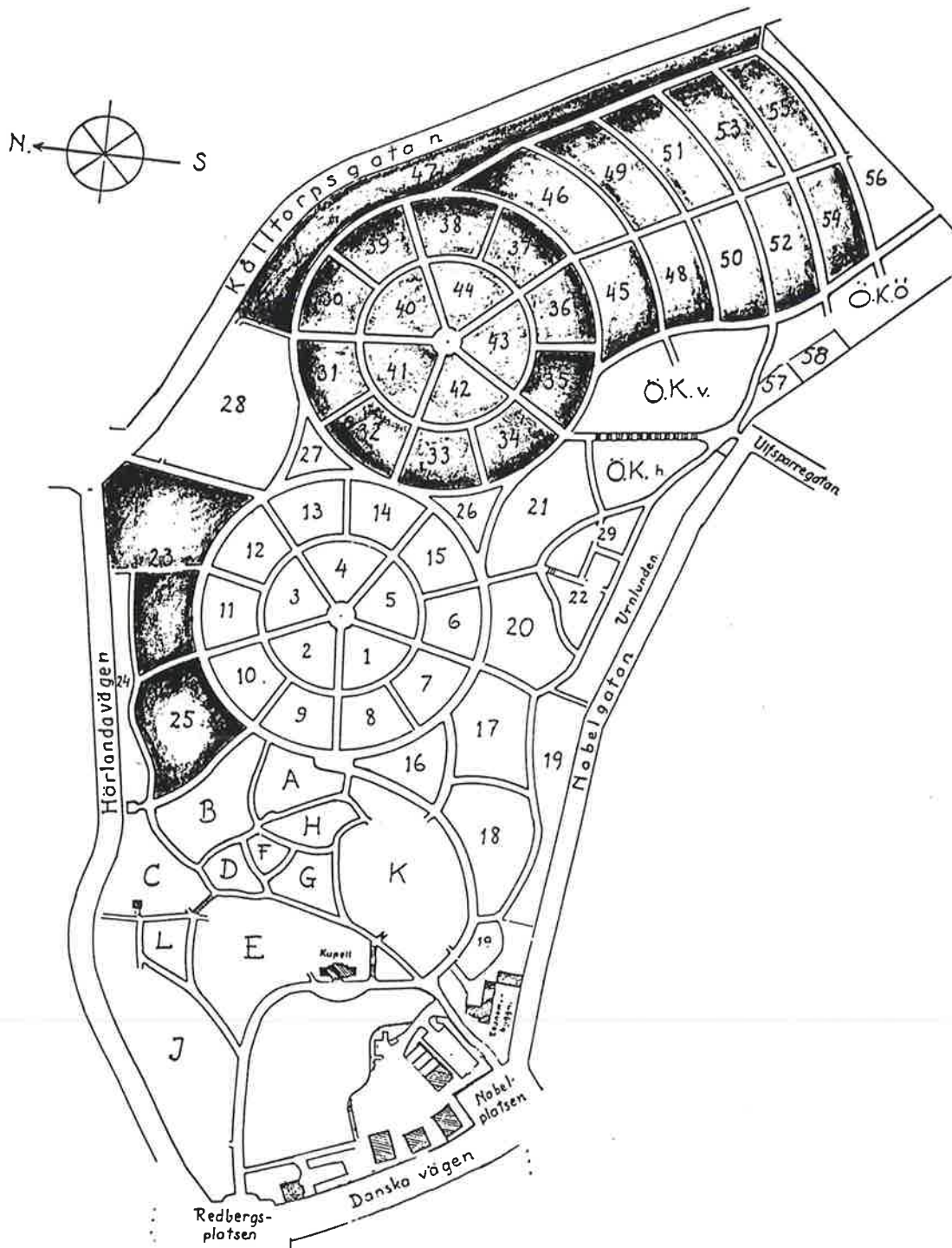
Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Stråkfunktion i den yttersta raden mot huvudgången, gravnr: 1-22. Dessa gravanordningar har stort kulturhistoriskt värde.
- Vid nytillskott av gravanordning bör detta ske i kistgravsformat.

Kvarter 21

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Stråkfunktion i den yttersta raden mot huvudgången - gravnr: 1-41. Dessa gravanordningar har stort kulturhistoriskt värde.
 - Vid nytillskott av gravanordning bör detta ske i kistgravsformat.
- Hängaskarna i kvarteret skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas.

Plankarta över Östra kyrkogården, där kvarteren som nämns i texten är markerade.

Kvarter 23

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Milstenen skall bevaras. Enligt 2 kap 1§ Kulturminneslagen är milstenen en fast fornlämning och således skyddad enligt lag.
- Jugendvårdarna från perioden 1905-1915 bör bevaras.
- Vid nytillskott av gravanordningar bör detta ske i kistgravsformat.

Kvarter 25

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Samtliga gravanordningar från perioden före 1870 har stort kulturhistoriskt värde.

Kvarteren i Östra cirkeln

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Vid nytillskott av gravanordningar skall de som placeras utmed kvartersgränserna ha kistgravsformat.
- Inre gångsystem skall bevaras.
- Sparsam plantering rekommenderas på kvarteren.

Kvarter 45-50, 52 samt 54-55

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Vid nytillskott av gravanordning skall detta ske i kistgravsformat.
- Häckarna utmed gravplatsraderna bör ha sådan höjd att alla kvarter är överblickbara.

Kvarter 51 och 53

- Stråkfunktion i raderna mot huvudgången där kvarteren vätter mot varandra, dvs gravnr; 51:237-274 och 53:1-41. Dessa gravanordningar har stort kulturhistoriskt värde.
- I kvarter 53, gravnr: 80-407, skall nytillskott skall ske i urngravsformat.
- Vid nytillskott av gravanordning i resternade delar av kvarter 53 samt kvarter 51, skall detta ske i kistgravsformat.
- Häckarna utmed gravplatsraderna bör ha sådan höjd att alla kvarter är överblickbara.

Kvarter 47

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Gravvårdarna med gravnr: 164-174 har stort kulturhistoriskt värde.
- Vid nytillskott av gravanordning bör detta ske i kistgravsformat.

Plankarta över Östra kyrkogården, där kvarteren som nämns i texten är markerade.

Kvarter 56

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Vid nytillskott av gravanordning bör detta vara i kistgravsformat.
- Terrassering skall bevaras.

Östra kullen

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Urngrav, gravnr: 385 har stort kulturhistoriskt värde.
- Stråkfunktion i yttersta raden mot huvudgång, gravnr; 1-33 , 75-100.
- På markerad del av Östra kullen (Ö.k V-Ö.k H), skall alla gravvårdar bevaras och vårdas. Högst 20% av dessa, förutom de med engelsk inskription, kan återupplåtas. Restriktionen gäller i första hand de äldre gravvårdarna.
- Nytillskott skall ske på befintliga tomma platser med eller utan stenram.
- Nytillskott skall ha kistgravsformat.
- Inre gångsystem samt trappan skall bevaras på markerad del av kullen, dvs Ö.k V-Ö.k H.
- Terrassering skall bevaras.
- Bokar och björkar skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas.
- Häckar mellan gravraderna skall bevaras. Skadade växter skall ersättas med likadana.

Urnlunden

Utöver de generella reglerna gäller följande;

- Ekdunge skall bevaras. Vid eventuell nedtagning och nyplantering skall samma trädslag väljas.

Skötselråd

När det gäller vården av den enskilda gravvården finns det vissa huvudregler för hur man bör förfara. De skötselråd som sammanställts i det följande avsnittet kan ge en del vägledning. Den viktigaste grunden för alla åtgärder är att de inte får skada gravvården och att de skall förlänga gravvårdens livslängd. En äldre gravvård kan och skall inte se ut som om den var ny efter åtgärden. Riksantikvarieämbetet kan ge råd i dessa frågor och anordnar s k pastoratskurser i vårdfrågor.

I vissa fall kan det vara lämpligt att anlita en konservator för rådgivning och upprättande av vårdplan. För Östra kyrkogården skulle detta kunna vara aktuellt för att säkerställa ett bevarande av gravvårdarna från 1800-talets mitt, främst i sandsten, kalksten och marmor, som i vissa fall är svårt vittrade och bevuxna. För dessa kan det vara lämpligt att skonsamt rengöra och konsolidera stenen.

Tvättning

När det gäller gravvårdar av sten skall de rengöras endast om det bedöms som nödvändigt för att stenmaterialet annars tar skada eller i de fall nedsmutsningen varit extrem. Tvättningen skall utföras med såväl metoder som material som är skonsamma. Ofta är det tillräckligt att använda vatten, eventuellt ett mildt diskmedel med neutralt Ph-värde och en mjuk nylonborste. Beträffande ömtåliga stenarter såsom kalksten och marmor bör konservator kontaktas.

Lavar

Det är inte alltid lämpligt att ta bort lavar. Vissa typer kan t o m vara skyddande för stenen medan andra är skadliga. Estetiska skäl för borttagande måste alltid underordna sig vad som är mest lämpligt ur långsiktig vårdsynpunkt. Lavar avlägsnas när de är mjuka, dvs fuktiga. De bör helst dränkas in i ljummet vatten före avlägsnandet. Lavar tas med fördel bort under vår och höst, sommarens värme och torka är ej att föredra.

Lagningar

Det finns ett stort antal gravvårdar och gravanordningar på Östra kyrkogården som behöver lagas. Vanligt är att kors har trillat av postament. Äldre lagningar med cementbruk kan vara skadliga för stenen och bör avlägsnas. Lagning skall ske med ett bruk som är svagare än materialet som skall lagas. Riksantikvarieämbetet rekommenderar idag "Stentekniks" lagningsbruk. Montering av stenar på fundament bör ske med rostfri stål-dubb. Befintliga järndubbar som skadar stenen och som inte kan bytas ut bör rostskyddsbehandlas. Rosten kan, om den inte hindras spränga stenar av mjukare material.

Flisor

Avslagna mindre flisor kan limmas med stenlim. Riksantikvarieämbetet rekommenderar ett polyesterhartslim (stentekniks stenlim). Vid arbete med bruk och lim får ej frostrisk förekomma.

Gjutjärn

Ett stort antal gravvårdar i gjutjärn på Östra kyrkogården är idag i stort behov av renovering. Det är viktigt att rusta upp, måla och underhålla dessa, för att undvika att detta kulturarv går förlorat.

Gjutjärn befrias från rostbeläggning med stålborste. Därefter grundas järnet med blymönja och slutstrykes med linoljefärg.

Inskriptioner, förgyllning och målning

Vissa gravvårdar har ursprungligen haft inskriptioner som varit förgyllda eller svartmålade. Dessa kan förnyas på ett försiktigt sätt om det är nödvändigt. Flertalet gravvårdar har aldrig haft ifyllda inskriptioner och dessa skall inte heller förses med färg eller förgyllning.

Källor och litteratur

Informanter

- Rundvandring och samtal på Östra kyrkogården, med distriktschef Leif Andersson och förman Christer Andersson, 94-11-30.
- Telefonintervju 94-12-22, med distriktschef Leif Andersson och förman Christer Andersson, Göteborgs kyrkogårdsförvaltnings östra distrikt.
- Telefonintervju 94-12-22 med Lilian Törnqvist, Kemikalieinspektionen, Stockholm.
- Telefonintervju 95-01-23 med distriktschef Leif Andersson, Göteborgs kyrkogårdsförvaltnings östra distrikt.
- Telefonintervju 95-01-31 med förman Christer Andersson Göteborgs kyrkogårdsförvaltnings östra distrikt.

Otryckta källor

- Kyrkogårdsförvaltningens centralarkiv, Göteborg:
 - Kartor och ritningar
- Östra kyrkogårdens arkiv, Göteborg:
 - Pärm med daterade och odaterade anteckningar och artiklar
- Göteborgs stadsmuseums arkiv:
 - Kapslar med material om Östra kyrkogården, samt stadsdelarna kring Östra kyrkogården
 - Kartor över Göteborg
 - Ritningar
 - Gamla fotografier
 - Artiklar rörande Östra kyrkogården
- Göteborgs Byggnadsnämnds arkiv:
 - Ritningar rörande bebyggelse på Östra kyrkogården, kartmaterial
- Göteborgs Plan- och Mättningsarkiv:
 - Kartor över Göteborg
- Göteborgs stadsarkiv:
 - bygglovshandlingar
 - Byggnadsnämndens protokoll
 - Kartmaterial
 - Ritningar
- Länsstyrelsen i Göteborg, Kulturmiljöenheten:
 - Kyrkogårdsinventering utförd av ABAKO arkitektkontor, 1979-1981

Berg, Karl-Olof, Kyrkogårdarna i Göteborg. Manus till informationsfolder med samma namn. tryckt år 1989.

Hoberg, B. En ny utmaning - Kulturminneslagen. Föredrag vid föreningen Sveriges Kyrkogårdschefers årskongress, Växjö 3-5 september 1990.

Hoberg, B. Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser, arbetshandling 1985-03-18, 1990-01-12.

Tryckta källor och litteratur

Ansiktslyftning för 8,5 miljoner på Östra, Göteborgs-Posten 13/2 1985

Blomgren, Gunnar, W. Redbergsplatsen. Arbetet 1992-10-13

De dödas vilorum, G-T 18/4 1914

Fredberg, C R A. Det gamla Göteborg. Göteborg 1919

Ett krematorium har tjänat ut, Göteborgs-Posten 8/7 1955

100-årig göteborgskyrkogård donatorers och diktares viloplats, Ny tid 1960-10-03

Ett redan försvunnet Redberglid, Göteborgs-Posten 1966-04-15

Femtioårsintervju om krematorium. Göteborgs-Posten 19/1 1940

Gammal trädgård blir park vid Redbergsplatsen, Göteborgs-Posten 1939-09-08

Gravskrifter på Göteborgs Stads och närgränsande församlingars begravningsplatser. Göteborg 1869.

Göteborgaren och kyrkan. - i tro och handling, Göteborgs kyrkofullmäktige. Göteborg 1983

Göteborgsposten 26/4 1956

Ingen gravträngsel i Göteborg. Göteborgs-Posten 14/9 1943

Kyrkogårdens form och miljö, Boverket, RAÄ m fl. Stockholm 1991

Kyrkogårdens gröna kulturarv, Bucht, Eivor m fl. Malmö 1992

Lagerberg, Carl, Göteborg i äldre och nyare tid. Göteborg 1902.

Lindahl, Dan, En oasis i vår stadsdel. Redbergsbladet u.å.

Mandahl, Aina, Kyrkogårdar en mångfasetterad kulturskatt. Kulturmiljövård 6/89 s 4-8

Mannerstråle, C-F, Gravkonst i gjutjärn. Kulturmiljövård 6/89, s. 24-29

Namn man nämner, Handelstidningen 27/3 1945

Redberglid med omnejd genom tiderna, Gamla Redbergspojkar Hembygds- och kamratförening, Göteborg 1964

Schindelar, Marga, De odödligas begravningsplats. G.T. 1985-09-08

Skarback, Sören, När skomakaren i Kallebäck gjorde bort sig. Redbergsbladet 1992-10-14

Stämberg, Ture, Gravvårdar under 75 år. Kulturmiljövård 6/89, s. 15-20

Svalin, Elisabeth, Evighetens blommor. Det levande språket på våra kyrkogårdar. Hemträdgård 1/92 s 8-11

Svenska Eldbegängelseföreningen i Göteborg 100 år 1884-1984. November 1984.

Svensk uppslagsbok, andra omarbetade och utvidgade upplagan, 1947-1955, Malmö 1963

Wadsjö, Ambrosiani, Kyrkogårdskonst, Stockholm 1919

Våra kyrkogårdar, Göteborgstidningen 23/4 1915

Västra kyrkogården, Rapport 4, Göteborgs Stadsmuseum / Göteborgs kyrkogårdsförvaltning, Göteborg 1994

Öhnander, Bengt, A, Bland stallar och bondkamrar. Göteborgs-Posten 1990-02-22

Östra begravningsplatsens nya huvudentré tager form, Göteborgs-Posten 1927-08-16

Östra kyrkogårdens entré jämnas nu med jorden, Göteborgs-Posten 1927-11-08

INVENTERAT AV:
DATUM:

FOTO:
ORIGINALMATERIAL:

LÄN:
KOMMUN:
FASTIGHET:
STIFT:
FÖRSAMLING:
KYRKOGÅRD:
ÖVRIGT:

HISTORIK

ANLÄGGNINGSÅR:
UTVIDGNINGSÅR:
FÖRÄNDRINGAR:
FORNLÄMNINGAR:
BYGGNADER:

ÖVRIGT:

KÄLLOR

KARTOR:
LITTERATUR:
ARKIV:

BESKRIVNING

OMGIVNING:
OMGÄRDNING:
INGÅNGAR:
VEGETATION:
PLANFORM:
GÅNGSYSTEM:
NUTIDA PRÄGEL:

BYGGNADER:

FORNLÄMNINGAR:

KULTURHISTORISK BEDÖMNING:

